

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
^{Ser.} 660

Title: *Vishv Dipika*
on Vishva Vandevara

660

660

निवाहदीपिका on विवाहबंशवन

: Vivāha - Deepika on:	Title
: : Shri Ganesha son of	Author
: : Kesharācharya	Editor
: : Sam. 1679.	Year, Vols.
: :	Publisher
660 : X: Vraṇḍānaṇa.	Remarks

[illegible]

दमीनामीमन्त्रननीतस्याः ईशः पतिः अखिलदानवारिसततप्रस्निग्धसदाहोतिः अखिलानिअ
नेकातिचतानिदानानिचातेषांवारिउदकंतेनसततंअनवरतंप्रस्निग्धाप्रकर्षेणआर्द्रसदा
क्षितिर्गृहक्षमियस्यासौतद्याद्योषधस्तमलः द्योषेणअभ्ययनादिद्योषश्रवणेनधस्तम
लःपापंयेनसतवाजनानामितिशेषः उरुक्षपासिंधुः ऊरुः दधुः यालपातस्याः सिंधुः त
पासागरः॥अधसमुद्रक्षेपपक्षेकचंरूतः सिंधुः तीर्थानामधिपः तीर्थराजः ऊरुक्षितपदः ऊ
रुवः पूर्वनाः मेनाकादयः तैः श्रितं आश्रितं पदं स्थानं यस्यासौतद्यापदेववस्थितिर्वाणस्या
नलक्ष्मप्रियसुधिसनिधानात् असेत्यक्तवेलास्थितिः वेलासमुद्रतीरंतस्याः स्थिति
र्मर्यादा॥असेत्यक्तवेलास्थितिर्येनसतवायदित्यवयंयत्तयदाकालेपर्याप्तकलः
परिमर्णकालोविजाधिपश्चइस्तस्यसमीक्षासमुदयः तनआमाप्राप्ताऊरुः अधि
कतगमुतूर्ध्वाथनसतवातदाशूरत्तजलशूरत्तस्पात्तचंद्रोदयहिसमुद्रस्यज
लक्षः तत्रापिपुनर्णचंद्रोदयेअधिकशूरइतिज्ञावः लक्ष्मीशः लक्ष्माः ईशः पिता॥अखि
लदानवारिसततप्रस्निग्धसदाक्षितिः अखिलाः दानवारयोविष्णवादिदेवाः तैः सततं

प्रस्नि धाशोतमानासदासिति. स्नानचरु निर्यस्यासौतथा॥ यश्चोनेदि आदिदेवानि
 वसंतोत्यर्धः घाषधस्तमलः घाषेणगर्जनेनधस्तः मलः पातकयेनमतवा॥ तम
 फलं जन्मयेवमंतिमहोदधौ॥ अहम्यहनिघाषेणब्रह्मदत्ताविलीयत॥ तिस्रः पात
 ॥ अत्रविष्णुपक्षेकेशवोनारायणो जयतिरुज्ज्वलवाचुनादीनास्तानोपदेष्टातीर्थानां
 धिपः गंगादीनां तत्पादजन्मत्वात्सुक्तं चित्तपदः ऊर्जस्वधरणीधरः शेषः तत्रश्रितपदेय
 स्यात्तथाशेषादीत्यर्धः अस्त्यक्तवेलास्थितिर्निवसतिर्येनातौतथा॥ यस्यास्त्यक्तल
 विजाधिपः पीक्षासोरुमुत्तरस्तदा॥ रास्मात्पर्याताशोयार्तिकलायेनयः पर्याप्तकलः
 विजाः पक्षिः॥ तदधिपोगुरुमुत्तरः॥ यस्यास्त्यक्तलश्चासौविजाधिपश्च॥ तस्यास्तीक्षासर
 र्त्तनं॥ तथाआत्ताउरुः मस्वीमुखहर्षः तस्याः पूरः तंविजर्तिइतितथा॥ लक्ष्मिजिः लक्ष्मीप
 तिः अखिलदानवारिसततप्रसिद्धिधनसहस्रिः दानवारिदितिनामदुर्जलेतेनसततं
 स्निग्धाआर्त्तातताअखिलासमया॥ दानवारिसततप्रसिद्धिधनसहस्रिः दानवारिदितिनामदुर्जलेतेनसततं
 र्यस्यासौतथा॥ अश्वत्थमावतारादोयस्याहं गण॥ कृमिरेवंविधेनिप्रतिष्ठाघाषधस्तन

२

लः घाषाणां व्रजस्थितिगोपादीनां धस्तमलोयेनासौतथा॥ अश्वत्थमावतारेप्रसिद्धिनिर्दिशुक्तपाणि
 धुः महासत्वगुणदात्रा॥ अश्वत्थमावतारेप्रसिद्धिनिर्दिशुक्तपाणि
 केशवः केशाद्योन्पतरस्यामितिप्रशंसायांभनुबाधिवः कर्षस्तः केशवः गुरुः रोमकनयापु
 तदीनां ज्योतिः शास्त्रादितानोपादष्टा॥ अतएवतीर्थानामधिपः तीर्थानां ज्योतिः शास्त्रादीनां
 अधिपः प्रवर्तकः तीर्थशास्त्राधरक्षेत्रेष्ठित्यनिधानात्॥ ऊर्जस्वधरणीधरः शेषः तत्रश्रितपदेय
 त्रश्रितपदेयस्यसतथा॥ उदयशिखरिश्चुगस्वर्णसीहासनसहस्रफलकः अस्त्यक्तवेलास्थि
 तिविलोकानः तस्यस्थितिः वसरदिनादिनियमः अस्त्यक्तवेलास्थितिर्येनासौतथा॥ य
 त्र्याप्तकलः विजाधिपममीक्षाकर्त्री॥ आसोरुमुत्तरस्तस्यात्वर्यस्यात्वर्योत्तर्याः प्राप्ताः
 कलाः येनासौयत्र्याप्तकलः सचासौविजाधिपश्च॥ तस्यास्तीक्षासर
 तिदिनंकला॥ वृद्धिः क्षयश्च॥ सूर्यकिरणसंमग्नवशादितिग्रहगणितवासनाप्रसिद्धिआत्मा
 । तद्वर्त्तनलालनाः तेषां उरुमुत्तरः महाहर्षचरः तंविजर्तिइत्तितथा॥ लक्ष्मिजिः लक्ष्मीप
 क्ष्मादीमयः तामाईशः अखिलतेजसाधाराः अखिलदानवारिसततप्रसिद्धिधनसहस्रिः दानवारिदितिनामदुर्जलेतेनसततं
 : अखिलाश्चेतदानवारयश्चइवादिददाः तेः सततंप्रसिद्धिधनसहस्रिः दानवारिदितिनामदुर्जलेतेनसततं

स्तनिर्यस्यासौ सतथा ॥ इति देवेः सेवित इति तात्पर्यार्थः घोषधस्तमलः घोषेण न मगनेन ध
 स्तः मलो येनासौ तदा उरुपाणिधुः महाजपासागरः स्तवजे गमजगत इति विशेषः आदि
 त्याज्यते वृष्टिर्वाहरं ततः अजाः इत्यादि के इत्यस्य मनुदितस्तोकस्यार्थः ॥ ४ ॥ अथ पञ्चतं ॥ ब
 ध्नातिस्म विवाहं त्वं कपदे वंदा वं के शवा दित्योय कुटिलो कियुति बजलं कर्षयते पादे हिला
 गम्य नलः सुविधेयं तानाहं उवाच मन्त्रविद्वि विविशे महिता माह्व मरुतुदुः ॥ ५ ॥ ना
 नादजाः ॥ पादः सुविधेयं तानाहं उवाच मन्त्रविद्वि विविशे महिता माह्व मरुतुदुः ॥ ५ ॥ ना
 गंदिवाहा वंदा वनस्य कपीडनदीपिकास्वा ॥ इत्याख्या मन्त्रेण उवाच ये के चो वा वचा इव मति
 मं वसुसंज्ञा विविशे पचने पि ॥ ४ ॥ इत्याख्या मन्त्रेण उवाच ये के चो वा वचा इव मति
 के आह विविशे पचने पि ॥ ४ ॥ इत्याख्या मन्त्रेण उवाच ये के चो वा वचा इव मति
 तस्मात्तु गलतिर्नयाद्यध्वजादेवाह सतीपिका ॥ ५ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति श्रुत्वा देवस्य
 दीपिकातिर्नयाद्यध्वजादेवाह सतीपिका ॥ ५ ॥ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इति श्रुत्वा देवस्य
 वंदा वनस्य कपीडनदीपिकास्वा ॥ इत्याख्या मन्त्रेण उवाच ये के चो वा वचा इव मति
 चना समती ॥ इति विद्वत्सा उवाच ॥ इति श्रुत्वा देवस्य

नूनं नानातरा मित इति त्वत्प्रतूह निरासेन यं प्रसमाप्य र्धममाः प्रेपि यं घे उत्तरि सुया धं शि
 ष्चरपरिपालनेन शिष्यश्चिद्धर्ध्वं व आशीर्लक्षं मंगलमाचरन् श्रीलक्ष्मीनारायणयोर्दिवाह
 श्चरणं प्रधमसंनिवेशं वसंततिलकवृत्तेन वर्णयति ॥ श्रीशार्ङ्गः ॥ एतः सृज्यमानवसंनिवेशः
 केशव्ययं चलवलनयनां चलश्रीः यत्रांचलयध्वनमंगलमाचराष्टंगारहारमणिको
 सुत्तरस्मिगुफः ॥ अथ ते विश्वमेतं साश्रीः शार्ङ्गः मस्यास्तीति शार्ङ्गः तया लक्ष्मीनामयणयो
 सः नवसंनिवेशः नवसंगमः संनिवेशस्तु संस्वायां प्रवेशमंगलमपि चेत्यनिधानादावः युष्म
 कं केशव्ययं केशनाशं सृज्य उक्तेरवित्याशीः नवसंनिवेशजातिविशेषाद्वारेणाह चल
 वलंतिवर्जते तिलचलौ चलतस्तौ चलंतौ स्वनोतरगमनंचलनं तस्मात्परावर्तनं चलनंच
 लोचवलंति च चलवलंतः नयनां चलाः प्राताः नयनां चलाः चलवतः नयनां चलाः तेषां श्रीशो
 चलाः प्राताः नयनां चलाः चलवतश्चेतनयनां चलाश्च चलवलनं नयनां चलाः तेषां श्रीशो
 चायस्मिन् नवसंनिवेशसतथा ॥ समासां तविधेरनित्यत्वात् ॥ कप्रत्ययाचीवः ॥ आतुराग
 परस्परालोकनेन नयनांचलौ चंचलौ चलंतौ चेति जातिः लज्जा कुलतया नयनांच
 लाभ्यामवावलोकनं युक्तं ॥ एकः यत्र संनिवेशः शृंगारहारमणिकौ सुत्तरस्मिगुफः ॥

[illegible][illegible]

मद्वचना नापि मर्मादि निवृत्त्या मूलत्वेन प्रामाण्यमिति तत्रापि तद्विरोधोऽपि
युक्तः पूर्वोक्तोऽपि विनिर्णयः सति तत्रापि संशयः न भवति यत्तु तत्रापि तद्विरोधोऽपि
यथा प्रसंगः तदुक्तं सिद्धिः शिवा प्रवृत्तिना संबंधकवत्त्वात् । तद्विरोधोऽपि तत्रापि
धः पूर्वमुच्यते किं तदा त्रिभिर्भेदैः सिद्धिः स्यात् । न च तत्रापि तद्विरोधोऽपि
न्युत्तरेण तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
न गृह्यते । तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
ति तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
मूर्चिता तस्यास्य शास्त्रस्य प्रतिपाद्य प्रतिपाद्यकत्वेन संबंधावाप्याजने ननु
तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
स्यास्य शास्त्रस्य प्रतिपाद्य प्रतिपाद्यकत्वेन संबंधावाप्याजने ननु तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
संबंधः तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
संबंधः तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि
शास्त्रस्य प्रतिपाद्य प्रतिपाद्यकत्वेन संबंधावाप्याजने ननु तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि तत्रापि तद्विरोधोऽपि

नमोऽस्तुतिः ॥ अथ चंद्रावली ॥ बलराजसहा तिष्ठारिण्युद्धि नो धूलिकमोचरिण्य
उजाडमयागजावफलयोगबलसामुद्रिकलक्ष्मिणिशफलवधूवरप्रभादिकं
तिपाद्यत्वादवाप्तिधेयंप्रत्यजनेंजुजन्मजन्मंतरा नितसरसत्कर्मविपाकरूपसुता
नललस्तवकनक्षय्यफलदिनागतः सुतासुतनिरूपणं तनासुतफलेयहता
तद्विनायहदलाधेपतसराप्रत्यविवासादिसपादेनवासछजननिमितादिनावे
पुष्पतइतिहत्वातथास्वतिष्कारनिरूपणं साउक्तं चनारदेनप्रयोजनेंजुजन्मते सुता
सुतनिरूपणमिति तज्जिज्ञासुधिकाया सचदिजएवजुशूदादि वेदंनत्वातायलो
जेरवतागेने जेतयोतातयश्च उक्तं चातमा द्विजेरधयनीयमवहणं सु
परमंचतत्त्वमिति अथापनि उच्चा लण एवाधिकादी केवियवैरपावारभापननिषध
दाप्रहास्यो जेतजावदोगधयनिनधर्मप्रतिपालनत्वात् जगता सुतनिरुकरेण
नचधुत तसंनयदा द्विकालदक्षित्वनचत्यागिउत्पावस्वांगसस्यायागिवनिरति
तामनदावाविलक्षणासाक्षावासिः उक्तं च श्रीमहागवेतागर्जमतिभेदेन ज्योतिषा
नयनं साक्षाद्यस्तदज्ञानगतीप्रियः प्रणीतं प्रगताय नुष्ठान्वदइसवरसिति सिद्धंतेपि

यो ज्योतिषं वेति नः सा साप कृधर्मा धर्मो दानुल न ते यशश्चेति गगोपि ग्रंथतः। चार्धत ये
 तत्तु शस्त्रं जानानियो विजः अथ कस्य ज्योतिषं जितं पंक्ति पावन इति अत्र न संनय कपद
 ग्रहण न अत्र मय कृशास्त्र परिज्ञा न कस्य ज्योतिषं विवाहादि फलदेश कपेति इत्युक्तं
 स्त्रीनिगम्यते यत उक्तं तनिद अविदित्व चयः शास्त्रादेव तत्त्व प्रपद्यत स पंक्ति रूपक
 पापो ज्यो न दत्त मूचकः न दत्त मूचको हिष्ट मुपवा संकोतियः सत्र न त्यक्ता मित्र सा
 र्धमृच विट् वनति रु देवि देविना न दत्त मूचकेन। अतश्च अथ शास्त्रात्मा देवक एव न दत्त
 न दत्त मूचकः न दत्त मूचकः शास्त्र परिज्ञा ता देव ज्ञ त्वं कथं प्रपद्यत इत उक्तत्वा न पूर्वार्जित मंद मूचक
 मा वि पाको देव मित्क अतः तज्ज्ञाना नीति देव ज्ञः तस्य ज्ञा ता देव ज्ञ त्वं वृहस्पति रपि दि
 वस्तेः शास्त्र तत्त्व ज्ञेयं कृते शो त्विष्टेय दि मन्थु कर्तृः सम त्वेषा ज्ञा म्ये न दत्त मूचकै र
 ति अत एव कश्चपे न विद पार गसा हित्प निवन दत्त मूचक म्य आ दे सो ग्प त्वं स्मर्य
 ता अरि वि श्रं त दं ता च म्ये गे न दत्त मूचकः काणः ऊट शुभं दश्च स्वित्री मूर्खः दुरत्वा
 नम र्वशा इ नित्या क्रमा मिश्रित द वे पार गेरिति दाया पि स्मर्य त प्राये श्चि त्चि
 कि सां च ज्योतिष धर्म निर्णयं विना शास्त्र एवो ज्ञ्या त मा ऊ ब्र ह्म घात क मिति अ

६

तो न मय कृशास्त्र वेदना दय शास्त्र फल देश को न दत्त मूचकः न उशास्त्र क देश वेति
 तिमिद अत एवोक्तं गगोपि दितिः वने म मा श्रिता ये पि निर्म मा निः पत्निराः अ पित पार
 हंति। योतिषां गतिको विदं। मुक्तं तैतिथि न दत्त मूचक व श्वायने त वा। सर्वा एव उ
 ज्ञा निस्फुर्न स्यात्ता व श्वायने यदि। नासां व सरि के देश व स्त म्यं नूति मि छ ता। च दत्त मू
 तो रिय वैष पाप तत्र न विद्यत इति। दि॥ मुक्ता वल्पा दिष पि। द श विन स तया प ह सि
 ति दं ता व त्ता विदि न ज नित मं दं स त्र वे त्ता नि दं ता करण र ग ए व त्ता चि कर त्ता उपा
 पं जनयति खलु पापं च क न दत्त मूचीति। एकः केवलः न दत्त मूची न दत्त मूचकः अ
 तो स्य शास्त्र स्ये के देश ध्यय न पि त्रि वलिक स्मि वा धि का र स्त्री ति सि दं त त्वा पि आ
 र्ध वा क्य। ना पा व मा त्र एा पि फल म क्ति स्मृत्ता विद्य व न त दि ति॥ अथ विवाहादि सर्व
 कार्य शुभ नारदादि तिः प्रथम बुद्धि एत्वा स चंग आदः शाध न्य स त्ता पि शा धा न्य न द
 त्र शुभः त या चा ऊः सा वा रा शुभो दय म प्य शुभं न दत्त मूची न दत्त मूचक इति सतः त मा दि
 शा पण न शुद्धि मा दि विचार्य कार्य शुभ मा दुरा र्थ इति। अथ सैव प्रथम म निधी
 येत। सा ह क न दत्त मूचक एव अतः प्रथमं अत न दत्त मूचक तत्त्व तं गे नू अत न दत्त

5

9
7
72
11

तां विदुषा कोरेपि पुरुषकारः प्रयत्नः अपि च उरुषकारः साविदेव मेव न प्रसीद
 द। तत्रोदयवर्तिता र्द्धा जितपि रुषमे वदिवन्ति च्यते॥ तच्च अनेपुसका
 रामंतरं महाकलादुत्पन्नं
 विदः कर्मोदकमिति सं प्रचक्षते। उद्यमनरतमुपार्जितं तदा वाचितं फलं शिखी
 केवलमिति तस्मात्प्रयत्नात् साविदेव नो मतीत्यातो विवादादि शुभकाला धिलक्षणा
 याला विधातव्यः तं धावनारदः सर्वाश्रमणिमस्तेयं गृह्यं ॥ १॥ तस्मिन् वि
 योषायां शीलवत्त्वां स्थितं ततः तस्यासच्छीलतां शिखीमुत्पन्नं प्रयत्नात्ः खलुपितामहेन
 सेवीक्ष्यत्यनुविप्रवक्षते इति। अतोदिवयत्रत्यारन्यतरेण प्रवृत्तिर्विनिर्गता
 नृणां तमाहयां संवक्ष्यः यथाहोकेतचक्रणं स्वल्पं न गतिरिवेता तच्च पुरुषकारेण
 विनादेवं न सिध्यतीति। अतएव प्रयत्नकारोपवक्ष्यति प्राक्कर्म बीजं सलिलामिलोधीनं
 स्कारं च कर्मविधायमानं। शोषाय पाषाणं च तस्मात्तस्मात् सदा सदा चारवतान् नृणां इति
 । यथा कर्म तस्य शोषाय पाषाणं च अधुना विधीयमानं कर्म च वति किं सवत् बीजं मलि
 तानलो वृक्षे मस्मात् स्वतः यथा मधी जडुनेः सलिलादि संस्कारैः संस्कृतं नृदेति वर्तते

८

इतरा कृती एष हि केन सस्य चेतनं दृष्टं तत्रापि वादीयत इत्युच्यते॥ तस्मात्तत्कारणावशा
 स्त्रनिहितविवादादि शुभकालग्रहं शांतिरिति किञ्चादिमपि पुरुषोत्तरमाहितो मेव इह
 कारि। यथा दुर्जित्वारं धात्वपणेन अतएवोक्तं श्रीपतिना अकालचर्या मृतयो र्माहं
 स इत्यानेन गजवाजिवाहना गृहे परेषां गमनं यवर्जयत्स गृहे पुराजा विषमस्थिति विरि
 त्वं संतराजोपिनैतदेव मिदं येन देहिनां पूर्वकर्म विहितं कृतोपि हि देशकालवशात्
 विपक्षेति। युज्यते व्ययद्विं कथं उत दिति एतदेवं देवशमो एव शेषं स्पष्टं अतश्च उच्यते
 देवफलं विवादादि स मया वा शिष्यपयात्तन निवर्त्यत एव। सवाह्य एव संप्रवक्ष्य विष
 कं टकादिकं यनादेव शरणापि मां भवः। पूरतस्तज्जतिपि नृपस्य ॥ २॥ कुरुदिव
 सोधिकं पौकषेण हृदये स्थितो गतिं प्राप्नुवति पुरुषः शुभं धर्मं यांति देवशरणं लयं यथा
 पादपाज्वलति दावपावके इति श्रुतः शक्तिं न गोचरादिनां आदितं अहो देवफलं उ
 चेन्न प्रयत्नेन संतो वंचयते ॥ ३॥ वचयति नियतं
 समुद्यतां पौकषेण पुष्पमासु मेधप्रः संश्रयति पुनरात्मना हितमिति। तद्विषयं
 स्वदेसमुद्यतं दाकनेन निकृष्टपुरुषः पौकषाणवचयंतीत्यन्वयः अवाच्यते ॥ ४॥

[illegible]

ति। प्रशिक्षितमूलपादपवत्। तदा च जातकोये धर्मकर्मनिरता इत्यादि प्रयत्नात्तावेव विपश्यत
एव। तदा च तत्रैवेनापिष्टाय दुराचारादेव ब्राह्मणनिन्दकाः। अप्यसौ जिनस्तथा मकालम
रणं क्रवमिति। अत एव चिकित्साशास्त्रेऽपि। सर्वजन्मक्षतं पापं व्याधिरूपेण बाध्यते इति। स
र्वव्याधीनां साधारणेन कर्मजात्वपि साध्याध्यत्वेनापि विध्यमस्तत्रापि ह्यस्त्रोपायः सु
खोपायादिविद्यः साध्य उच्यते॥ असाध्यो द्विविधो ज्ञेयो यश्चाप्रतिक्रियः साध्यायाप्यत्वं
मायां तायाप्याश्चानाध्यतां तदा घृतिप्राणनासाध्यास्तु न राणा मक्रियावः। अतः सुज
कालबलेन सर्वकामीपार्जितमश्नुजमपि निवर्त्यत इति सर्वमनयः। आतानक्षत्रादीनां का
लावयवत्वात् सर्वकर्मश्च सफलदीटत्वमस्तीति सिद्धं॥ अथ पूर्वकालगुनीषुष्या
केश्चिदुक्ता तन्मव निरासार्थमाह॥ प्राचेतसः प्राकृष्टसंज्ञगर्हणीयात इति ननु खं
सिषावाधुष्यमुष्यस्य तिका ममेव प्रजापतेरापमशपमस्मिन्निति॥ ४६॥ न ज्ञेयं
वज्राग्निश्रणात्मिकोपजातिकेयं प्रक्षेपं चेतायस्यासौ प्रचेताः तस्यापत्यं प्राचेतसोऽसु
निविशेषः सः जगर्हणीया फाल्गुनी नक्षत्रं शवंशुभं अस्मिन् विवाह्यत्वात्॥ तस्मिन्
क्षेत्रे बुद्धपरिणीतासीतासुखं न सिषावनसवितवती॥ वनवासाद्योहरणादिवं॥ ख

मेव प्रापा अतो गर्गशोनक नारदा दितिने क्तामिति लत्वा तन्नादरणीयमिति तावः न उ विवा
 दस्तगर्हविधायकस्य मुनिवचनस्य कषमयं प्रत्यक्षबाधः उच्यते तत्प्राप्ता विवाहा तत्रा
 क्युगविवाहविषयत्वादितियोजनीयं पुष्पसुत्रातिका मंत्रप्रतिमदनं पुष्पतिवर्धयति।
 एवंकारणादस्मिन् विवाहविषयस्य पुष्पः प्रजापतेर्वैष्णवः सकाशात्तत्रा पञ्चाङ्गात्ता स
 वान्नुत्तमानिकार्याणीति पुष्पः क्युवातानिधपातः। अस्मिन् किल विवाहः पुष्पः अनतरं
 नुविवाहहोममनस्य पार्वतीसौदर्यदर्शनात् प्रचलितचेतसा ब्रह्मणः परिहितवस्त्रात्तश्च
 तवीर्यस्य हस्तद्वयेन परा मृष्टस्य तं उमध्यस्थितकणमहस्त्रात्प्राप्य निष्पन्ना अगुष्टप्रमाणाः
 पादौ महस्त्रमितावालखिल्यानाममुनयोत्तरन्ति। अस्मिन्पुराणोदा प्रसिद्धता ता तुताप्ता ब्र
 ह्माज्ञातदृष्ट्या सम्यगवलोक्य पुष्पस्तविवाहनिमित्तमिदमिति कामाद्रिकरूपं विज्ञत
 मिति निश्चित्य विवाहविषये पुष्पं शमवानिति तत्त्वागर्गदितिः सनिषिद्ध इति तावः
 तत्रा च शोनकः अथ च उक्ता कन्यायुक्कलविद्विषिणी तवति पुष्पं पणपतिमं
 तत्का विध्वं वासमाज्ञातीति। अन्यपि ग्रहेण विद्विष्यता त्वितो पीत्यादि। अथ विवा
 दप्रावृट्कालादिकं किंश्चि उक्तं तन्मते निरस्यति। प्रावृट्त्वमेताज्जमहः कस्यहः पारेरु

दाहारिनहारितन्मते रवेरवीसारिणमुत्तरायणे। पुरंध्रिपालिग्रहाण परायणं मिति।। ५
 इन्द्रवंशावंशस्वमिश्रणमिकोपजातिका। प्रावृट्पूर्वाः। वसंतः प्रसिद्धः उर्जः कार्तिकः।
 दाः मार्गशीर्षः। तदुक्तं कस्यहः पारेरत्येः वास्प पराशरादितिः उदाहारि उदाहृतः तन्मते
 रिमनोहारिनचा विवर्धः। तत्र देवमाह रवेरिति। यतः राविरुत्तरायणे मकरादिषु अवि
 सारिणं मीनरहितं। मीनाविसारिणोऽज इत्यतिधानात्। पुरंध्रीणां स्त्रीणां पालियहणे
 परायणं मिति श्रेष्ठं। अमीनोत्तरायणस्य गर्गदिबहुसमंतत्वात् तदक्षणा यनंतः पातिना
 प्रावृट्तादीनां ग्रहणमकादशीयमाता नादरणीयमिति तावः तत्रा च ज्योतिः सारे वास्या
 चर्षमनूनमिच्छति तत्रा रेस्यायनं चात्र रंस्त्रीनामानमृच्च विहाय मुनयो मां उव्यवा
 प्याजगुः चित्रा प्राक्य पराशरः परिणत्यपोषं चादात्तां म्पदं त्वाषाढादिचंद्रं प्रयत्नं शुचं
 कैश्चित्पदिष्टं बुधैरिति। स्त्रीनामा रुतः प्रावृट्शरच्च। शोनकसुवर्णविशेषेण श्रु
 विशेषमाह। परिणयकालाः शुचदः शरदिवसंति च विप्राणां राजन्ये विस्पारपिष्ठ
 रुदो ग्रीष्मः समुद्दिष्टः धनसमयश्च प्राणां अशिरचान्यत्र संकरजवानामिति नारदसु
 अथ बुधोऽर्षीक। सायावत्तावन्नमंगलमिति। शुक्लिकादशपरकार्तिकं मार्गशीर्षं च

विधत्तेऽप्येति नापाठः प्रकृतिविवाहच उष्टय विवाह इत्यादिना तो विदधे तो शो निवस्तु
 मो निषेधयति। कलटाविकारि क मा सि। सौम्य परचे श्मरता कलह पराडुः ख अंतमे।
 ति। शार्ङ्गधरा दिलिखुतौ मध्यमा बुक्तौ। एवं प्रति। दशाचारतो त्रय्य वस्त्रा जेयादेशे देशेया
 स्थितिः। सेवका। यति वरा होक्तवान् दाष्टिणात्पाहि मार्ग शर्षि विवाहं कुर्वति। केचिज्ज
 र्जरोः का। x तामित्यादिना अचिकि सित व्या धे दंडं कर्म मूलत्वमन्य पा म दंडक म मूलत्व
 निश्चीयत। अतो देव। स्प दश द्वि विधमस्ति। अतः शानका दिवा कथानां पूर्व पक्षरचि
 तानामयमर्थः। एन विति। येन पुरा षण्यत्प्राप्तये अवश्यं जोक्तयं दंडक मी पार्जित
 मिति यावत्। तत्तदहस्पतिर। किं अन्धक कर्तुं न शक्तः। अर्धा दन्मदा। अदंडक मी पार्जि
 तमन्धक कर्तुं शक्त इत्यर्थः। वरण प्रदानेति। तद्विज्ञानोपायमिति। अत्रायं जावः यस्य
 परिणयनादिकाले उष्ट हस्पति चंद्रादि दृष्टमिति। तद्विष्णुपाकस्य तादृशमशुच फ
 लमिति ज्ञातं। उक्तं च विवाह पटलं तत निव एवं बुध्वा मतिमान् न विष्णु फलमा दिशे
 तमुच्चाहे इति। अतो बोधायनादिविहितनत छात्यादिदानरूपधर्मेण प्रयत्नात्मकेन
 तन्निवर्त्यता। धर्मेण पमपनुदतीति श्रुतिः। शुतकालेन उष्ट्रशुतदेव फलं निवर्त्य

११

तो अलं उवर्धता। स्वतोत्रे वते नोक्तं। सुपरीक्षितं विलग्नं धर्मी धर्मुखाय नवतिदं पत्यो। तदि
 परीक्षं निमिषादनागताती त कालेन। अपरीक्षितं विलग्नं न हृदेयं पंडित नो देव विदा। अथ
 शो बुनिधौ मज्जाति शास्त्रमविज्ञाय यो दद्यादिति बृहस्पतिरपी प्रनाह। स्वजावादवकालो
 यं शुचाशुचममन्वितः अनादिनिधनः सर्वान निदान निर्गुणः तस्मान्निर्देशिकालार्धमु
 क्तर्तमधिगच्छत कालः शुचाशुण्युक्ता बलक्षिः शुचः प्रदः दोषैर्युक्ता पिचा प्राणे बं ऊति
 र्व्येत्ययं ह्यारि। x पां मुं १० मुं पल्लि ली ह्वी इं उली ह्वो टि।। त्रिके पीत्यादि।। अतो अथ कृता स्वदे
 शाति प्राण्येद मुक्तमिति सर्वमनवद्यं। अधन दक्षदा पा निव द्यु। र्वधा दोषस्य मस्यो
 षांत। पातिलेन प्राधान्या तमुपजातिका ह्यन तावदाह॥ याम्पात्रराः प्रागपराश्रपंच।
 द्वा द्वचरे। स्वरचये द्विदिक्षु विदिग्धतीया गेलिता मितारः सदा जिजित व्रजवर्गः।। द
 याम्पात्रराः प्रागपराश्रपंचरेखाः रचायत्। विदिक्षु कोले शुद्धाक्षरे रेखे रचायत्। इदं पंच
 शलाका र्वचक्रं। तत्र चक्रस्य दक्षिणतिजित विदिग्धतीया गेलिता मितारः जवर्गः जवत्
 । अतिजिता स हवर्गः। तयो सदा जिजित तेन स हति उल्ययाग इति ब ऊव्रीहिः। तत्र
 प्रहस्य सो दशस्योवकल्पिकत्वे। विदिशि द्वितीया योरखा तधा अर्गलिता संवधा अग्निता

राक्षसिकायस्य सतवाकोणस्य द्वितीये रेखातः सति कायस्य सतवाकोणस्य द्वितीये रेखातः सति
 कादीनि साजिजितिनक्षत्राणि तदा स्य मार्गेण अपरमे नवा न्यसेदित्यर्थः अणयमार्गस्य
 शिष्टगार्हितत्वात् स्य मार्गे त्रेष्यान्तस्मिन्नजिन्नाग्रगतं तिनत्रियुहो विवाहर्ह मशेषमे
 वा स्त्रीपुंसयोरायुरसौ म्येवधः सौम्यव्यवहृतिमुखा निशश्चदिति ॥ ७ ॥ तस्मिन् च केचन
 जाग्रतं एकस्वाग्रगतं विवाहर्हं शेषं समस्तमेव ग्राह्यति नत्रि। सम्पादखायाग्रहस्त
 द्यस्त्वनक्षत्रवेधयतीत्यर्थः। विवाहग्रहणं विवाहस्योपलक्षणं यथा ह श्रीपतिः वधूप
 वेशदाने च चरणपाणि पीडने। त्वधः पंचशलाका ल्यनत्र सप्तशलाका के इति। अशौ
 षग्रहणं चरण। विध्वक् दसाधै। तद्विषयं वदाति विध्वक् फलमाह। स्त्रीपुंसोरिति। अशौ
 षवेधः पापग्रहवेधः स्त्रीपुंसयोः आयुर्दंति स्त्रीचतुर्मासं स स्त्रीपुंसो। अचलरादित्वात्
 साधुः सौम्यव्यवहृतिः सौम्यग्रहवेधः शश्वत् अनवरतं दुखानि दंति। अत्र स ह्यतिजिदित्य
 के अत्रातिजित्यमाणं तदा विवाहस्य दान्यत्र सप्तशलाका च के वेध इत्याह। विध्वक् दसाधै चतु
 र्दशः श्रवः पंचमूलवर्ष इति जिनिमितिः अन्यतः परिणयादयं व्यधः सप्तरेखवलयवि
 लाक्यते इति। रक्षाधृतं विध्वक् दसाधै चतुर्मासं चतुर्मासः चतुर्मासः अतिमः श्रवः श्रवणः

१२

तत्पंचमूलवर्ष पंचदशशः आदिमः इयं इह वेधादि विषये अतिजितिमिति। स्यात् अयं अनंत
 शोक्तः व्यधः वेधः विवाहादकन्यावरणादिविवाहस्य दान्यत्र सप्तशलाका च के वेध इत्याह। विध्वक् दसाधै चतु
 र्दशः श्रवः पंचमूलवर्ष इति जिनिमितिः अन्यतः परिणयादयं व्यधः सप्तरेखवलयवि
 लाक्यते इति। रक्षाधृतं विध्वक् दसाधै चतुर्मासं चतुर्मासः चतुर्मासः अतिमः श्रवः श्रवणः
 तत्पंचमूलवर्ष पंचदशशः आदिमः इयं इह वेधादि विषये अतिजितिमिति। स्यात् अयं अनंत
 शोक्तः व्यधः वेधः विवाहादकन्यावरणादिविवाहस्य दान्यत्र सप्तशलाका च के वेध इत्याह। विध्वक् दसाधै चतु
 र्दशः श्रवः पंचमूलवर्ष इति जिनिमितिः अन्यतः परिणयादयं व्यधः सप्तरेखवलयवि
 लाक्यते इति। रक्षाधृतं विध्वक् दसाधै चतुर्मासं चतुर्मासः चतुर्मासः अतिमः श्रवः श्रवणः

शुनविहंपायेयद्विहंउडुनद्वंअशेषमस्तत्तजेराहुनस्यअतग्रहस्पवेधं चरणचर
 राहितं। असेपदिअसेपतौअन्यनद्वालासेमतिताजवाअधीदमनद्वंअसेवेमति
 अजविहंपापिनद्वंअशेषमवसाजदितितवाचशीपतिः रुदंक्षेम्पयोरविहं। पादमा
 त्रंपरित्यजेत। क्रूरेशुसकलंसाज्यमितिवेधविनिश्चयइतियत्रुक्रूरैरपित्याज्यत्पाद
 केचिद्वचुर्मनीषिणइतिकेषांविन्यतेतन्नारदादिबहुमतविराधानादरणीयमितिना
 वः। एवंविधदोषनिदूषणदोषंतरात्पाद। यदशुभेगतिगम्यमधिष्ठितेयदिपिचत्रिविधा
 हुतदूषितांतरणि तारकतोपिचउर्दशंतदखिलेपिखलेषुतकर्मणीति॥१७हुतविले
 दितोयजननद्वंअशुभैः पापग्रहेगतिगम्यमधिष्ठितेच। अशुभश्चअशुभोचअशुभश्च
 अशुभः। द्वेकशेषः एकेनअशुभेनदास्यात्रिनिर्वर्गं। मुक्तंगम्यंजोग्यमधिष्ठितेयाग्यं
 । यदपिचनद्वंविधिधिर्द्विमासोमांतरिद्विरहुतैः दूषितादिवाहुतानिग्रहर्दंजनिता
 निप्रपक्वादीनि। एषानम्यतममहुतंयस्मिन्दिनमहजेजातंयदपिचतरणि तारकतः
 ग्रह्यधिष्ठितनद्वंउर्दशं। माय्यादितमित्यर्थः। तरणः तारकंनद्वंतरणि तारकक
 नीनिकायो नदात्रितारकं तारकेति। चेतिविश्वः कनीनिकानेत्रतारकातन्तद्वंअखिले

१३

पिशुनकर्मणि विवाहव्रतबंधयात्रादौ खलं पापं स्यादिति प्रत्येकसंबंधेते। अखलतादोषमाह
 । रविर्नरेवर्मितमर्कविधुं उदि। मुनिः सिरिंडरखंडलमंडलः हुतवदासतिषड्विनदंतिभिः
 द्दितिमुतादिसिलक्षयतिग्रहः॥१७हुतविलंबितं अर्कः सूर्यः विधुं द्यतिअधयतीतिविधुं
 उदागराजः तौरविनरेवर्मितं स्वाधिष्ठितनद्वं त्रातकमेणमादशविंशतितमअसिमन्सु
 रः तत्तदः। खड्गमेवखंडलंखंडलं नागः छेदश्चिदीरस्वामी। नखंडलं अखंडलेतवमं
 डलंयस्यासौतथा। मंडलंमंडलश्चः मुनिभिः मसन्निर्मितंअजिलयनेति एतदुक्तं न
 वतिमंडलंमंडलश्चः किलहर्लमां तचवति। तत्रयज्जद्वं तस्मात्समं च। प्राजिल
 तयति। तज्जलसपृष्टः। नकं सदा स्यादिति। हुतवदासूर्यः अततिर्द्वं विंशतिः षड्श
 सिद्धाः जिनाश्चउर्विंशतिः दंतिनो। ह्येतत्रुत्पन्नद्वं स्वाधिष्ठितनद्वं त्रातकमेणदि
 तिसुताव नौममारस्यग्रहः अतिमंमुखलक्षयतिनोमादयः क्रमेणमादोनिलत्
 यंतीत्यर्थः॥ असेत्रेर्विषांमममुखलक्षनमादात्तं। सर्वेशुचउर्लं एहलक्षनं वडणी
 मनिलक्षनं कपसुक्तं तत्रदेउमाह॥ इति सः तद्युसदा मलिलक्षानवदुलक्षनमु
 क्तमपिब्रजिः। तदुडुपश्चिमरुद्विनागया। रनधिकाधिकदोषविवक्षेयति॥१७हुत

विलंबितं इति एवं विधेयं सदा यदा एतां अजितं नेन सन्मुखलनेन सतियत् अतुलनं
 रुषिजनिर्मुनिमंघ्रैः सकं। रुजुमार्गेण सिद्धतोर्ध्वमवाकणसाधनायोगादिति न्यायेन
 तपितत उडुपश्चिमं पूर्ववितागयोः नक्षत्रोत्तरपूर्वादिभ्याः नृनाधिकदोषविवक्षया
 ह्युत्ता उक्ता एतदुक्तं नवतिग्रह नक्षत्राणि प्राड्मुखानि सन्ति। तत्र पुरः परितालनाः
 यस्त्वय्येष्टे लगति पश्चात्परिता। अग्रजागे अतः अग्रलक्ष्या लाति तन सत्रस्य पूर्वोर्ध्व
 अधिकादापः उत्तरार्धे उन्मनः पृष्टलक्ष्या उर्ध्वोर्ध्व अल्पः उत्तरार्धे अधिकः स्यादिति
 अनेनारु उनाष्टलक्ष्मणं महर्षिजिह्वकमित्यर्थः यं प्रक्षता तुलनितन द्वयस्य अस्ति
 लस्यापि निषिद्धत्वात् अजितलक्ष्मणमैवाक्तं। अथ लक्ष्या फलमाह॥ उडुनि निर्दे लिनेषु
 लक्ष्मणान्। नफलमस्ति बलस्मिन्मलत्रया। अथ लक्ष्मणं तितमस्ति तदुत्तरार्धे नमुता नमु
 तापकरं परमिति॥ उडुत विलंबितं॥ उडुनि नक्षत्रे अग्रजग्रह लक्ष्या निर्दे लिता सति
 तस्य नक्षत्रस्य यद्विहितं सुफलं तन्नास्ति। कयोदे तु नक्षत्रा बलस्य गलत्रया गल
 तीति गलतस्य ना गलता तया निर्बलित्वेन सर्वः। अथ नक्षत्रेण लक्षितं यत्
 यत्संनक्षत्रं तत्र उडयोः परिणीतयोर्दोषयोः परं अ सर्वं अमुतापकरं प्राणताप

संभ्रजमुता नक्षत्रादयस्त्रिंशु लक्षित नक्षत्रे उडुहितयोः प्राणतापो धनमुता
 उडुनक्षत्रं तीर्थः॥ अधिकार्गलदापमाह॥ विघ्नत्रयोदशसिद्धिगति कोरेखा खार्ज
 रिः तद्विशीर्षं ततो नचक्रं। त्वस्ते महासिजितितारकराजनात्वा सुलक्ष्मणस्य
 गतयोर्नयना गलेयमिति॥ १४ वसंततिलका॥ ऊर्ध्वगत एकोरेखा तीर्थं कस्तितासि
 स्त्रयादशोरेखासिर्विघ्नततीर्षार्जुरेकं नाम चक्रं स्यात्। इह अस्मिन् चक्रे दक्षमाणशी
 र्धनक्षत्रमा एव सह। सिजितितारचक्रं न्यस्ते सति। सह अस्मिन् तितारवर्तमानं तत्र वा। अथ वि
 दिप्रमुख। तारकराजनात्वाः चंद्रयुक्तं नीतिकायां नक्षत्रतारकेति चति विश्वं ताका
 एणराजा तारकराजाय वाड्योपोः संज्ञायामिति कृत्वा स्वस्वनक्षत्रस्थितयोश्च प्राकयोरे
 करेखागतयोरियं नयना गलेयमिति॥ परस्परदृष्टिपातलक्षणः एकां गलस्यादित्यर्थः
 कथं च तयोः उडु ऊर्ध्वगतयोः रुक्षयोः गम्यगते रुक्षगम्यगते तु लोहद्वयगम्यगते
 ययोः तयोः एकतरस्य यावति नक्षत्रगते तावति अन्यस्य गम्यगते सतीत्यर्थः अनेन पाद
 धेयः सूचितः तद्वत्। प्रथमचतुर्ध्वरणयोरन्यान्वकिलविधः तत्रैकतरस्य प्रथमचरणस्य
 स्य पादमात्रगतमस्य चतुर्ध्वचरणस्य पादमात्रगतमस्य स्यात्। एवं द्वितीयतृतीययोरपि तथा

च नारदेन महादोषेषु पठितं वा जूरिकं समाधिरुचति ॥ अत्र शीर्षं ततो न्यास उक्तस्तु शीर्षं तं
 तौ कार्गल फलं च ॥ शीर्षं तं तवति रूपं संयुता उष्ट्रयोगमिति र्दिता मती शेषिणी यति
 च सार्धं विश्वयुक्तं मंगलं लतिसागले विधाविता ॥ १५ ॥ रघो दत्ते ॥ उष्ट्रयोगमिति तस्य उष्ट्र
 योगस्य मिति रूपः संयुता अर्दिता मती शीर्षं तं तवति शेषमस्याः सा शेषिणी यति सा शेषि
 णी त्ववति तदा सार्धं विश्वः ॥ १३ ॥ उष्ट्रयुक्तं शीर्षं तं स्यात् ॥ उष्ट्रयोगाः व्याघातश्च लपरिघव्यति
 पातविधेः तं गंडातिगंडवज्रविधुताः तत्र व्याघात संख्या १३ रूपं संयुता १४ अर्दिता १५ जातया
 र्षं तं ॥ एवं श्रुत्वा दिष्टुः तत्रागडः उष्ट्रयोगः ॥ तस्य संख्या १५ रूपं संयुता १६ अर्दिता १७ जातया
 विणी जातया अतः सार्धं त्रयोदश युता १८ जातं शीर्षं तं मूलः ॥ एवं अतिगंड वि १९ मंगलमि
 तिसागले विधौ सति मंगलं तवति ॥ अर्गलया सह वर्तमानः सार्गलः एकागलगतयोश्च
 शर्कयोः सतोः मंगलं नश्यतीत्यर्थः ॥ अत्रैकागलविषये परमतमाह ॥ त्यक्त्वा गतेषु स्पर्श
 उहलमुक्तिनक्षत्रमशेषमेव ॥ एकागलस्यैव हि सा च तं गी संध्या गते यजलदस्तय
 ति ॥ १६ ॥ उष्ट्रवज्रापरे श्रीपत्पादयः ॥ उत्पद्गम्य गतयो रित्ती मंगलतेषु म्याह ॥ उत्पक्का एका
 गलविधनक्षत्रं अशेषमेव उक्तं तिसृजं ति ॥ तेषां मयमाशयः ॥ हियस्मात्कारणात् सं

एकागलं संध्या दितं नक्षत्रं सर्वमेव गलदस्तयं ति ॥ कल्यादित्यावलि चयद्वत् सं ॥ परितर्कितं
 लेव न गी रचना युक्तिं एकागलस्य ॥ गले हस्ते न जो दयं ती ति गलदस्तयं ति ॥ १७ ॥ ध्या गते रविणा प
 दविधमपि सर्वमेव तज्यते ॥ तद्देकागलस्य मपीत्यर्थः ॥ तिष्ठ पुनर्वसो नक्षत्रं दंडं दंडं सवहरे
 तरयोगेपि एकत्वज्ञापकात् सर्वोपि दंडो विज्ञापया एकवृत्त्या तत्र तो गतेषु स्पष्टे कत्वं ॥ अ
 वलैश्चिक्करपज्ञांतरितमृद्धमनिष्टमिति विज्ञेयं तच्च जामित्रे परिणमतमित्याह ॥ १८ ॥
 रस्य सार्धं तरमृद्धमेवमनिष्टमित्येष विज्ञेयवादः ॥ पापाश्चतुः पंचलावपुः चो जामित्रमस्मा
 त्खलु पर्यंतं सीदिति ॥ १९ ॥ उपजातिकात् ॥ अंतर्गम्य सतत्रया ॥ २० ॥ रस्य पञ्चो तरमृद्धमेव
 निष्टमेवमिति केषां चिद्विशेषवादः ॥ विशेषाः ॥ असौ यस्मात्पापाश्चार्धतरमृद्धे अस्मा
 पापाश्चतुः पंचलावपुश्चतुः पंचाशदांशेषु चो जामित्रे पर्यंतं सीत ॥ परिणमतं स्मा रं
 जामित्रत्वेन परिणतः नक्षत्रं दिचं दनिष्टं ॥ प्रतिराशौ नवनवमोशः तस्माद्दार्धतरं रस्त्रि
 तः क्रूरः चंद्राश्चतुः पंचाशदांश एव तवति ॥ अतः परिणामे चो जामित्रमेवोदमिति च
 त्वानां विज्ञेयः ॥ इति तावः यमिरमिनम्यातां सक्तेति ईदं ॥ समागमश्च ॥ अथ केचि
 त्पादेवाधुकिरुक्तातामनुधदूषयति ॥ क्षताहते दिग्धरो र्दितस्य चास्तं मृगस्यामि

प्रनेवमन्ये। क्रूरं निवेधाय पदं वदंति। तेन वतेषां निजपक्षहानिरिति॥ १८३ उपजातिका विषा
 दिनादिभिर्धनपरिमृष्टेन शरेण शार्दितस्य विद्वत्स्य मृगस्य आनिषं मां संदत्तादिते दत्तादन्य
 त्रशास्त्रा। तद्यत्तयत्र पादे वेधः सखपादोऽश्रुतः इति एव मन्ये केचित् क्रूरं ध्रुवेधाय पदं वि
 धयं वदंति। तेन वपादेन तेषां स्वपक्षहानिः स्यात्। एतदेव स्पष्टं वक्ति॥ विज्ञेयमाया तियथा तु
 सिः स्वैरेणः शरेणैकदिशि दत्तोऽपि तत्राधि वेधादपि तारकारणां क्रूरस्य नैव पक्षरूपस
 पदिति॥ १९ उपजातिका यथा एकदिशि एकस्मिन् प्रदे शे शरेण दत्तो विद्वेपि एणः मृगः
 स्वः अश्रुतिः प्रोले विज्ञेयं वियोगं आयाति प्राणा वियोगं प्राप्नोतीत्यर्थः तदा क्रूरस्य अ
 ध्रुवेधात् तारकाणां बलरूपयोः संपत्तना स्यत् एत उक्तं न वतियस्या विषप्रदिग्धशरेण
 विद्वत्स्य मां संदत्तव्यतिरिक्तं शास्त्रं तद्यत्तस्मिन् पादे पापवेधः सखडुष्ट इत्यन्येव
 दंतितदयुक्तं। यद्यपि विद्वत्स्य दत्तव्यतिरिक्तं मां संदत्तं तदा पितस्य मृगस्य गता
 सुत्वमापन्नस्य बलरूपसंपत्तनश्च। एवं तस्य पापविध्नं दत्तस्यापि एवं गते पादुका
 न्यायेन तेषां स्वपक्षस्थापकपादेनैव स्वपक्षहानिरिति। अतो य उक्ते अश्रुतविद्वत्
 दोषमुदुत्यजेदिति। तस्यैव क॥ अपचं जायुधादाषमाह॥ यदतं गर्हणसाध्यं तत्तत्

१६

मंयतीपातक विधृतानां। तत्रैव चं जाडुनि चंदमैशमत्त्रं पते नंगल जंगल च्छेति॥ २० उपजा
 तिका॥ दर्षणादीनां प्रणां योगानां अंगे अवसानं स्वयं न दत्तं तस्मिन् न वचं न दत्तं
 त्रं। चंदं उग्रं अग्रं अग्रं पतेत्। चंडी शचंडा स्त्रुपातस्यादित्यर्थः। तत्फलमाह॥ मंगलेति
 मंगलानां जंगलं देवलक्ष्मस्य तत्र घातं मंगलं जंगलं जनकमित्यर्थः॥ अपचं जायुधं संतवा
 ध्यागनिर्देशात् साहचर्येण पुष्ट्योगानां वज्रं विना गानुत्तसंगे न ग्रहणं दुष्टकालं
 चाह॥ गंश्रु विव्याति पुष्टं शरत्रिनिर्देषका घटिकाः क्रमेण। अंशं त्यजेत्पारिघातं
 तान्त्रोः पर्वण्यतीति दिनं सप्तकं चेति॥ २१ उपजातिका॥ गंगुः शूलः विविधं न वक्त्रं
 व्याघातः अतिअतिगंडः एते पुयोगेषु तेषामादिनाः क्रमेण षट् शरत्रिनिर्देषकाः॥ ६
 । ५। ३। ३। ६ घटिका स्पृजेत्तत्राद्यं करग्रहणे नैव नाम ग्रहणे। यथा वृद्धा तकोश
 ऊबुधु पुचं साद्या वृद्धितो वीर्यवंत इति। परिघस्य दं परिघं। आदिमं घं शं अर्धं त्यजेत्। अत्र
 चित्तं यैशमिति पाठः मनुबहुवाक्यविरोधान्नादरणीयः इदुनान्त्रोः पर्वण्यतीते मति
 चं चार्कग्रहणानंतरं दिजसप्तकं त्यजेत्॥ ॥ अपचं गणादि संबंधिन दत्तं दोषमाह॥
 यस्मिन् के वीक्षते सै रिकेयो। चेदस्ताराषटयो र्यत्र वा स्यात्। आपत्मा संतत्र नयेत्

लाजिन्नाजिष्कस्यान्नोश्चकर्मकिंपितृइति॥२२॥शालिनी॥यस्मिन् रुद्धेन दक्षेत्रे किं
 योराजदृश्यते।ग्रहणं न वर्तते।तर्धः ग्रहणं सर्वं स्यात्ताना सुपलक्षणं यदिपि त्रिविधा शु
 तदूषितं।मिष्कत्वात्।वाइत्यधवा तागखेट्यो।सोमिदिष्यतमखेट्योनेदः।सेदयो
 गः स्यात्।तत्र नक्षत्रे आषण्मासं षण्मासपर्यंतं लग्नं जाजि।लग्ने जन्मजतीतिलग्नं जा
 कृतस्मिन् लग्नं जाजि।लग्नस्ते चंद्रस्ते वा सतीत्यर्थः किं जितृक्षेत्रं कर्म चानिष्कशा।स
 मानं न स्यात्।तद्यथा।अश्विन्याग्रहणे जाते सज्यं शत्रयो दशलाभांतः मेषलग्नमति अश्वि
 नीलग्नस्य स्यात्।एवं चरणेषु पि।चंद्रस्ते नक्षत्रे दिननक्षत्रमिति प्रसिद्धं।उक्तं च॥अथ
 हारखे उपातैस्त्रिविधेर्दत्तं ग्रहणं चामासषट्कं तथेति॥अथात्पातादिदोषमुक्तिनक्ष
 त्रस्य शुद्धिमाह॥उपातपापग्रहमुक्तमृक्षं यदीडराक्रम्य पुनर्नुनक्ति।तदा तदहं
 सकलेषु त्वेषु त्वजे समक्रांतितनूरवीक्षे रिति॥२३॥उपजातिका॥उपातास्त्रिविधाः
 पापग्रहाः रवितौ मादयः तैर्मुक्तं तदुत्पन्नादापि स्तुतं॥यन्नक्षत्रं।तत्तदा एषु सकलेषु
 शुक्लेषु कर्मसु अर्द्धं शोभं स्यात्।तदा कदायदि इंद्रुः आक्रम्य पुनर्नुनक्ति दोषत्यागानं
 तरं चंद्रो गे जाते सति द्वितीय चंद्रो एषु जन्मवतीत्यर्थः।अथेतरस्य संगे न पातदोष

२४

माह॥त्यजेदिति रवीधोः समक्रांतितनूरसकलेषु शुक्लकर्मसु त्वजे तक्रांतोः तनूस्वरू
 पे समे च ते क्रान्ति तनूच समक्रांतितनू।चंद्रा कर्णालवाद्ये क्रांतीयावसायतावदित्यर्थः
 ॥अथ तसं सवकालमाह॥त्रिणागशेषध्रुवनानि चंद्रे स्य शोभते संप्रति स तवो स्या।मा
 नार्धयोगाधिक मिडुनान्वोः क्रांत्यंतरं चेन्न तदोषदोष इति॥२४॥उपजातिका॥ध्रुवनाना
 दादशयोगः तस्मिन् त्रिणागशेषे रतीयां शावशिष्टे सति एंडेषद्विंशे योगे त्र्यंशे च ग
 ते रतिचकारो वार्धे।अस्य क्रांतिसाम्यलक्षणस्य दोषस्य संप्रति इदानीं स तवः स्यात्।
 तदा सन्नैकाले न वेदित्यर्थः ध्रुवे व्यतिपातारखः एंडे वैधुताख्य इति।ग्रंथनिर्माणकाले
 द्वादश अयनांशाः आसन्।तदा चि प्रायेण दसुक्तं ततो यथायथा अयनांशा अधिका
 स्तथा।तथा तयोर्योगो न्यूनचित्पा।तदानयनं श्रीयुक्ता केशवेनोक्तं त्रिंशदायनांशा
 नख २० नाजितास्तधीना अर्धं त्रिंशुवा १३।२० द्विपक्षाः २० तत्तुल्ययुत्पार्गताया विलो
 क्यः पातो व्यतीपातकवेधताम्य इति।चेदिडुनान्वोः क्रांत्यंतरं यावन्माने क्यार्धं न्यू
 नं तावदेवायं दोष इत्यर्थः तदानयनं ग्रंथकृता करण कंटीरवे प्रतिपादितं।दिडुमात्र
 मंत्राक्तं॥अथ नक्षत्रशुद्धे प्रज्ञास्पमाह॥स्फुरदूषण नूषण कोतयो यदि जवंति मृगो

15

नकादयः शारीरे लघुवशात् सुखदुःमानमशंशंककशादिति हि यस्मात् कारणात् सौ हृदं मित्र
त्वं मनस्योरेव न उदेहयोः न कुलसर्पयोरपि सोमनस्यसति सहवासित्वदर्शनात् तस्मात् कार
णादयं मेलकः इदं गेहयोश्चंद्राश्चारेव स्यात् । जन्मगणेशोरेव घटितायागो न उज्ज्वल
ग्रयोरिति सुष्टु हृदयं यस्मिन् सुष्टु चतसृदयं चेति वा । तस्य तावः सौ हृदं तावे अणू हृदयस्य
हृदोदेशः पूर्वपदोदेहृदिः यद्वा सुष्टु हृदयं यस्यासौ सुहृत् । सुहृत् हृदो मित्रा मित्रयोरिति
निपातः सुष्टु चतसृ चेति वा तस्य तावस्तथा । ननु हृत् संधते हृत् पूर्वपदस्य चेति पूर्वोत्तर
पादाद्योर्देह्यासौ हृदं मित्येव स्यात् । हं सि उमहते सो जगाय त्पादयः प्रयोगाः उदस्ये वा तत्र
सर्वविधीनां विकल्पविधिनादिति प्रासादकारादयः यच्च श्रीजागवतो न तत्र सौ हृदं धर्मः
संज्ञोषोन्नतसौ हृदं । इत्यादिषु दृश्यते । तदपि संदिग्धं । उराणामपि हृदं सत्वात् । विशेषण
श्रीजागवतस्य अतात्ता प्रायांसौ हृदमिति प्रयोगः कथं युज्यते । यदि उग्रं बलता प्रयुक्त
स्तर्हि कथंचित् । गतिमात्रं चिंत्यते । आगुण इत्यनेन संज्ञा पूर्वकस्य विधेरनित्यत्वस्य
ज्ञापितत्वात् । उक्तयपदद्वयनित्यत्वमिति । एवं बभूवे च तसौ हृदस्त्रियोदेष्या इति बरा
हाक्रमपि निर्वदं । ननु चंद्राश्चार्मलकस्तर्हि तन्न वांशयोरपि कथं न मेलक इत्या

॥ चंद्राशिवशंभेवसौ दृष्टं सुस्मयोरपि न किंचिदशयोः एवमस्तु मकतं मगरे रवे ॥ १ ॥
 टेपि किंचु नोत्र रायणमिति ॥ राशिरुते ॥ सोलदेमित्रत्वे चंद्राशिवशंभेवसौ दृष्टं सुस्मयोरपि न किंचिदशयोः एवमस्तु मकतं मगरे रवे ॥ १ ॥
 वेतियुक्तं तत्सु स्मयान्नर्वाशयारपिकधनं स्यात् ॥ जन्मनियत्राशोचंद्रः सजन्मस
 शारिष्कच्यता ॥ तयाश्चैतलकया विलोक्यत तर्हि तदेतर्गतयोः सुस्मयोश्चंद्रनवा
 शयारपिकधनं मलकइत्याक्षेपः अपिसमुच्चये अत्रोत्ररं एवमस्त्यति चेदित्यध्यादा
 रः एवं चेदस्तु तव तु तर्हि कर्काटराशिस्त्वे रवो मकरांशगे मकरनवांशस्थिति सति च त्ररा
 यणे कधनं स्यात् ॥ अहं न हि राशवशादेव ॥ ननु नवांशवशादिति प्रसिद्धं ॥ अतो राशे पार
 वामलकइति अपराशिवशादेवाय नमित्यत्र प्रमाणमाह ॥ मासपक्षमयनं च ॥ दक्षिणा
 दित्येतितदिति श्रुतिर्जगौ ॥ मूलसंक्रमममा विवस्वतः स्वस्वसंगिमृतवोपि विस्व
 ति ॥ इयस्मात्कारणान्मासपक्षं पणमासपयंते ॥ दक्षिणादक्षम्यादिशि ॥ दक्षिणादा
 इतद्वितश्चासर्ववितस्तिरित्यवयं ॥ आदित्यः सूर्यरतिगच्छति ॥ तत्तस्मात्कारणादेइ
 ति एवं विधेयं न श्रुतिर्जगौ जगदायस्मात्कारणात् सूर्यो मासपक्षं दक्षिणादि
 शंगच्छति तस्मात्तत्प्रमाणमयनं श्रुतिर्जगदेत्यर्थः ॥ एवं मयुक्तिकमागमप्रमाणमु

१७

काप्रमाणान्तरमाह ॥ मूलस्य संक्रामति ॥ नवांशापेक्षया मूलं राशिः विवस्वतः सूर्यस्य मू
 लसंक्रमो राशिसंक्रांतिस्तस्मात्तदृशीरुतवो वसंतो दायापि स्वस्वसंगि मयीयस्व
 यरचनां चिह्नमिति यावत् ॥ विचित्रतिधारयंति ॥ वसंतो पुष्याजमादिग्रीष्मनिदाघादि ॥ इ
 त्यादीनियानिरुचिह्नानितानिरविराशिसंक्रमवशेषु तत्र दृष्टुं प्रत्यक्षे दृश्यते
 अतो राशिवशादेव मलकइति सिद्धं ॥ अधयुक्तं तत्प्रमाणमाह ॥ किं दिनं रवि विराहकर
 ग्राहानप्येते तदुदयक्षणे षपि ॥ स्थूलमेव मखिले जगत्फले ॥ तद्विशेषयति सुस्मताग
 ति ॥ ४ ॥ राशिरुते ॥ दिनं रविमयि दिवस्मिन् दक्षिणस्य विराहवियोगे सति करग्रह नक्षत्राला
 ति सतीत्यर्थः ॥ तस्य करग्रह नक्षत्रस्य उदये क्षणेषु मुक्तातीपिकार्यमिति च कश्चि
 तेपि दिनं नक्षत्रालासे सति तदुपपन्नं करग्रहः किं निष्पात ॥ धिस्मृतस्मिन्नतस्य नस्म
 दायवितियस्मिन् धिस्मृतस्मिन्नकर्मपि दिष्टं तादृवत्ते तन्मुक्तं तद्विदयेतन्मुक्तं तद्वि
 करग्रहामहद्भिः कधनं नप्येते अपि नुनेप्यत इत्यर्थः ॥ अतः अखिलं समस्तं जगतः फलं
 स्थूलमदप्येवं च तर्हि सुस्म फलस्य गतिमाह ॥ तर्हि शेषेति तदस्थूलफलं सुस्म फ
 लस्य गतिः ॥ विशेषयति ॥ सविशेषं करोति ॥ सुस्म फलं स्थूलफलं सविशेषं करोति

तेतीत्यर्थः॥ तर्हि सूक्ष्मेव फलं प्रमाणं कथं न स्यादित्याशंभस्य साक्षात् स्वरूपमनु-
 रंतिमुनीनां केवलं नरमणीयमणीयः॥ अथवस्थिति रिति प्रतिविलेन तस्यैव न विक-
 ल्यमसूहेरिति॥ ५॥ स्वागताप्रतिवेलेतत्तद्दहनविकल्पमसूहेः अथवस्थितिः स्यादिति
 हेतोः मुनीनां स्वरूपमनुसरंति केवलं अणीयो नरमणीयमित्यन्वयः वेलाप्रतिवेला
 प्रतिविलेवी आर्विषयीत्वावः तस्याः वेलायाः कथं न वितर्कः तस्यैव विकल्पाच्च द्या-
 दयः तेषां समूहाः ते सत्ता अथवस्थितिः अथवस्था स्यादिति हेतोः मुनीनां गगोद-
 यः स्वरूपं फलं वर्षमासतिष्ठादिकमप्यनुसरंति तत्र प्रवर्तते केवलं अणीयः सूक्ष्म-
 तरं फलं नरमणीयं स्यात् अतिशयितं अणीयः सूक्ष्मफलस्यानवस्थानात् तस्य
 लेशपि प्रवर्तते इति ज्ञावः एतदपि स्पष्टयिष्यति एवं चेत्तर्हि सूक्ष्मफलमकिंचित् स्यो-
 त्त्राह॥ तिल २ फलं साक्षु विरूपा नेकक्षिप्पदिनं नोपि जनायं सूक्ष्मता च ननु
 तेन गरीषा सा च फलमनु रूध्रविधयेति॥ ६॥ स्वामता॥ नुविष्टिष्यां वृत्तमानः अ-
 यं सूक्ष्मानुब्रूयते जतः जताविकवचनं एकक्षिप्पदिनं नोपि एकनदप्रति-
 थिजातोपि तिलतिलफलं जाकरि सुदृशं फलं जागीतवतीति प्रसदं तेन कार-

२०

एतेन सूक्ष्मतापि गरीषा गरीयसी स्यात् अथपि सुचयेतर्हि स्वरूपं स्यात् तत्राह सा-
 चेति सा च सूक्ष्मता मूलं स्वरूपं असुरुध्र असुसृष्टविधया स्यात् स्वरूपानुसारेण सूक्ष्मता
 पियाद्येत्यर्थः॥ कथं स्वरूपमनु रूध्रसूक्ष्मता आत्यसेतदर्थं सूक्ष्मतायाः अवस्थानेन क-
 दयति सूक्ष्मो नवोशा द्विरसोशा एव त्रिंशाश्च वस्रवतोपि सूक्ष्मः ताता विलिखेत्यविलि-
 त्वाचां दृगे बुकस्यानियता समस्यमिति॥ ७॥ उपजातिका॥ सूक्ष्मयोरपि न किंचिद्व-
 श्यायति नवोशः किं न सूक्ष्मोक्तः नवोशादपि द्विस्तोशा द्वादशांशं सूक्ष्मो द्विचरसा-
 श्रुतिः त्रिंशः आदोदंशः ततस्यापि रसोशा इति लत्वा द्वादशांश एव मिश्रः यथा सूर्य-
 नेदिर्द्वं ततस्यादायुर्मासादिकं सफुटं मित्सादिषु सूर्ये कृतं सत्त्वं न दहतमिति व्याख्या-
 यते ननु द्वादशाधिकं नवशतिः तद्वदपि अतएव वृद्धजातको चंद्रोपगोदिस्य जा-
 गममानरूपमिति तेनैव ततः तस्माद्द्वादशांशादपि त्रिंशाश्च सूक्ष्मः तातापि
 लिप्ता कला सूक्ष्मा इत्यनेन प्रकारेण अवलितत्वाच्च॥ अवलिप्ता उपलिप्ता वा कुर्येषां
 तेतद्वा॥ एवमुक्तवतामिसर्वः पुरुषाणां दृक्कदृष्टिः कस्यानियता कस्मिन्नियता स न
 स्यात्समाधानं पुनरुक्तं॥ सममनेन समस्याक्यपुनं सूक्ष्ममुक्तवतां दृष्टेनेकत्रापि

वसानमस्मि सत्तमः अपर्यवसानादिति शब्दः ॥ एवं सत्तमकालात्कालनेमि सिद्धिं
 तमाह ॥ अतस्तत्तमः सकलिकेदाशायेनाखिलानां सिद्धिफलदिः ॥ नास्मादशाद
 विषयः सतस्मान्मूलानुक्तलाववहारमिद्वरिति ॥ ५३ ॥ इत्यत्र ॥ सकलिकालस्यैकादश
 अतस्तत्तमः अतिदुर्लभः येन हत्वा अखिलानां प्राणिनां फलदिः फलसंपत्तिरिति
 अद्वयशीला स्यात् ॥ जित्तिजित्तिव्यावत्तु विविदि जिदा करः सत्तमकालः अस्माद
 शावयमिव दृश्यते ते अस्मादशाः तेषां चर्मचक्षुषो हृषिष्यो हृषिणा चरो न स्यात् ॥ इति
 यस्तियाचरत वाचना रदस्वस्वनरे सुखासीनयाव अद्वितीलोचनं तस्य त्रिशत्रुमाता
 गस्तत्परः परिकीर्तितः तत्पराश्च न शो जागृरिष्यति धीयता वृटेः सदस्य न गो यो
 लयकालः तत्र अतिदेवपितृन जानाति किं पुनर्मानुषाजनः सकलाम्पन्यकालोवा
 हर्वकर्मवशा ज्ञेय ॥ निमित्तमात्रं देवसुखं दृष्ट्वा च अत्राशुनमिति सिद्धं तयति तस्मा
 दितितस्मात्सत्तमकालस्याद्विषयत्वात् ॥ सर्वजनानां अवहारमिद्विः मूलानुक्तलासा
 त्मूलस्यानुक्तला मूलानुक्तला सुलानुसारिणी वसरमारस्य तवांशपर्यंतमित्यर्थः ॥
 अस्मत्त्वा अत्राव ॥ अत्राव ॥ स्थूलैः सूक्ष्मैः सप्ताध्यायमाह ॥ इति मतिरिति मूलैः

२१

सत्तमनावांशालक्षितस्विलमपि सिद्धं नास्ति चेत्तत्तमलसंपत्तिः तद्वज्रफलवाशोऽ
 र्थमत्वा दएनां परिणतिरिति ह्वाकालमीमांसायाः इति ॥ ५४ ॥ मालिनीहृत् ॥ इत्यनेन तं
 क्रैमतिमूलसुलमधेयदि सूक्ष्मैः नावांशालक्षिः स्यात् ॥ सत्तमनावः सत्तमत्वं तेन अं
 शाः सूक्ष्मलक्षणे स्थूलैकदेवाः तस्य लक्षिः लोचनश्च दत्तमात् ॥ तत्र दत्तश्चिखिलं सर्वम
 पि सिद्धं फलितस्यादौ एवं स्थूलं तदेतर्गतं सूक्ष्मं च विलोकनीयमिच्छकं ॥ अन्यथा
 धकमाह ॥ नास्तीति चेन्मूलसंपत्तिस्तुललक्षिनीस्ति तदा तद्वज्रफलनाशः स्या
 द्वा ॥ तस्य फलजातस्य उजयलविस्थूलैः सूक्ष्मलक्षणो यो विजागोतयोर्द्वयोरपि
 जाशः स्यात् ॥ कस्मात्तत्राणो अति सूक्ष्माणां दुर्गमत्वात् ॥ ५५ ॥ रेवतगम्यं ते जायते तानि
 दुर्गमाणि तेषां नावस्तत्तमत्वात् अतो न वांशपर्यंतं सत्तमकालस्य मनुष्यगमत्वा
 त्पर्यंतं स्थूलान्तर्गतं सूक्ष्मं विचारणीयमिति सिद्धं अतो न वांशयोरपि मूलकसा
 दितिनवांशमिलकस्य जने व्यवहारो नास्तीत्यतस्तत्तमं च वक्ष्यति ॥ एतद्वक्तुं मयाम
 नमिस्मादितमित्याह ॥ परिणतिरिति इतीत्यं कालमीमांसायां कालविचारणेन नो
 अस्माकं परिणतिः सदा स्फुरिता कालस्य मीमांसा विचारणं मानति ॥ स्वार्थं सतात

प्रत्ययां तां प्रवेष्टुं कालविचारणे क्रियमाणे अस्माकमयं बुद्धिपरिणामो ह्यस्त्यर्थः ॥
 इति कलागमाचार्यवर्यश्रीकेन्द्रसंवासरत्नजगणशिविरचितायां विचारद्वेष्टात्रय
 टीकायां विवाहदोषिकार्यं कालमीमांसाध्यायोद्वितीयः ॥ २ एवं आसंगिककालममां
 सने निरूप्य अधुना प्राप्तं मेलकाध्याये निरूपयति ॥ तत्रादौ राशिमेतकां सापपत्ति
 कमाह ॥ अयेन विहितं न तपसस्य पत्यं नायुर्द्विषत्येव बधूवरणं द्विद्वादशः पंचनवाष्टप
 हो ॥ जन्मर्हत्याः सख्यविधिर्न दृष्टः इति ॥ १३ पञ्जातिका ॥ बधूवरणं श्रीधरपाणं ज
 न्मर्हयोः जन्मराशयोः द्विदशः सख्यविधिर्मेतद्विधिर्न दृष्टः न लक्षितः तद्वन्निधिः शेष
 द्वादशचद्विद्वादशः तयोः पूरणद्विद्वादशः एकस्परशोः सकाशादप्यसिद्धिर्द्वितीयस्त
 स्मादप्यनाद्वादश इत्यर्थः अत्र ह्युक्तं व्यत्यन विहमिति ॥ याता अयेन विहितं न स्यात् ॥
 अयोद्वादशस्थानं विहितं द्वितीयं ॥ यत्र व्यत्यनं क्रतोर्धनमिति ॥ अनेनैवाब्जद्विद्वत्तमि
 ति फलं चरुचितं सवति ॥ एवं तपसीत्यादिह उक्तं पंचनवत्यादिः पंचचनवत्रयश्च
 षड्च पंचनवाष्टपट्टतिषां पूरणः पंचनवाष्टपष्टः पंचमनवमेष्टमष्ट इत्यर्थः तप
 सिमिति अपत्यं न स्यात् ॥ तत्र ब्रह्मचर्यादिनियमविधानात् ॥ तपो नवमं स्थानं अपत्यं

२२

चमं ॥ अतो न पंचमनवमः सख्यविधिः अत्र अतपस्यतेति फलमपि सूचितं ॥ द्विद्वितिरात्रोम
 ति आयुर्नैव स्यात् ॥ शत्रुमानिष्कधमायुरिति ॥ शत्रुः षष्टौ आयुरष्टमंतो अष्टमपाष्टा
 न सख्यविधिः अत्र अनायुष्यति फलं च ॥ श्रीधरपाणं उर्ध्वदशमद्वितीयं कादशो नव
 मष्टमाः शुभाः एकराशित्वविशेषव्यति ॥ अथास्यापवादं तारासंज्ञां च ॥ दृष्टं तं सु
 हृदसि न्नपतितं ह्येतस्यास्तदखिलेषु पि मेलः लीरुताद्वलपंचद्वितीयाशोकदिव
 पादवरतारति ॥ १ स्वागता ॥ यदा ह्येतयोः राशयोः सुहृदसि न्नपतितं ह्येतत्तद्वत्तदा
 अखिलेषु द्विद्वादशादिषु पि मेलः सख्यं स्यात् ॥ मेलनमेलः किंपुनः सुनेषु च उर्ध्वद
 शासादिषु सुहृदोऽत्र लिनोचदसि न्नोचतौ पतीव ॥ तयोः सविस्तरे पत्याः सुहृद
 त्वेकत्वे चेत्यर्थः ॥ रात्र्यधिपानूतसुहृत्वं च व्यति ॥ तदा चोक्तं ॥ नवर्णं शुद्धिर्न गणन
 योनिर्द्विद्वादशो देवि वषट्के पि ॥ वरेपि हरे यदि वा त्रिकोणे ॥ मेत्री यदा स्यात् सुहृदो
 विवाह इति ॥ अथ तारासंज्ञां लीरुतादिति ॥ लीरुः स्त्रीविशेषास्त्वंगनालीरुः कर
 मिनी वामलोचनेत्यनिधानात् तस्याः मक्षत्रमारुत्यं वरतारावरनद्वारे अचलपंच
 द्वितीयाक्रमेण शोकविरहितादस्यात्वं द्विद्विद्वत्तं ॥ अचलाश्च पंचचत्रयश्च

तेषां शरीरं तदा। सप्तमी पंचमी तृतीया चेत्पथः॥ सप्तमी शोकाय पंचमी वैराय तृतीया विप्र
 ५ ति। एतत्त्रयमनन्तरं। एवं पुनर्हि तीये तृतीये पिके चिदेवं प्रसवता साम पीछेति। तथा
 ऊ। पुनरुदाहृत्य यद्यदात्कन्यार्त्तं कान्यतावपि। वरनेन वदुषेता राः संति परस्परमिति
 एतदुपदेशो बुधसिंह। ग्रंथं कृतोक्तं तत्रेदं शेषः॥ अथैकनक्षत्रे एक राशौ च विशेषमादान
 क्षत्रमेव यदि निन्न राशौ रजिन्न राशौ र्यदि निन्न नक्षत्रे। प्रीतिस्तदानां निविडान्तरायां श्री
 क्षत्रिका राहिलिवन्नाडीति॥ उपजातिकाः॥ यदि नृनार्याः वरवधोः निन्न राशौ सं
 तोः नक्षत्रे मेकं सवति। अथवा अति निन्न राशौः एकराशौ रपि निन्न नक्षत्रे स्यात्। अपि वा
 तदा निविडा अति शक्तिं नानार्याः प्रीतिः स्यात्। तत्र नाडी दोषो विनास्तीत्याह॥ चेत्त
 त्रिकेति। चेत्तु त्रिको राहिलिवन्नाडी नक्षत्रे स्यात्। यथा त्रिको राहिलि पारकनाडी वि
 पि एकराशौ सति नाडी दोषो न स्यादित्यर्थः। अनेनैव गण दोषोऽपि निरस्तः। एवं शतता
 रका इवात्तत्र पदादिष्वपि तत्राचगर्गः। एकराशि विना नाडी योगमाहो विवर्ज्येता
 न दोषस्तत्त्वकराशिस्तु नरुदेन्ये शुभं त्यदेति। तत्पुनरपि। दंपत्योरेक राशिश्चेत्ता
 धरक्षेत्रे यदा जवत्वा वशिष्टो विवाहः स्यात्त गण नाडी न चिंसायदिति। एतद्वक्तुमत्तमु

२३

कामतां तरमाह॥ पराशराः प्राह नवां शतेदा। देक क्षीराशो रपि सौमनस्यं। एकाशक
 त्वेपि वशिष्टशिष्या नैकत्रपि डे किल नाडी द्वेध इति॥ उपजातिका॥ एको चतौ रुद्ररा
 शी चतौ तदा एक नक्षत्रे एकराशौ सत्यपीति। अपिः संज्ञावनायां नवां शतेदानुनक्ष
 त्रचरणेनेदात्। सौमनस्यं सुष्ठु त्वेपराशरः प्राह एक नक्षत्रे एकराशौ अशुभमिति व
 क्तुमत्तं प्रायुक्तं। तत्रापि चरणेनेदे सति शुभमिति पराशरमिति मित्यर्थः। तत्रापि एकाश
 कत्वे चरणे कत्वेपि वशिष्टशिष्याः सौमनस्यं प्राह॥ एतदुपयिष्यति॥ अत्र नक्षत्रे
 नाडी दोषो नास्तीत्याह॥ नैकत्वेति। द्वयोरपि नक्षत्रयोरेकत्र एकस्मिन् स्थानेपि वि
 गोलाक सति। किल निश्चयेन नाडी दोषो न स्यात्। द्वयोर्व्यवहितयोः सत्येव दोषः।
 स्यादेकत्वेन न स्यादिति नावः नाडिरितीकारांतः। लुदिको राहिलिवन्नाडी वंताप्युक्ति
 ॥ अथ नाडी दोषो नावेत्तदृष्टं तमाह॥ नाग्रिर्दक्ष्यात्म तनुं यदा हि दृष्टा स्वदृष्टं न हि
 दर्शनीयः। एकाशकत्वेपि समप्रज्ञावा। न तर्ह्यनार्या व्यवहारमिहिरिति॥ उपजा
 तिका॥ यथा हि अग्निः आत्मनं स्वमूर्तिं तेजोरूपां न दहति॥ अपि च॥ दर्शनीयारभण
 यः। उरुषः स्वदृष्टं दृष्टान स्यात्। कर्मणि पक्षी चतुष्मानपि दृष्टं स्वदृष्टं न पश्यतीति। तथा

एकत्रिंशत्तन्त्रादि विधौ न स्यादिति सर्वेण त्वया। नृसिंहाकाशकले संप्रसादा। एकांशकेति। ए
 कोशकले च स्तोत्रे कथं सति तार्थं वा वदामि विदितं स्यात्। कुतः यत्तन्त्रावावा। सप्तमस्त
 मस्त्या त्वं अयं तावः नृनयैरेकांशकत्वात्समानमा मर्ष्यते। सित्तिप्रयत्नं नृनयैरेकांशकत्वात्
 नृनयैति सर्वं व्यवहारो गार्हस्त्य। दिक्षु पा म संभवतीति। अत एकांशकत्वे नृनयस्य न स्या
 दिति तावः। अथ नाडीवेधमाहा। रुद्रा र्थं मंद व स एव मन्त्रिनी व विष्वा शिवा युक्तलिना
 युग मं त्पुंस्तं नृशालि चैति न व क त्रयते कयाते। जन्मा दुनी व स्व ध नि ध ना य नाडी ति
 । ध व सं त तिलका। रुद्रा र्थं मंद व स एव मन्त्रिनी व विष्वा शिवा युक्तलिना
 का एता नि व त्वायी स्य प्रत्येकं दयं एव मन्त्रे अश्विनी व एका किनी एव मेको न व क वि
 श्वे उत्तरा षाढा। अग्निः स तिका वायुः स्वाति फली अश्लेषा एतदार म्प्रत्येकं युगं युगं
 । एवमाहो अत्यनरेवती एका किनी एव द्वितीयो न व क रेवा ति स की प्रा लुनी चि
 ध नि हा स रणी मृग शी षाढा नु रा धा शु क्रा ति रा त प दः अयं रतीत्या न व क इति
 व क त्रय स्या त्वा व धू र यो नो न्मा दुनी ज न्म न द ने ए क या ते। एक स्मि न व क म धे श ति
 स्वस्तदा नाडी स्यात्वा किमर्षा व र द ह नि ध ना य ह्यार क ना ड्या मृगः स्यादित्यर्थः अथ

२४

अथादि देवतानिर्देश न तन्त्रं तन्त्रमाहो दिष्टं त्वेता लोके हि स्वा मिश एके प्रयुज्याः ह्यं
 तो अतो देवता वा ए स्तन्त्रं तन्त्र तिष्ठादि स प चर्यते। तथा विधौ ह्य प्रयोग दर्शना मुना गो वा
 दना नाडी ति दिक् पंचदश ति स्तथा स्तुतो षा दना नाडी ति र्द्विषय क्तरां ति हि मित्यादि।
 नागः पंचमी दिक् दशमी। स्तुतश्च उर्द्वीति। अयं त्रिनाडिका वक्राति प्रथि ए नाडी
 वेध उक्तः केचिनु मं धि न त्वं धि नो स न क न्यायाः चतुः पंचनाडी चक्रे नाडी वेध माहः
 तन्म त रूप यति। प्रमीयमाणोपि मते मुनीनां विधौ धि न रुद्र त वं के मायाः नाडी च
 उः पंचतयस्य पक्षो न द्वा द वी धी विषं त्व मेतीति। उ उपजाति का। त्रयश्च शैव शैव प्रयो
 य स्य त्वं त्रिधं धि त उ त न्त्रं ह्यं च त व र व ती ति त्रिधं धि न रुद्र त्वं त्स्याः कुमायाः क
 मात्र नाडी चतुः पंचतयश्च चत्वारश्च पंच च चतुः पंचते अवयवाः यं स्य त चतुः पं
 चतयं नाडी नां चतुः पंचतयं नाडी चतुष्टयं नाडी पंचकं चिति संख्याया अवयव त
 यचा तस्य पक्षः मुनीनां हारी तादी नां तिः प्रमीयमाणोपि प्रमाणं प्रा मुव न्नि पि आ न म
 प्रमाणं प्रामोपि द्वा द वी धी विषय त्वं द्वा द स्य वी धी प द वी। तस्याः विषय त्वं विचार
 मार्ग गोचर त्वं निती न ग ह ति मं धि न रुद्र त्वं द्वा द वी धी विषय त्वं द्वा द स्य वी धी प द वी। तस्याः विषय त्वं विचार

मेव २५

रिवाहदीपि
का प. २५

रीतः अंशिते वंशिते कन्या जाताया गणये क्रमात् । वक्रितादिं उ ना का डी चतुः पंचदश
पर्वस्विति । अथ विषयमाह । वृहर्गः । वांगले च चतुर्मीलापंचाले पंचमालिका त्रिमाता
सर्वादेशेषु विवाहे कृषि संमते मिति । एवंचादिक्रियमाणे सपत्ता च देशे व्यवहारं न आ
त्रातीत्यर्थः । अथ योनिमैत्रमाह । अश्वत्ता जातु गादिश्वस्वनकरिपविमेषा आनुहि
राहृर्गोका लो व्याधका लीपशु रि उरुरिणि एश्वकीशाः क्रमेणो वि बलूकीडा मि
हा उरग गृगपतिष्ठागमातंगमवेने स्थाप्यनिः सवेरा वरयुवतिरता मा स्यात् । एरश्वनी
ता ॥ ५५ ति स्रग्धरा ॥ अश्वत्तुरगः इतो हे स्ती अजोमेषः उरगः मर्पः पुनरहिः नर्पः स्वाशु
नकः स्वनकरि पुर्नूखकश जुमार्जरः मेषः अजः पुनरो जुमार्जरः हिः दिवारं आशुमूख
कः गोर्धनुः कालीमहिषी व्याधः प्रसिद्धः उतः कालीमहिषी पुनः पशुरि पुर्वाधः हरिणा
मृगः पुनरेणो मृगः पुनः । अश्वत्तुनकः कीशो वानरः । दिवारं बलुर्न कुलः पुनरपि कीशो वा
नरः सिंहः प्रसिद्धः अगोश्वः पुनर्मृगपतिः सीरः छागो मेषः पुनः मातंगो रस्ती रुं रुं कले
क्लीवत्वा एवं क्रमेण अश्विनीतः अश्विनीमारत्ययोनिः स्यात् । सा योनिः सवेरा नेशक
योः वरयुवति नृपामा सत्याः वरश्चयुवतिश्च वरयुवती नृपश्च अमात्यश्च नृपामा स्यात्

२५

वरयुवती च नृपामातौ चातयोः एव कश्चिद्विवक्षायां ब्रह्मं अश्विनीतः इत्यत्र मि
लादिष्ठा तत्त्वसु च इत्यन नपुं वक्रावे प्राप्ते उक्तं सुक्त्वा ता वान्मस्त्री प्रत्ययलोपः अत्र
यो नोर्विरं लोकात्तयेयं । गो व्याध गज सिंह नित्यादिना । अथ गणमैत्रमाह ॥ त्रियुग्मीरो
दिष्ठा स ह सवयमर्धे नरि सुरे श्रुतिस्वाप्ती मित्रादिति गुरु करं त्याश्विशशिने । परदै
लो मृत्क र्द चुनमनु जानाम निमिषः सहस्वरं चैरं निरुक्ति नृपानां परिलये इति ॥ एशि
खरिणी ॥ त्रयाणां युग्मानां समाहारः त्रियुग्मी फाल्गुनी हयं आषाढा हयं ना इपदा हयं
चेति रोहिण्या महा राहिणी चेत्यर्थः शिवयमाह आर्जतरणो । अयं न सत्रनवकान
रिमनुष्ये सावत् श्रुतिः श्रवणः स्वाती प्रसिद्धा मेत्रा नुराधा अदितिः पुनर्वसुः उरुः पु
ष्पः र रोहस्तः अतरेवती । अश्विनो अश्विनी शशिते मृगशिरः अयनवकः । सुरदैव
नवेत्ता परंचित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठा विशाखा मूलस्ततिका शततारा मघा एकादशी दन
वक्रादि ते जवेत्ता एवं गणत्रया । अथ प्रायाजनमाह । मृत्करिति दनुजमनुजानां
राक्षसमनुष्याणां मृत्कः नृनार्योः रक्षो मनुष्यगणयोः सतो मृत्कः स्यादित्यर्थः निर्ह
तितनयानां राक्षसानां अनिमिषः देवैः सहस्वरं अति शयितावेरं स्यात् । कपरिण

देविवादे। अर्थी हेषाणां मित्रत्वं। अधस्तात्ताविकं रोशिविरं तथा वरपमैत्रं वाह्या। चापाजौ वृषतेण
 कुंजमिषु नौ कर्केण मेषस्त्रियात्रो लाग्रीसविषेण कारुण्यहरीनकेण नित्यविषो। तदकुंजं तुले उ
 षेण वज्रागाः सिंहं विनात्येत्तुणं। तद्गो ग्याजलचारिणे हरिवशाः सर्वे विना वृश्चिकं इति॥१०॥
 ईलविकीडितं। चापाजौ धनुर्मेषा वृषतेण सह नित्यविषो नित्यविरोधिनो चापिन अजनवान्
 दृष्टते नित्यं शत्रुरित्यर्थः एवमुतरत्रापि। कुंजमिषु नौ कर्केण मेषः स्त्रिया कन्यया। चोलाग्रीउ
 लमिषु नौ सविषेण वृश्चिकेन चोलाग्री इत्यत्र संख्या। संजया वत्यं त्पोरात्री विवक्षितो। अतानव
 कुत्वं। वषा निगमवाक्ये युग्माग्रियुगलूतानां पण्युत्पोर्वसुं ध्योरिति पण्युयोः षष्ठी समस्योः वसु
 रंध्रयोः अष्टमीन वम्याः। एवमत्रापि कारुण्यहरीधनुः। सौहोतकेण सकरेण तद्वत्तत्त्वविषो कुं
 स तुले ऋषेण मने मरते विधादशषडष्टकयोर्मध्ये नित्यविरिण उक्तः। शेषाणां मैत्रं अत्राने
 तुमा कः। शत्रुमंदमितौ इत्यादि मत्याचार्यमते यदधिपत्योः शत्रुतमस्ति त एव एते पवित्र
 शेषाः शेषाः तेषां चतुर्धा कं धिवा दशे मेष ऋषौ वृष मिषु नावित्यादि षडष्टकेपि। सौहोम
 नयुत इत्यादि ग्रंथकारसु मत्याचार्यमते मैत्रममहमानो मुंदे तुपरित्यज्यराशो रेधवैरं
 नित्यविषावित्यनेना वदन्। न उत दधिपतिवरो नेति ग्रंथकारस्याशयः॥ अधवश्यमै

२६

वं वशगा इत्यादि। सिंहं विना अन्ये सर्वे शत्रवः। तूणं मनुजानां तुलामिषु नाग्रीनां सत्यगाः मरुः।
 शेषं वश्यं वश्यं लोकप्रतिदि। अथेषां युगदोषाणां निर्णयवस्तुस्तत्र किंचिच्च कुर्यात्
 दर्शयति। स्या शशिमे त्रीधुरि कुंजं तदर्थः। करग्रहस्तद्वद्विश्रुति। तस्याममत्यामृगराजमीनाव
 प्यादतौ तद्वदयोः सुकृत्ये इति॥११॥ उपजातिका॥ धुरि नारे मृमेतिया वलकुंजं तदर्थः। कुंजं सिं
 हयोः राजिमे त्रीम्या तसप्तममकत्वात्। मृगराजमीनौ सीहमीनावप्याहतौ। करग्रहे मृहीति
 तत्रैव उः कस्मिन्नाति। तयोः राशोः ग्रहो स्वासिनो शानिरवीतयोः विग्रहवैरेणिकरय
 स्यात्। तस्यां राजिमे अं अमत्यां षडष्टकत्वात्। तद्वद्वयोस्तस्वामिनो गुरुसूर्ययोः सुक
 त्वे मैत्रे सति। अहं मैत्रं सुरगुरु रित्यादिना वक्ष्यति। राजिमे त्रग्रहं मैत्रयोरन्यतराजने सुक
 त्वे नित्यता तयोर्धं॥ अधाक्षिपति॥ पत्याः विरोधमतिस्त्ययोः स्यान्ने लेपमेतत्तत्तत्त
 मैत्र्या॥ अत्रोच्यते किं न मिषो वधः स्यादेकस्मिन् नाना रयो विरोधादिति॥१२॥ इव ज्ञाः॥ प
 त्याः स्वामिनो विरोधवैरे सतिस्त्ययोस्तस्मै वक्योः ने ले मैत्रसत्यपि अमलः। मैत्रं स्या
 दितिलोकप्रसक्तं। अतो ग्रहवैरे सति राजिमे त्रं नहुः। अत्र अस्मिन् विषये
 उच्यते उन्नरं दीयते। एकस्मिन् राजिमे त्रं नहुः। मैत्रां संदीधुसुयोर्निधः परस्परं विरोधात्

तिप्रदात्। वधो घातः किं न स्यात्। अपितु स्यादेव। अतो राशि मैत्रं मुख्यमित्युक्तं॥ अध प्रत्य
हं॥ अपश्यति स्वामिनि तद्धृद्रेष्यराणां किं महष्टमस्ति। अतो धिकंचेत्प्रभुसखमे
वं। तदा गतिः कायममममास्या॥१३॥ उपेंद्रवज्रा॥ स्वामिनि अपश्यति सति तयोः सेतानरयो
र्वधो मिथः स्यात् स्वामिसप्त संन स्यादेवेति इति। चेत्तर्हि यरेष्यराणां राश्याधिपानां किञ्च
दृष्टमस्ति। अपितुतिः सर्वदृष्टमेव देवतात्वात् त्रयबुदशमृतीया इत्यादिना दरी नमुक्तं
तत्तत्फलार्थमेतत्॥ वास्तवं च यरेष्यराणां किं महष्टमस्तीति। अतः कारणं प्रभुसखस्य स्वा
मिमैत्रमेव अधिकं इति चेत् तदा समममकस्य कुं स सिंहाविद्यादि कस्य कागतिः कः
प्रश्ने गमनिका कषता मिति॥ किं तां तरूपांतां गतिमाह॥ स्वतावमैत्रीम सखितास्वपरो
वशित्वमनोन्यसयो निशुद्धिः परः २ सर्वगमेध गवेष्णो॥ हस्ते त्रिवर्गियुगपद्युक्तिर्यदि
ति॥१४ उपजातिका॥ स्वतावमैत्र्यादिषु चतुर्थमध्ये सर्वसर्वगमे सर्वसर्वलासेत्यतिपरः
परः उत्तरोत्तरः गवेष्णः अन्येषणीयः आदौ राशेः स्वतावमैत्रीमममममादिका विलो
क्या॥ तदलाने स्वपत्नोः तद्गाश्याधिपत्नोः सखितात्मस्य यदसख्यस्या लाले वशित्वराशे
वीक्षत्वा वश्यालाले अन्त्यो मं जयो नीक्षत्रयो र्यो नि शुद्धिः यी नि विरासावः चेच्छगदद्युक्तिः

चतुर्णामपि सानसदाहस्ते त्रिवर्गस्यात् त्रिवर्गो धर्मकामार्घैरित्यमरः धर्मादयः करग
ताः स्फुरिति एवं एवं एवं स्येकस्यालानेति उत्तरोत्तरस्य लालेतारतम्यं कल्पं अधस्ता
ताविकस्य ग्रहैर्मत्रस्यापितत्कालसख्येन न्यूनाधिकतामाह ॥ अपार्श्वकं प्रध्वयगा प्रवृ
त्तौ तत्कालमित्राणि मित्रः खपांघाः न्यूना मयि त्रीनरत्नत्परासां तत्कालसख्यं विशिन
ष्टिमैत्राणि ॥ १५५ प्रवृत्ता ॥ प्रवृत्तौ जन्मकाले यस्मात्प्रवृत्तपाञ्चयोः के प्रध्वयं तन्म
र्यादीन् तत्पेसापार्श्वकं प्रध्वयं ॥ तत्र गच्छेत्तत्रापार्श्वकं प्रध्वयगाः खपांघाः प्रवृत्तः खपांघा
शेषयति गच्छेत्तत्तत्खपांघाः तेन ग्रहेण मार्घमिदो मित्राणि स्फुः एतदुक्तं लवति जन्मका
ले यस्मिन्नाशौ यो ग्रहः स्थितस्तस्मात्प्रवृत्तिं के प्रदशमस्थानं लवति अग्रश्च चतुर्थं त
दधधित्वेन तदंतर्हस्तिस्थानानि दशमेकादशद्वादशद्वितीयतृतीयचतुर्थानि एष
न्यतमस्थाने स्थितो ग्रहस्तौ तत्कालमिदो मित्रेस्तः अन्ये चतुश्चतुर्विंशति ॥ तत्राश्च वरुण
गतकालेन दशायवं धुमजस्वांत्येषु मित्रं स्थित इति प्रवृत्तिग्रहणं तत्कालसख्यं
स्यजातकशास्त्रोक्तः ॥ अतो न्यत्रापितदिलोक्यमिति ज्ञेयं ॥ तदेवाह न्यूनामिति ॥
स्त्रीनरौ च नृत्पराजानौ च तेषां स्त्रीनराणां नृत्परासां च ग्रहवशात्तया स्वाताविकीमै

श्रीता एतत्तत्कालसम्यं विशिनष्टिविशेषयतिकं च तत्तामणिः ॥ गामपिकिं तुनः सः
 एणीतः ॥ सा तादिकोयं मित्रं समः ॥ रात्रुर्वसवे तत्काले नि ॥ १॥ निरयसौ कप्रेण
 अधिमित्रं मित्रं समः स्यात् ॥ चेत्तत्काले रात्रुस्तदा समः ॥ रात्रुरधि रात्रुरिति ॥ ॥ अधव
 ए मित्रमाह ॥ षट्कर्मणोऽशमितदेवदैत्यो राजन्यकम्पाधिपती कुजाकौ ॥ विदुः श्रुतयो
 श्रुतबुधौ रात्रिभ्यः संकीर्णयः स्त्रीन्तुवर्णमित्राति ॥ १६॥ इन्द्रवज्रा ॥ यजनयोजनादी
 निषट्कर्मणि ता नियोषां तेषु दर्माणः विप्राः तेषां शाशितः ॥ देवोऽधिपौ स्तः ॥ रा मि
 ताः शिदिता देवदैत्यायाः ॥ रातो ॥ गुरुशुक्रा वित्यर्थः ॥ राजन्यानां च त्रियाणां प्रभूदारा
 जन्यकः ॥ तस्य अधिपती कुजाकौ स्तः विदुः श्रुतयोः कर्मण चंद्रबुधो विशां चंद्रः ॥ श्रुता
 णं बुध इति ॥ संकीर्णानां स करनवानां निषादादीनां पतिः ॥ राजा स्त्रीन्तुवर्णवर्णव
 र्णमित्रा पातः तस्य धारा रात्रिपयोर्वर्णो विलोक्यो ॥ तत्रोत्तमवर्णः पुरुषः शास्त्रः
 समवर्णो मध्यः हीनवर्णो दुःखम इति ॥ एतदुक्तं यं धृतास्वेदेश प्रसिद्धिः ॥ अनादेवे
 उमीना ॥ ह्येव हर्षवर्णः कन्योऽसौ चरः श्रेष्ठः मध्यस्तः समवर्णो नीचो हीनो
 चरः ॥ एतदुक्तं इत्येव वर्णमित्रं केवलं युगमात्राय ॥ ननु मेलक निर्णयाय ॥ अतो मेल

२६

कनिषा नंतरमेवोक्तं ॥ एवं राशिस्तु मुक्ता तदुपयोगियं सैवं जातकोक्तमत्राद ॥
 मुरगुरुर्तुः कविका विदि विरचया विकुजा विरवोदयः ॥ अत्राशिसूर्य कुजाः मुहूर्तो
 रावर्त्यवनयुक्तेरियं नयवीयसीति ॥ १॥ एतदारसश्लोकाश्च कृतविलंबितं ॥ रवेः रवि
 मारुत्यरे मुहूर्तः स्फः ॥ अर्धदत्तेशत्रवः रवेः सुरगुरुमित्रं अन्येशत्रवः चंद्रस्य बुध
 गुरुमित्रे शेषाः शत्रवः सौमस्य शुक्रबुधो मित्रा अन्येशत्रवः बुधसारविषतिरिक्ताः मि
 त्राणिरविः रात्रुः पुरोः कुजव्यतिरिक्ताः मित्राणि कुजः रात्रुः शुक्रस्य रवींद्रमतिरि
 क्ताः मित्राणि रवींद्रशत्रुः शनिः शशिः सूर्यः कुजव्यतिरिक्ताः मित्राणि शशिः सूर्यः कुजा
 शत्रवः इत्येव वनाचार्याणां युक्तिर्न रावर्त्यमीनकनिष्कास्तुल्यरयुवेतियं वादेशः
 यवनाचार्यमतमिदं महदित्यर्थः ॥ कथमिदं महदिति संस्मर्यति ॥ इदमुदीर्य वस्तु
 विशेषेण ॥ निजमतेपि न ह्यपि तवान्युनः स ब्रह्ममन्यत एव यथातथे ॥ जयति शास्त्रमि
 दं यवनेष्वपि इति ॥ १॥ ॥ विशेषेण सूर्यः मिहरोपि सूर्यः अतो वराहविरोचनो वराहमिह
 रः ॥ इदं यवने मते निजमते वृद्धजातकादौ उदीर्य उक्तापि ॥ १॥ ॥ पुनर्वीक्या
 तं कोर अन्यमतं स्वमतेनेदि निवेशं ॥ यदि निवेशितं तर्हि ह्यपि ॥ १॥ ॥ नाचेतर्हि तं संमत

১৮

अदिमनसिकिंजग्देधृतवान्। यवनग्रामे त्रुमुल्काकेषां चिदेवं मतमिति किं च सुकृपा
नित्यं ॥ तथा च तदा कपं जीवा जीवबुधौ सितं इतनायो व्यर्का विजौ माः कमादी व
का विज्जने एवं श्रुमुदः केषां चिदेवं मतमिति। अतो यवनमैत्रेयं अजसमेतमिति
वराहस्पतिः ॥ तिस्रावः ॥ अत्रोत्तरं ॥ उच्यते ॥ तन्मते तस्य वराहस्पतिः महानि
दुष्टतरे सति उत्तरं यथा उच्यते पक्षे पितृभ्यः उत्पत्त्यात् ॥ यतो यस्मात्तद्वारणात् स्वयं के
चित् ॥ तिन जवेमस्यामा वराहमतं महश्चेतर्हि वयमपि महांते ॥ तावा मे कुरु वराह
॥ अतो यथा मानुषत्वादिति सावः ॥ एतन्निस्पृहः संस्थापयति ॥ वज्रतरे हतमेव
तत्तमं वेदयुग्मं दत्तिलदप्ययथा तयो ॥ १२ ॥ अपि द्विगुणे त्रिगुणे सप्तत्रिगुणे ॥ तस्यैव
क्रियं यत इति ॥ १३ ॥ सप्तती कुशलो वराहः वज्रतरे नीयिष्येयं हतं तदेव अनुस
मतिं प्रनुसरति ॥ वक्रमतानुसारमेव वक्षीत्यर्थः ॥ एतत् ॥ अयं धातुपाठे विदिकथा
उच्यते ॥ त्रिगुणितः ॥ साषायां उत्वादिष्वेव अतः सप्ततीति ॥ अदस्य दधुटतो साषा
यां ॥ अतो स्याय उच्यते ॥ किं तु सप्ततीति ॥ तस्मादयं कविप्रमाद एव ॥ अतो वेदपवि
तत्वा अनुसमारत देप्ययथा तदिति ॥ इति चेत्तदपि द्विगुणे त्रिगुणे प्राप्ते सति सप्त

त्रिगुणमिति यदुक्तं सा अक्षरकृतिः अक्षररूपा मुक्तिः सा यथा वार्ता मत्परा शिष्टेष्वाणनवा
 शक्ये स तद्विगुणं वर्गे च योस्त्रिगुणितं हि त्रिगुणं तत्तत्रिगुणमिति वर्गेति मादिष्ट
 न्यतमगते तु को च यो रन्यतरगते च ग्रहे सति तस्यायुषः एव क्रिद्विगुणं त्रिगुणं च
 पाश्चात् एकवारमवत्रिगुणं दार्युः कार्यमिति वराहेण यदुक्तं तत्रैव ब्रह्मसंमतमतो वरा
 होक्तमपि न ब्रह्मसंमतमिति ज्ञेयः तथा चार्त्तकल्याणवर्मणा यदुक्ता उ न संशय
 यां करोत्येकवर्गणां वराहमिहराचार्यः सान्दृश उरातने रिति अतो वराहोपि ब
 र्हसंमतमेव वर्तीति न किं तु कदाचित् स्वमनो रुचितमपि वक्तीत्यतो यवनोक्त
 ग्रहमेव विषये के वा चिन्मत्तमिति वराहेणा क्तपित वा क्यस्यापामाण्यात् यवनो
 क्तमेव ब्रह्मसंमतमिति तर्ह्यः एतन्नवांशविता व्याजेन सम्पक स्थापयिष्यति एत
 द्द्वयतः स्वपक्षस्थायनार्थं पांडित्यमात्रं वा स्ववैतनैतदि विमः यत्तु उक्तं
 वराहेण ब्रह्मज्ञातको सत्योपदे शो वरमत्र किं तु कुर्वेत्पयो म वर्गणां निः आवा
 र्यकत्वे तु ब्रह्म प्रतया मे कंच युद्धरितदेव कार्यमिति म तने देवति सत्यो
 पादेशो वरं तर्हि किं तु अन्ये स्वतुंगवक्रवर्गे तमस्वरहः मयः इति ब्रह्मवै

ग्रीणानिः यदायुः कुर्वेति तदयोग्यं अनवस्था दोष प्रसंगादिति ज्ञातः आचार्यस्य कर्म
 आचार्यकं तस्मिन्नावः आचार्यकत्वं आचार्यस्य सत्याचार्यस्यायमपि प्राय इत्यर्थः
 ॥ ब्रह्मवर्गेणां प्राप्तायां सत्यायदकं अधिकं वर्गं एतदिव कार्यमिति तत्राचगार्गी
 ततोपि गुणनाकार्या ये केवमहती सति दिति एवमन्य श्रीधरनीलकंठ श्रीपत्तादि
 काः पदविकाराश्च तद्यथा उच्चगतस्य उच्चगुणो रूपत्रया वक्रगतस्य चक्षुष्यगु
 णोपि रूपत्रयस्य तद्यथा तूलं स्फुटगुणोपि रूपत्रयं वक्रगमिस्त्वगृहादिगतस्य आ
 श्रयगुणोपि रूपत्रयस्य मन्त्राः तच्छुटगुणयोर्धीतमूलकमर्गगुणोपि रूपत्रयं अतः
 उच्चवक्रवर्गे तमस्वरह देवकाणादिगतेपि सत्रिगुणमित्येव अतो वराहेण गर्गसत्या
 दिमतानुसारेण यदुक्तं तत्तत्कियुक्तं ब्रह्मसंमतं च अतो यवस्तत्तावज्ज्ञेयं तमेव त्वादि
 यदतोक्तं तन्न विचारणीयमिति एवं राशि संख्य प्रसंगेन च द्वादशी नवांश संख्य
 पि ग्राह्य प्रतिपादितत्वात् तत्कवं नाक्तं तद्विषयमाह अनिहुरावधिरो सृजतः शुचं
 शशिनवांशक्यो रिति देवता तदपि चारुनचा रुषितिर्मुखैर्वा वदेरिति तत्वावित
 धाराया इति ॥ २२ ॥ जन्मकाले शशिनवांशयोः चंद्रगतनवांशयोः अनिहुरेन निहुरं

ययोस्तौ अतिदुरै सुहृदौ निदरौ वे ऊरु च अभिपौ न संजतः कुरुतः इति यदेव लभु
 निः प्राणतदविचारमणीयं एतत्कालमीमांसायाः । अतिपादितेन वातेन प्रकारेण ज
 नाः वितथाशयाः न व्यदहरंति वितथः अमलः । आशयो येषीति तथा । अस्त्यदि प्रया
 : कैः आश्वत्थरुषितः ऊपिति मुखैः अयुक्तं मनसि स्वीकृत्य किंचित्कृपितमुखेन
 व्यवहरंतीत्यर्थः ॥ यथा । अवि तथाशयाः यथा धर्मनोदावः मनस्येव न वा स्तिष्यन्तुता
 दृशेष्टु खेस्तथा न व्यवहरेति लाके अजिनि विजयादिति भावः ॥ एवं दबलादिमते च
 त्येपियेन वांशमख्य व्यवहारं कुर्वंति तेषामनि एव प्रसंगममाह ॥ नवदृशेवदिल
 ग्रहशं विना कलममं सतापि करये । शशिनवांशमखित्यपराश्रुखाः किमलम
 सुगतामुगतं जगत् इति ॥ अथ दैवविदः करये लग्रहशं विना लवदृशानवांशाद
 द्यौरफलं अमेम तलुडि मन्यते स्मात् पिशशिनवांशमखित्यपराश्रुखाः किम्फः त
 यासि उदयगतनवांशः स्वशृष्टोयुतावाननवतियदिष्टुः स्यादानीं वरस्यत्यादी
 निनवांशादृष्टौ लग्नफलानिमन्येति । लग्नफलं नवजांशे इत्येवमस्य मुख्यत्वात् तत्त
 वमेव कार्यं च नवांशयोः सख्यं कथं न मन्येति तेषामनिशं । अथोदमलमस्य

३१

दृशंति च तत्कथं जगद्विश्वं गतानुगतं गते अनुगतं गतानुगतिको लोकनलो कः पार
 मार्धिक इति कश्चिदित्यस्तानाद्यवाहरेत् । तथैवान्यस्तद्वदने पीत्यं परंपरावदिति न
 वः ॥ इति मकलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवशां वसरात्मजगणेशविरचितायां विवाह
 दृदावनटीकायां विवाहदीपिकायां मेलकाध्यायः ॥ अथ सूक्ष्मलगादिकलं स्ताव
 न्नवांशविंशानि रूपयति । तत्रादिकरयेत् कनवांशोपपत्तिः । व्याजेन यवनोक्तय
 मित्रे सस्थापयति । तथाहि । लग्नकिल जई स्थानं तत्रत्यो नवांशो पिसप्तमं जाया स्वा
 नं । तत्तवांशश्चतयाः सख्यं तं वधोः सख्यं अतः सख्यं शुरुदयाशः स्तोत्रायाः स्वा
 मित्राणां सख्यमतिवधूवरस्यो रपिमित्रे स्यात् । अतो येषां नवांशानामेयं घटते त
 एव नवांशा सुलाधरादयः सखेः पतिताः तेष्वयवानां कथं रूपे च लवस्थीकारात् तद्य
 तं । अतो यवनोक्तमेव ग्रहमेव प्रमाणमिति सिद्धं तं प्रवसिमत्वा सर्वे हरपक्षौ सख्य
 तिनवलवत्पादिनां श्लाकषाङ्गन । अत्राध्याये सर्वत्र द्रुततिलं दितानि नवलवा
 धिपती उदयास्तयोः रतिनिषाचितं चां प्रमसायना वरपतिं वरयोः सख्यं दिशि । यदितदि
 शफलं येषां फलमुतेति ॥ उदयास्तयोर्लग्नतत्सप्तमगतयोर्नवलवायाः अधिपती अ

निमिषादिति चोदमसायनोस्त। अतिरिषादेवाः तैः अर्चितः वृत्त्यतिः चोदमसायनोस्त।
पत्तौ चोदमसायनोस्त। नैतच्च उदयस्वे अनेतरापत्तौ फलः अविधानात्केचित् अत्र
त्यमात्रेपि अत्रादीनिष्ठेति। तदपिन नडादिषु पात्रात्॥ एवमविधानादनेनास्त। एवं सति
तस्य दत्ताद्यपि निरस्ता यत्र प्रायश्चित्तस्य तिस्रोऽंशयामिति प्रयोगः तद्व्यवसायितो
चोदमसायनमिव अयने चरणयन्मिन्कर्मणि न चोदयत्तं ससायादीर्घः। एवं स मा
यनादि अत्रोत्पत्तता अयनेतरापत्तौ चोदमसायन इति प्रयुक्तस्य गतिमात्रे चिंत्यते।
चोदमसायनं चोदमसाया इममत्र न चोदयति। स्नाने यस्यासौ चोदमसायनो बुधः तौ
युक्तबुधौ यदि समविरिणोस्तः तत्तदा वरपतिवर्धोः वरवधौ पतिवृत्तौ सापतिवरा
। सजायात्तद्वृत्तिधारि सस्ति पितृम इति खः खित्वा मुद्रा इष्टफलेषु सुतफलेषु फ
ल्युतानिः फलवा स्यात्। एतदुक्तं सवति। लग्नवर्धनं वाः किल वरस्य स्नाने तस्य स मां शो
वधोः। अतस्तदधिपयोः त्रे सति तायाः शुभं। सत्रयदा लग्ने धनुं रंशः तदा रुक्म
मिधुनो वाः अनस्यारधिपती युक्तबुधौ तौ ससायाय मते शत्रु मंदस्तता विद्यादिना मि
शः समविरिणो सवतः अत्रोत्पत्तवर्धोः शुभं न स्यात्। तस्मादनु रंशे न वा लक्ष्मिनि

३३

हृषांशो अतो यवनमेतं ग्राह्यमिच्छात्॥ तदुदयदिपदांशानि यामको यवनसौ भूद मादिय
तां जनः इतराश्च कथमनु कारय हस्तनु फलं हिलवानवलंबते इति। तस्मात्कारणात्
जनः यवनसौ रुदं यवनो दिसमे अत्रादीयतां स्वीकुरुतां दृगता। रुदादिः कर्तृरि
त्तादिसौ रुदमित्यस्य गतिः प्राग्वत्। कथं नूतो जनः उदयदिपदांशानि यामकः उद
यले ग्रेदिपदांशः नरराज्यंशः तं नियच्छतीति तथा। कर्तृरिवुत्पलमेदिपदांशस्वीकारं निय
मय यवनमेतं ग्राह्यमित्यर्थः। अन्यथा लोपोपमात्॥ इतराश्च इतरा विपदांशानां गीका
रे करग्रहः कथं अत्रु अपि तु मास्तु तत्कथं दियत्तात्कारणात्तनु फलं लग्नफलं लया
नूत्नं वलंबते। आश्रयते लवाधीनं लग्नफलमिति। अयं तावः लग्नफलं न वक्तुं
इत्फक्तत्वात् न वा शो मुख्यः स च विपदा एव तावः तथा चोक्तं प्रागुक्ते विपदांशदृष्टात्
माया दन्यांशको दयो नाशमिति। अतो विपदांशो दन्यमवांशो वरवधौ नाशविधाना
त्करग्रहः कथं स्यात् अतो विपदांशानि यामसति उदयास्तां वाधिपयोर्मै आ सा
व्यासाय धनुं रंशं शो यवानां रूपालस्यते अता यवनो कमेवं ग्रहमेतं आदियता मि
ति। अत्राप्यन्यस्यांशं काम नूद्य हृषयति। अधरिष्टयदिनो नय स मां मिः तदयं

कलशस्य किमागतं। द्विपदं दधतोऽप्यशुसर्जता। यदि वृषा निमिषौ किमुपैक्षिता वि
 ति। २-अथ प्रकारं तरे अथ उत यत्तमो न रिस्तः समसतकयोः सदा राशिमेत्री अस्म
 ना चतुर्ध्वं दशमवत् अतो धनुर्मिथुनयोर्मित्रं मदास्ताति। यदीदं चेन्नदा कलशस्य
 द्विपदं नरत्वं दधतो विचरतोऽपि अयं शः अशुसर्जत्वं किं आगतं। कुंतोपि उन्नराहं मनुष्यः
 उदयास्ताशयोः सदा समसतकत्वात्मेव। अतः कुंतोशः कषं न गृहीत इति। अत्रोत्त
 रं। अशुसर्जतेति। अशुसर्जता पापश्रुतं जवनत्वं। कुं जोहि पापश्रुतं जवनं। अतो नोत्त
 रं। अत्र प्रत्फत्तरं। एवं चेत्तर्हि वृषा निमिषौ वृषमीनौ किं उपैक्षितौ। कथं परित्याक्तौ।
 वृषमीनौ हि सौम्यजवनत्वे विकषं त्यक्ताविति। अत्रोत्तरं प्रत्फत्तराणि। अमनुजा वि
 ति चेत्किमुत्तोनको न बलवं ऊषमादृतवान्फनिः। शुसर्जद्विपदास्तलवः सचि
 त्तुत्तवत्तत्र किमुत्तुलात्त इति। धनौ वृषमीनौ अमनुजौ मानुषौ न तवतः त
 उदयद्विपदां शनियामक इत्युक्तत्वात्। इति चेत्तर्हि शोनको मुनिः ऊषमीनेन
 बलवं कषमादृतवान्स्त्री ततवान्। प्रहसितवदना च मीनां शो इति मीनो हि ज
 लचरः कषं शोनके न गृहीत इति। अत्रोत्तरं सः मीनः शुसर्जद्विपदास्तलवः शुच

३२

गृहं द्विपदं अशुसर्जलवो यस्य सतधामी न स्यात्तां शः कस्या। अतो शुसर्जद्विपदश्च
 अतो मीनोशः शोनके न आदृत इति अत्र प्रत्फत्तरं इति चेत्तर्हि तुलात्तः किमुत्तुला
 लाधरस्य हि अस्तलवो मेषः मनुष्यश्च गृहं द्विपदश्च न सवति। अतः कस्या तुलाधरः
 स्वीकृत इति। अत्रोत्तरं प्रत्फत्तरं। विचरणं। शुसर्जं च नवांशकस्तदयमेकतरं परि
 गृह्यते। इदमसंगतमंगतविरितं। जगति नैकवशात्किल सौ हृदमिति। ५ यद्येन ह
 र्कृतं लयात्तर्हि अयं एकतरो नवांशः विचरणः शुसर्जं च परिगृह्यते। उदयनवांशो
 सतवांशयोरेकतरो नवांशो मनुजः सौम्यगृहं च गृह्यते। तनुश्चावपीत्यस्माकम
 शयः द्वयोरेकस्मिन् विचरणे न रक्षा तुलात्तौ हि अस्तांशो मेषः तयोस्तुला मेषयोरेक
 तरस्तुलाधरः। अतो विचरणः शुसर्जं चास्ति। अतस्तुलांशो गृहीत इत्यर्थः अत्रोत्तरं
 । अगदत्यव्ययं मां बाधनो हतवश्चरितं उक्तमिदं असंगतं। अथटमात्रं कस्मात्किल
 यस्मात्कारणात् जगति लोके एकवशात्सौ हृदं नास्ति सौ हृदं द्विउत्तयगतो धर्मः सचि कस्मि
 न्नवनश्चेत्। अत एकतरो गृह्यत इति यद्विद्वद्विरितं त्वया तदसंगतमिति। इति तत्रोत्तरं
 । अथ विचरणं विवक्ष्यतां योषणी सौ हृदं मित्यस्य संगतिः प्राग्वत्। एवं सर्वविकल्पानुपरित्यक्

रिशेषपरिशेषोत्थलितोसंज्ञातमादा। खचरयोः सखितायदिकास्तेधनतिजाजितरोयवेन
 धनिकलजानीरुनकोशपरायुतापसिगमसतबोसपिशास्त्रायानदवचस्थोरुदथा
 शास्त्रोः सत्त्वामाः सखितामित्रत्वकोरलवक्तुं विविकल्या तंगलीतिरमात्रमायदि
 करिणस्यातहिमाधस्वितायवनाधनियवनमात्रेति तरोऽतिशयेन धनमेतेश्वायत
 धनवशास्त्रप्रनिधनेरत्यवशासत्यावासीमतेधनयोर्मित्राकीर्ति। अनाधननामत्रेन
 त्रयंकोणप्रपथं। मनुकुंशोऽपारिषागदसत्याचार्यमतेवैरथं प्रावादिनिचित्राह।
 कामयोनिक्लेशसिद्धोभलो नवांशे त्रयउदयास्तनवांशेलापातलोतलोतदधिपत
 । तयोऽत्रात्रुताउसंयाः यवनसत्याचार्यशास्त्रयोऽपिपरिणमतिपरिपाकेवाति
 । जनिमूर्ययोर्वैरथवनशास्त्रसत्यशास्त्रोपसिद्धोयवनमतेवाधुत्यसजापाहुं
 नांशास्त्रकोः मनुसत्यशास्त्रविरमजावादिति तावः॥ एवमंशेयहमेवादि कंविचार्य
 यितर्दिशावपि कर्षनावलौवप्रसङ्गद्वया॥ अंकापरिवरति अशतयोः समसमु
 हत्पथः कथमसमगतिः सचनिकधाइहिलमगता न्यनुमेतिरातदखिलेः खलवे
 दृष्टान्पदीति॥७॥ अधानंतर्य। हियस्मात्कारणातलोयवसत्यशास्त्रयोः समसस

सुहृत्पथः कथं अस्तत्तमगतिः अपिनुहृदमगतिरेवास्तमाश्चतेसमवसेमसमासुह
 दोपथाः सुहृत्पथः सकृत्तरजूः पंधामित्यप्रत्ययः समसमानां सुहृत्पथः समससमुह
 त्यथः वरवधूस्त्रानराशेषः सदासमससकत्वात् उतयमतेषिसमससकराशेषमित्रत
 मार्गः सूक्ष्मएवेति अर्थः सचसुहृत्पथः एकधा एकप्रकारोनास्तितत्कालामेवादिरपि
 सजावात्वा उक्तं हि॥ नूनामपीत्यादिनातत्तस्मात्कारणात् इह अस्मिन्विवाहे अखि
 लियवनादिनिः सत्यादिनिश्चखलवेदृहाणि पापगृहजवमानिमेषमीहादीन्यपि
 लग्नगतानि अनुमेतिर अनुजानि अपि संचावनायां पापात्तवना न्यविशुत्तानि
 किंपुनः शुलसवनानीत्यर्थः। अधत्ते शंतस्पसिद्धां तमांदा॥ इति तुलाजिनमप्रम
 दाधनुः प्रथमखंडमखंडफलं जयुः सततमस्तपतिदिषदोश्चरां नवलवचलवे
 ध्यपतिं त्यजेदिति॥ ७॥ इत्युक्ताह उतिः मिह तुलाजिनु प्रमदाधनुः प्रथमखंडे सत
 तं अनवरतं अखंडफले प्रलभ्युत्तफलं जयुर्यवनादयः तुलाप्रसिद्धाजिनुमामि
 धुनः प्रमदाकन्याधनुः प्रथमखंडे धनुषः सर्वादीद्वैकत्वं नखंडं फलं यत्तत्तथा
 ॥ तथा हि॥ धनुः सर्वादीद्वैकत्वं प्रराधमिधुनतुलाधरकन्याः दिपदाः किलास्ताः तत्र

धृष्टोऽस्तोऽमिथुनः तत्त्वामिनोऽगुरुदुःखोऽर्थनपतेनेने अतस्त्वलोऽः शुभाकृत्याः अला
 धृष्टोऽस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनोऽमिथुनः
 मतेमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 तः कंसस्मास्ताः शः सिद्धः । तत्त्वामिनोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 सुताः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 । द्विपदेऽपि कृत्याः लिलिधुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 यावर्लितः पारमार्थिकतेतद्वर्चीनीनां नयनावरणमात्रं । तद्यथाऽत्यंतं मिथुनः
 उलादिः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 शः तदधिपयोः सत्यपि मिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 मिथुनः परिष्कारात् । अमनुजत्वादिति चेत्तर्हि शौनकेन मीनां शः कथमाहृतः सुतमृद
 द्विपदस्तत्त्वः सति चेत्तर्हि उलाः कथमादीयत इति त्वयि बोध्यते । उदयास्तां शयो
 रेकतरस्तादृशो गृह्यत इति चेत्तदपि नाजगतिने कथं शक्यं किल मोक्षमिति त्वयि बोध्यं
 धृष्टत्वात् । अथ चेत्तवेदमनिषेत् । उदयद्विपदोऽनित्यामक इति तदपि नाजगतिने

३५

कथं शक्यं मोक्षमिति त्वयि बोध्यं । अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 तत्त्वामिनोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 सत्यपि मिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः अस्तोऽमिथुनः
 मिथुनः परिष्कारात् । अमनुजत्वादिति चेत्तर्हि शौनकेन मीनां शः कथमाहृतः सुतमृद
 द्विपदस्तत्त्वः सति चेत्तर्हि उलाः कथमादीयत इति त्वयि बोध्यते । उदयास्तां शयो
 रेकतरस्तादृशो गृह्यत इति चेत्तदपि नाजगतिने कथं शक्यं किल मोक्षमिति त्वयि बोध्यं
 धृष्टत्वात् । अथ चेत्तवेदमनिषेत् । उदयद्विपदोऽनित्यामक इति तदपि नाजगतिने

३६

दशतस्मात्तृतीय इति। अतो यदुक्तं त्रिवसु व्ययपितृगति तत्तथा दर्शनमेवेति न
विरोधः॥ अथान्यैः केवलमंशदृष्टिबोदयश्चक्षुःश्रुतिः स्वनाथनक्लितोक्तितावो
नवांशकोलेयगतोनराणां निदं सनिष्ठानितयापष्टं कलत्रं स्वश्रुतिं विनीता
मिति। तदन्तासेलसदृष्ट्यावापश्ये अंशोऽधिपतिर्विज्ञेयं। तस्येव वा स्यादुदयोऽशु
चिः॥ अस्मिन्नाथः स्मरन् विलयात्पश्ये तदभ्यन्तरे विष्टुदिरुक्तेति। अत्र तुल्यवत्
ग्रयो रिति योगपद्यमुक्तं तत्कथमित्याह॥ उक्तयदृक्फलदावलदादौते॥ तवदृष्ट
ते कियदनतां तदिदं केवलं लभ्यतेः फलं वा कलितं कलितं यदनेश्वरे रिति॥ १०
उक्तयस्य दृक् उक्तयदृक् नवोऽस्य लभ्यस्यापियादृष्टिरित्यर्थः। सा फलदा स्यात्। क
स्मादवलदादौतः कलं स्पष्टत्वात्। तत्र हि शरीरे अंशोऽनुतदवयव रूपः उक्तयद
र्शनसति सम्यक् फलमिति। अतो लवदृक् अंशोऽदृष्टिः कियदनतां उद्धृतधारयति
। किं परिमाणं प्रस्यति किंचिदस्य त्वत्तदने वा तस्य सावः कियदनतां केवलं अ
शदृष्टिः किंचिन्मूलफलस्यैव तत्र स्मादतः कारणत्वेन अस्मिन् विवादे केवलं लभ्यते
शः फलं कलितं अर्द्धितं यदनेश्वरेः कलितं लक्षितं वा कलं संज्ञातं मस्येति सकलितं

३७

ननु जं अलो कयने मय दितलो मका ना व ए ग ति तदा ता द ए फ ला य त ल य ल य य इ
क ल ग क वि स म वे न सै न लो ज शि स्या त ज लो म लि दाने न त सै व लो ल य फ लं त
ले नै य प म नै फ लं दि ल वा न द नै द त ए ति त वा पि य द शि म तं न वां श धी नं ल य फ ल मि
ति न य म न नै व स्या दि ति नि ए प रं न नं अ वा प्प नि ए मु त य उ हिं श य म न
रा नै य प ग ति स दे त नु प र प ता त नु म मा व पि ये न नि रु पित न द य द ह र नै व म्हा द
ध म प र यि नो न र ल सार त ह र ति ॥ १३ न नु अ हो म न व सै उ व अ ए व क ति ल यो न
ग न र ना स्ति य द त नु ल य प र ता स वे लो क य ता अधि ये न ल स र वा मि ना अ यो न यो
शो नि रु पितो न द य न य म न क प अ व लो क ने चुरा दि को म क इ न न ल य मि
यः श्री ल तै त स्या स्ति ति प्र ण य प्रियः त र लो श र न य म लिः क री नू ते म प्र ल यि ता म
श्रे ग ना य द ह र न य म न द य द ह र तै य नू ती ति न द य न र ह क ले ज त वा क वे नू ती
म य म लिः त र ल नू तिः त र ना रं च ला कृ ति य स्या सै त वा मि य लो ग ना य द ह र न
द ह र ति त द र्श ता न य म लि र्य द ह र ए व त वा ल य प र्णा ता त द धि ये न तै दं त गी ति न वा
शा पि दृ श ए त र्शः यो न वां श प ति न न वां शो द ए व इ ति य अ यो न तै र्श इ ति य नि ए

३८

सती तिलकाय जत्रै जलां जली नूतन नुते विस्तारयति । ददातीत्यर्थः तिलकः शृंगारक ति
लकः नास्ति तिलको यस्य सा अतिलका विधवेत्यर्थः तिलक इव तिलकस्तिलकः सते
तियावान् मृतं सते स्वयमेवां जलिदानेन वध्ना अनपत्यापि सूचिता । एतदुक्तं सवति
कस्यचिजन्मलग्नवृषः जन्मराशिः कर्कः तयो रहमनवने वै धनुर्दरकुंजौ । तयोरधिप
तीगुरुशनी एतौ मिलौ । कदाचित्तत्र धनुषि कुंजे वा कश्चन ग्रहः स्थितः स चेच्छुक्रः
नेको गुरुशनिश्च । अथ शशयो धनुमीनमकरकुंजतलावृषाः । एष्वन्यतमस्य नवां
विधयेदित्यपि विष्णुहस्तग्रन्थे सवति । तदा परिणीता स्त्री अनपत्या विधया तावदि
ति । एतच्च अपि जन्मलग्नराशौ शशौ । अथ मललग्नदोषतदपवादं वादः ॥ व्यलि
द्वर्षजननमर्हविलग्नयो र्जनममममस्कदित्यजेत् । सितपुलस्तिमते न तदीशता
तनुमेति मनेति न हृषणमिति । १६ जननमर्हविलग्नयो जन्मराशिजन्मलग्नयोरहम
नवने अस्कदित उदयंगतं विमहेत्यजेत् । जन्मराशौ जन्मलग्नदोषमललग्नं त्यजे
दिति तात्पर्यार्थः ॥ कर्षूहं व्यलिद्वर्षदृष्टिकदृषव्यतिरिक्तं । दृष्टिकदृषौ अहमाव
पिमत्या ज्वावित्यर्थः । अत्राह उमाह । सितपुलस्ति तयोरलिवृषयोः ईशता स्वामि

३९

त्यजते। तत्र उल्लुखी उल्लुकाः। मदनातीक्ष्णी सर्वत्र परिष्कारे उत्कृष्टिता परस्परं सुषणा
 मिनीत्यर्थः। केचिन्नुत्तरीयमेव सति निषेधोऽप्युक्तः। वर्गीयमेव चर्यादित्तरेण न वांश
 ति। अतएवाङ्गरेण्यपि कर्कलगेधवामेधेधरांशो यदि दीयता। तुलायां मकारचंद्रविध
 व्यंलनतेतदेति॥ अथ च उर्ध्वदादशालग्रस्य दोषं तदपवादं चाह॥ सुखगृहं सुखत
 तनुजन्मनोरवलता। शबलैः सुखकरीति॥ अपितयोर्मयसंक्रुचैर्विगतबाधनका
 धनकारिण इति॥ १० तनुश्च जन्मवत्तनुजन्मनी। तपोस्तनुजन्मान्तः जन्मलजन्मरा
 त्पाः सुखगृहं च उर्ध्वनवनं। तनुगतमित्यनुवातिः सुखरूपं सुखनाशनं स्यात्। सुख
 करीति ग्रंथः। अवलता शबलिः कालचित्समस्यार्धशृतीया शबलानां तावः शबल
 ता। तथा शबलाः मलिनाः तैर्वलरहितिरित्यर्थः॥ अर्धात् सुखकर्त्री रोयसायदित्वलि
 नः स्फुल्लदा जन्मलग्रशिष्या च उर्ध्वलग्रं न सुखरूपं स्यादिति। अपीतितयोर्मयसं
 ग्रजन्मरात्पाः व्ययसंदादशानवनमपितनुग्रतेतदा व्ययसंज्ञस्यात् व्ययं सज्जतीति
 व्ययसंक्रु। व्ययनाशनेतदकदायसाधना कारिण्युदाः विगतबाधकाः स्फुः वि
 यतं बाधनकं येषां ते तथा। बाधरहितः निर्दोष इत्यर्थः॥ यदा धनदातारो ग्रहः दा

वशः स्फुटदा जन्मलक्षणं शोदीदशं लक्षणं व्ययनाशकरं स्यादित्यर्थः ॥ अर्थादिते
 निर्वलास्तदा एतत्त्रयकरं स्यादिति तदा चैवर्गः चतुर्धादशो कार्यलक्षणं चतुर्धा
 इति अपि च ॥ कार्ये व्यागबलात् सदादशं चतुर्धा इति ॥ अथ जन्मयद्वयेन न वंशस्येदो
 शांतरं तदपवादो ह ॥ असुजन्मत्वं लक्षणं स्वलुप्योक्तं जन्मरुदक्षिणे दक्षिणे सु
 जे ॥ तनुगते पिशिवे पुवयोषयो बलवतो लवता न स ये क्वचिदिति ॥ ए जनुषः अ
 तेदा जनुनेहा तस्मिन् जन्मकाले अशोकः असुजन्मत्वं लक्षणं सवति ॥ असुजन्म
 रोतीत्यसुजन्मत्वं सचासौ खलश्च असुजन्मत्वं लक्षणं तंगच्छतीति असुजन्मत्वं लक्षणं
 जन्मकाले दुष्टकारि पापग्राह्यस्मिन् वंशे स्ति स न वंश इत्यर्थः ॥ इदं अस्मिन्
 वंशे स्ति तां शुभे स्ति तां शुभे चंद्रगच्छतीति स्ति तां शुभः तस्मिन् स्ति तां शुभे तनुगते लक्षणं
 गतपि अपि वंशे पुवयोषिता वंशोः शवं सुजेन स्यात्वरवधो जन्मकाले दुष्ट
 कारी पापग्राह्ये यस्मिन् वंशे स्ति स न वंशो यदि विवाहकाले चंद्रगति लक्षणं गतो व
 जवत्तदा असुजन्मत्वं स्यादित्यर्थः ॥ इत्यादि कर्मणां जन्म तदुष्टस्य पवादमाह ॥ बल
 वत इति बलवतः बल युक्ता तलवतः अंशा तद्विज्ञेयं तस्यात्वे जातकोक्ते न

५०

अधिपसुतोदृष्टो सादिप्रकारेण बलवानं शशिशतं रायस्य कस्याप्यं जन्म तस्य दुष्ट
 सा तयं न स्यादित्यर्थः ॥ अथ जन्मकालिकयद्वयेनादा पातरमाह ॥ असुजन्ममृतिग
 मृतिपश्चयः सतनुगस्तनुतेन शिवे क्वचित् ॥ इति विवक्तिरियं फलदा सदा सद्दक्षिणा
 तिचेन्ममयः स्फुटः इति ॥ २२ जनुः असुजन्म असुजन्म असुजन्म असुजन्म असुजन्म
 दुः अस्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीयतितत्सु रूपः पुंवत् ॥ जनुर्जनन जन्मानी तारः जन्म
 कालो नुक्रमणयो ग्यादामृतिगः जन्मलक्षणं दृष्टमः यथा जन्मलक्षणं नृतिपः असुजन्म
 नाधीनः स ग्राह्ये यदि विवाहकाले तनुगते लक्षणं तस्तदा शिवं सुजे क्वचिन्म तनुगस्य
 तेन कदाचिच्छक्तकरोतीत्यर्थः ॥ इतीयं जन्मकालवशेन या उक्ता विवक्तिः विवेकः
 विविवेचनं विवक्तिः सा सदा तदा फलदा स्यात्तदा कदाचेत्यं जन्मकालो विवेक
 कालश्च इदं लक्षणं स्फुटः सिध्यति यदा घटी पलातकः स्फुटो जन्मकालो विवाह
 कालश्च माधितः स्यात्तदेवेदं सूक्ष्म फलविषयं न स्यान्नान्यायस्ये ॥ इति प्रकरणं
 माचार्य पनवशा चैताध्यायः ॥ ४ एवमेव न वंशोऽशुदिमति धाया धुमायद्वयं लक्षणं
 माह ॥ तत्रादौ लक्षणं दावः शुभाशुभलक्षणं दावः ॥ अथिप्रसक्तमलान्नं जन्मलक्षणं ॥ र विर

۸۲

मुखे चतुर्ष्वेष्टशशीशुभः स्यात्तशेषेषश्चुनः । तत्राप्यतिदुष्टान्याह ॥ निधनेति निधने अ
 दानमूर्ध्नि तन्नेरिषुः पष्टं एषु अतिगर्हितः अतिदुष्टः एतत्संगेन दोषांतरमाह ॥ अशुभ
 इति अशुभश्चक्रस्य अशुभश्चक्रौ । तयोः सखा सतत्ताराजाहः सखित्यष्टपुष्पाप
 युक्तः शुक्रयुक्तवित्पर्वः ॥ अस्रवप्राणनूदंतिखनतिप्राणनाशको नवतीति अर्था
 बुधयुक्तो वाशुसः दोषांतरमाह दिनकारति । दिनकरेन करः शसुखं न करोति दिन
 कारणकनाः कनाः रश्मयो यस्य सतत्तारा ॥ अस्रग तद्वित्पर्वः ॥ अश्वत्थौ मस्या ॥ अवनिज
 स्त्रिजवारिषु वृक्षे मृत्तिकरो मृत्तिमूर्ध्नि मदाश्रितः । इह न ज्ञायुजि जीव हशं विना । चु
 तनया तनयामिषु गृह्येति ॥ अश्वत्थौ जीता वनिजौ जौमः त्रिजवारिषु वृक्षे नव
 तीतशेषेषु नवसुदुष्टः तत्राप्यतिदुष्टानि मृत्ति इति । मृत्तिरश्मं एतानि आश्रितः एषु स्थि
 तः इति यावत्तमृत्तिकरः स्यात् । इह अस्मिन्नुजोमेन ज्ञायुजि संहि न न मायुन क्रीति
 तज्ञायुक्तस्मिन्नुजोमेन ज्ञायुजि । दशमं ज्ञेयं सति वधुः कृतनया मती तनयामिषु नुक्त
 स्यात् । अतः तत्कृतः नवः यथायात वा अन्यायमा ॥ तनयस्य आसि पं मां
 नुक्त क्रीति तवा ॥ अस्यापवादमाह ॥ जीव हशं विना उग्रतः विना । तस्मिन्नुदशस्त्रौ

क्रुश्वः। तयोर्लभ्यं चंदयोः खलत्तापापप्रसक्तताडरुधराधुं विधुं विद्युत्तां कुरुते। दुःख
 राजा तके असिद्धा उच्यते। तिसृधरेति। लग्नाच्चंद्राद्वा द्वितीयं दशसंख्येः पापप्रदाया।
 सतोः पापप्रसक्तताडरुधरास्यात्। सात्रकं तैरीत्फच्यते। सावधं विधवां कुरुते। अधजा निज
 दोषः॥ श्रुतीति तयोः ततुं हि निमित्तयोः श्रुतिशरोऽंधवः पंचाशत्तमेन वंशेयदि पा
 पोस्ति तदा तं पापप्रदं पापघ्नं रं त्यजेदित्यर्थः॥ अथ गुरुशुक्रयोर्वीत्यादिदोषमाह॥ क्षिप
 तिस्रमदिना न्येदयास्तयोः मुरुगुरुश्च तदुश्च गतिर्षयाः इह युगेऽप्युगेऽपि करग्रहः सु
 दममंगलदोगलदोजसीति॥ ७ मुरुगुरुश्च गुं च गतिर्षयाः रुदयास्तयोः सतोः सप्तदि
 नानि क्षिपति क्षतमतिशेषः कालनिर्णयार्थं द्वितीया गुरुः शुक्रो वा स्वादयानंतरं सप्त
 दिनानि बाला अस्तात्या कसमदिनानि च अतस्तद्दिनपर्यंतं क्षतं क्षिपति प्रयतिना
 शयतीत्यर्थः॥ इह अस्मिन् युगे युगे गुरुशुक्रयुगले गलदोजसिसतियुगस्य बध्वर
 स्य कस्याद्वा विवादः स्फुटं इत्यर्थः मंगलदः स्यात्। उत्पणं दिशं स्फुटमित्यतिधाना
 त्। गलदोजो बलं यस्पतं गलदोजस्तस्मिन् गलदोजसि स्थानादिबलदोने अनेन न
 जुष्टस्त्विह अस्तं गले नीचस्थिते चत्यादि सूचितं। एवमन्तं तरानुसामान्येन बालत्ववृद्धत्वे उ

४३

चाधुना दिक्पूरत्वेन तयोः सयुक्तिकं विशेषमाह॥ शिशुरेजं त्वमं हान्येदया सयोर्दशदं
 पुर्दशं चांगिरसः स्फुटं। उशनसो दशपंचचपश्चमे गतिवशा त्रिदशाहमपश्चमे इतिोप
 अंगिरसो वृद्धस्येतः शिशुत्वं जरत्वं क्रमेण दशचतुर्दशच अहानि स्फुटं स्यात्। शिशुश्च
 जरन्नच शिशुजरंतौ जीनो जीर्णो जरन्न पीत्यमरः तयोर्जीवः शिशुजरत्वं। दशदिनानि
 बालत्वं चतुर्दशवृद्धत्वमिति। अत्र स्फुटमित्युक्तेः सर्वसाधारणेनोक्तमिति सूचितं।
 उशनसः शुक्रस्या शिशुजरत्वं पश्चामपश्चमदिशि क्रमेण दशपंचचग्रहानि स्या
 त्वपश्चिमोदये दशदिनं बालत्वं अस्ते पंचदिने वृद्धत्वमित्यर्थः॥ अपश्चमे पूर्वदिशि त्रि
 दशाहं स्यात्। त्रयश्च दशच त्रिदश त्रिदश चतानि अहानि च त्रिदशाहं तं कालमेवं त
 र्ये द्वितीया अहः शेषाहं च। रात्रा क्रादाः पुंसि त्रिदिनं बालत्वं दशदिनं वृद्धत्वमित्य
 र्थः। कस्मात्त गतिवशात् शुक्रस्य वक्रमध्या एव पश्चिमास्ते पूर्वोदयश्च सवति। अतो कं
 स्य प्रागतिवशात्। शुक्रस्य पश्चिम गतिवशाच्च मूलायागेन तदंतरवृद्धित्वे सति अल्पादिने
 रेव शुक्रस्योत्थलता स्यात्। अतो बालत्ववृद्धत्वमत्यदिनमुक्तं। पश्चिमोदय पूर्वोत्तो
 नुमार्गगता येव सवतः। अत्र स्तत्र गत्यंतरांतरवृद्धौ सत्यां वक्रादि निरुद्धलता स्या

विवाहं द्वादश
टीका ४४

दत्तस्ते बक्रदिनमुक्ते अत्रेतौ हेतुर्गतिवशादिति ॥ एवं लयावयुद्वयलान्कृत्वा नित
त्रकेषामावश्यकत्वं तदाह ॥ द्वा मणि जीवलवो दयशामिना मुद्रुपतेरिति पंचवली
विना परिणमंति फलानि चलकवांश्च विरिं विरिं चित्तान्यपि ॥ १० इति ॥ द्वा म
णिः सूर्यः जीवो गुरुः लवो दयो शिष्टो लवो दयशामिनो ॥ अत्रापतिलग्रपती ॥ तेषां
चतुर्णां उद्रुपतिश्च द्रव्य ॥ इति पंचवली विना चलकवां फलानि विरिं चित्तान्यपि शु
चिविरिं चिपरिणमंति पंचानां बलानां समाहारः पंचवली ॥ चलाचंचलाचूरीमाता
श्चलकवः स्त्रियः तासां फलानि विरिं चिः कमलामन इत्यमरः ते तत्तत्तान्यपि शुभे वि
रेचंति तानि शुभविं चि ॥ अतनाशका निप्रवमावक्रां च रिचूरे के क रैरिचिपरिण
मंति परिपच्यंते ॥ यत्र लमे द्वा मणि जीवादीनां पंचानां बलं न लभ्यते ॥ तदा स्त्रीणां सर्वाणि
फलानि द्रव्यं चित्तान्यपि शुभनाशकत्वरूपं परिपाकं प्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ अथ द्वा बु
धगुरुशुक्राणां मतां तरमाह ॥ व्ययगृहं बुधसार्गव जीवयुक् नयदित कुल मित्रजने
अपि ॥ तपणानां नरनी रजनेत्रयो रिति नशक्रमेते क्रमेते मिति ॥ १२ व्ययगृहं द्वादश
स्थानां यदि बुधसार्गव जीवयुक् नयति एषकोपि व्ययस्थानेन न च वेत्ति ॥ तत्तदा नरनी
मतिः

४४

रजनेश्वरो नरो वरं नीरजं कमलां तद्वित्रेयस्याः सावधः वरवधोः तपणता स्यात् ॥ के धपि
कुल मित्रजने धपि ॥ कुल मित्राणि कुल परंपरा गत मित्राणि ॥ यदा कुल पुत्रा वादि मित्रा
णि बुद्धंते च ते जनाश्च ते धपि किं नरनेषु ॥ इदं कस्य मतमित्याह ॥ इतीति इति एवं विधेश
क्रमेते इदं मतविषये अस्माकं मतिः न क्रमेते न वलति ॥ एवं विधे इदं मते अस्माकं बुद्धिः
प्रवर्तत इत्यर्थः ॥ तदा चोदं विवाहपटले बुधसार्गव जीवानामेकोपि यदि न व्यये ॥ तदा द
र्यं न दंपत्योः पित्रपर्वतिथी धर्पाति ॥ इति सकलागमाचार्येण लब्धवाध्यायः ॥ एवं लयव
लमुक्ता धुनावधुवरयाश्च द्रव्यविचार आरभ्यते ॥ तत्राहो मतां तरमाह ॥ व्ययगृहं द्वादश
कल्पका वितरणाय पोरुषः पात्रपात्रमिति निदंबलं के विदस्य वितरंति को विदाः को
विदाः किल करोतु तन्मत इति ॥ अत्राध्यायेरयो धत दत्तानि ॥ कल्पकायाः वितरणं दत्त
तस्मै कन्यादानाय प्ररुषा वरः रुषाः रुषाः नर इत्यमरः पात्रमात्रं पात्रमेव पात्रमात्रं
इति दत्तो ॥ अस्म्यवरस्येदं दंबलं इंदोरिदं एदं दंबलं के चित्का विदाः बुधाः सव
मुधाः को विदाः बुध इत्यमरः न वितरंति न ददति वरः पात्रमात्रमिति रुतिर्वरस्य विवा
हं दंबलं नावलोक्य केषां चित्तं तद्वक्त्रं चानाधिकारो नराणां च विवाहगर्तं को

42

निसप्रपंचकक्षेत्राणां पारितानि। इत्यादीनि वरस्य त्वया पिठुं ने। तर्हि एकं द्वे प्रबलं कथं न
 गृह्यत इति तस्या निष्किंचिन्नग्निको नवलवः पुमान् न त्वस्वामिन् न युक्तवीक्षितः
 मंगमंदिशति दीर्घनिद्रया पृथ्क् पृथ्क् इति। इति चंद्रमस्क ५ वयात्परिष्कृते।
 चारुगोचरचरैः परैरपि कर्तुं रायतिश्च न संसृजं। निर्दिशं सप्तितशौ न कादय इति॥४॥
 अथ श्लोकस्य द्वयमादीत्यनेन संबंधः लगेत्तज्जालाग्निकः। नवलवानवोशः यदि स्वामिना
 निजाधिपे न युक्तो वीक्षितो वा न स्यात्तदा पुमंतस्तत्संज्ञो मरणात्तत्स्यात्। पुंसः अंतः
 पुमंतः अतो वशानं किंचिन्मंगममिति। इति चंद्रमस्क ५ वयात्परिष्कृते।
 जामित्रस्थितो यदः पृथ्क् पृथ्क् इति दीर्घनिद्रया मरणेन सह संसृजं समागमं दिशति हराति
 दिशदाने। तर्जुमरणादित्यर्धः चंद्रमसीति चंद्रे उपचयान्नृद्धेः सकाशात्परिष्कृति
 बलहीने सति। कर्तुं वरस्य। आयति पुंसं उत्तरकालीनं पुंसं स्मरतिः कालः उत्तर इत्यम
 रः समं युरं सलं जनं। संजेत्ता विष्करात्तत्रापि दितियावत्। असितशौ न कादयो मुनयो
 निर्दिशंति कथयंति किरपि परेत्तमादितिः ग्राहः चारुगोचरचरैरपि चारुश्चारी सो
 गोचरश्च। तत्र चरतीति ततश्चागोचरश्चुत्तस्मान् स्थितेः अपि अयेतां च। चंद्रमसीति

दिनाबलहीनेसतिअस्यग्रहाणां गोचरबललासेसत्यपिवरस्यउत्तरकाजीनेमर्वेअस
 फलंनपश्यतीत्यसितशौनकादयो जगदुक्तं चोतः नकुर्वीतास्तगेचाप्यदः स्थितेन
 नमराशितः कूरग्रहयुतेतद्वमंगलान्यखिलान्यपिइति॥ इत्याद्यदिष्टप्रसंगेनतन्मा
 तं दृश्यति॥ एवमौदिकलवादिना नृणां मिदं बलमुच्यते किंमेतौ जानुरप्यप
 चयेन जन्मतोयन्मतोक्तिपुनरिष्टमेवतइति॥ एतन्ना एवमादिकलवादिनः एव
 मादीनिफलानिवदंतिताएकं ऐदंबलंकधंनउच्यतेइति॥ यशोशानाडीत्यादि
 फलानिबुरुषाणांइतिताएकंचंद्रबलंकधंनेछंतीतितेषामनिष्टं। अतस्तेरपिवर
 स्पंचंद्रबलंस्वीकर्तव्यं॥ यदुक्तंतिः पुंसो रविवलेग्राह्यमितितस्वीकरोति। जानु
 रपीतियेषां मतंयन्मतोयन्मतोउक्तयः। यन्मोक्तयः। तामुयन्मतवचनेषु न जन्मतः
 नरस्यजन्मराशेः सकाशात्तानुरुपचये। सा अइत्यध्याहारः। गोचारदिता नुरुपच
 यस्मानेवशस्तः। तदनः अस्माकमपिदृष्टंमेमतमेवातधाचतधाकं। योनिः स्त्री
 णां शिरकिरणश्चित्रलानुश्चपुंसामित्यादि। अत्रयदुक्तंस्त्रीणामेवचंद्रबलं
 क्षिराद्यतं। यदुक्तं पुंसो रविवलमितितदस्याकमपीष्टमिच्छावः। अतोवरस्यव

४६

ध्वाअपिगोचरेण चंद्रबलंरविवलेचग्राह्यमितिसिद्धं। वक्ष्यतिचायोषितांगुरुपतंगणा
 चरइत्यादि॥ एवमनिष्टप्रसंगेनतन्मतंनिरस्ययुक्त्येतेरेणापिउतदृश्यति॥ नत्रिवर्गप
 तिनानेरेणाचत्सकन्ययाशशिवलेसमाप्यते। दीयातयदिहगोमहीमहीष्पादिनहृदिश
 तस्यतद्वलमिति॥ द्विवर्गपतिनानेरेणशशिवलेनसमाप्यते। कन्यायास्तथासमाप्य
 तेलस्यते। त्रिवर्गपतिनेतिहेतुगतीधर्मोर्ध्वकामानांस्वामिनपुरुषेणकन्याधारय
 दिचंद्रबलं प्राप्यते। तर्हिइहविवादसमयेयत्तगोमहीमहीदेदीयातातर्हितद्वले
 तेषां गोमहीमहीष्पादीनांयत्तचंद्रबलंततस्यवरस्यदिशादाहागाः। धनुःमहीचेत्रवा
 टिकादिमहिषीप्रमिद्या। आदिशेनदासीदासशय्यादीनांग्रहणां। यदिपात्रमात्रमि
 तिरुतोः कन्यायायचंद्रबलंतदेवरस्यातर्हिगवाकिंचदीयतेतस्यापियज्ञं चंद्रबलंतद
 पिवरस्यत्वेदित्यतिप्रसंगः। यथायमज्जयः चत्रिवर्गपतिनानेरेणशशिवलेनसमाप्य
 तो। तत्राप्यतायदिकन्यायासमाप्यते। तर्हिइहविवादियत्तगवादिचंद्रदीयाततस्यगवा
 दः। तद्वलंतस्यचंद्रस्यबलंदिशेत्यतिप्रसंगः। यत्तुपरमात्म्यानिःस्त्रीणां शशिरकिर
 णादितदतुवदनुवदनुदृश्यतीति। इतिउवदनानुगबलायछतीहयुवतिप्र

[illegible]

यसिंहांतमाह॥ पृथ्वीगोनिनपतो कुटंबिनी। उर्बलेपितदनीष्टकार्यं नराकारकोपि शशिनो नृत्तल
ता संनवेनवतिपक्षपातनीति॥ ११ उर्बलपिनिनपतो स्वचर्त्तरिपार्श्वेण समीपवर्तिनि सति
कुटंबिनी कुटंबनिर्वाहिका तस्य नीतदनीष्टकार्यं कुर्यात्। तस्य न च युयदिनीष्टकार्यं त
देवकरोति। न तु तत्प्रतिकूलं। एवं तारकापि शशिनश्च। स्य अनुकूलता संसेवे अनुकूल
त्वलाभे सति पक्षपातिनी स्यात्। पक्षपातोऽस्ति यस्यः सातया। चं न दुरुत्वे सति तत्त
नुकूलत्वं विलोक्य नित्यं वः॥ १२ अतः स्रष्टुं नोपि देवबलस्य ज्ञेयं ताराबलं ग्राह्यमिति
निबन्धनाच्चाह॥ त्वं स सर्वदा बलमस्ति ताराबलं ग्राह्यमिति॥ इति शकला गमा च य
पंचमबलाध्यायः॥ ॥ अथ केचित् ग्रहत्वेन राक्षसं न मन्यंति तदर्थं स्वकौशलं दर्शयन्तु
राक्षसं त्राधाय आरुन्धते॥ तत्रादिवावराहोक्तमागमेषामाण्यनक्षयति। यथैराहमिह
राक्षसो राक्षस्यो हता उवितवाक्षसोऽक्षकः संहितास्मृतिसहायिबीवदस्य तस्य पवि
माघिनी श्रुतिरिति॥ १० तदारभ्य नया दशराक्षो ज्ञतवृत्तानि॥ अथ वराहमिहरोनराक्ष
रित्याह राक्षसी स्तीति हते। कथं चतः उच्यतेः तां उवितवाक्षः उच्यते उच्यतेः अथ
यस्य सर्वनाम्ना सकचु प्राकृटरित्यकचू। तां उवं न सविशेषः तां उवं जातं ययोस्तौ तां

धितौ। तौ शक्तयस्मात्तथा। उच्चैर्नीतिस्तथा। सोपहासमिदं विशेषणं अत्र अस्मिन् विषये
 तत्पदविभाषिनी संहिता स्मृतिमहादिनी श्रुतिर्वैदिति तस्य पंचांशत्पदं अक्षरं
 पञ्चमावदोऽस्त्युत्पद्यते विमज्जातीति तथा। तस्य वराहस्ये। मायैस्तस्य जगत्कर
 संहिताश्च स्मृतयश्चाताः सहायाः सन्ति अस्याः सा तथा। संहिता स्मृति संहिता स्मृतिर्वै
 दिति। प्रसिद्धा स्मृतिर्यावत्तरा ऊर्ध्वं स्तीति वराहस्ये। उक्तं तसंहिता स्मृति श्रुति तिर
 ममेविक्रममिति भावः तद्यथा। वराहस्ये। दत्तस्य स्वच्छायात्पादिना एव मुपराग कारण
 मुक्तमिदं दिव्यदृशिराचार्यैः सा ऊरकारणमस्मिन्नित्युक्तं सा स्वसंज्ञा वादिति। यो
 सावस्युरोरा ऊरित्यादिना चरणे रा ऊर्णकारणमिति प्रतिपादितं। तद्विषयः संहि
 ताः जिज्ञासुर्लेटि परतस्ति मिरनुदो मंडलं यदि सलिले दृष्टि। अत्रानिनय सप्रदा
 यी पाटलि कुसुमो पुमोरा ऊरित्यादयः स्मृतयश्च। सर्वं ह्यस्मिन् मिसमं दानं स ऊर्ण
 स्तनिशा करेदिति। सर्वेषामेव वर्णानां स्मृतकरा ऊर्ण दर्शन इत्यादयः श्रुतयश्च। अथ
 वर्णं श्रुतौ दंसो पुनिषदिसो दं घनमिति शक्तिः ननु ह्यराहोः शिरमाच्छादयति। नाछि
 तं पापमाविद्यायां निरुपापापानं करो ह्यर्थं यति घालि विरश्मि विरेचयति दृष्टी

मायैव विदितं। अथ यति श्रुतिमा ऊर्ण इत्युक्ते। दयः। तत्तत्स्वकोशल दर्शनाय प्रवृत्तः। पां
 डुरस्यैव तौ रा ऊर्ण नीति वराहान्नूतो किंचुय ह्येते शौनकारेण मिति। नाछादक इत्यर्थः अ
 थ स्मृत्यादिविरोधो पिते निवपरिहृतः यो सावस्युरोरा ऊर्ण स्तस्य चो ब्रह्मणा पुरा जघः आपाय
 सुमुपरागे दत्त ऊर्णो शेते तेषां विता। तस्मिन् काले साने ध्यामस्यते नो पर्वयान राहो। अतो व
 राहोक्तिः सम्पन्नो वा अधरा ऊर्ण स्त्विते प्रमाणं तं रा एपाह॥ नैरुती दिग्यमस्य दिक्पते
 धी न दानवलिभिः फलाप्तये। वैश्वं चास्य शश नृदि मंडलं क्रांति मंडलमिषश्च नुष्य
 धमिति। २ अथ राहोर्दिक्पते दिशाधिपतेः इथ प्रसिद्धानि कृती दिक् अस्ति। प्राच्या दीशा
 रविस्ति तस्यादिनाराहो नैरुती दिक् प्रसिद्धा किंच॥ अयं ध्यान दानवलिभिः फलाप्त
 ये अतीष्ट फलमिष्येत्तवति। तत्र ध्यानं प्रलयः। तादि॥ करालवदनः पद्मचर्ममाली
 वरचदंतीदि। दानं गोमदादि। बलयः। राजाः तस्य ध्याप्यापहाराद्योतः फलाप्तये नव
 ति। एभिः प्रमाणं रा ऊर्ण स्तान्तिता वः। ननु यथा। तेषां यथा राणां क्रांति दृष्टि। मया दिष्टाह
 शुक्लमणमस्ति तद्वदस्य नास्तीति वेत्तवाह वैश्वचिति॥ अथ राहोः शशिनोर्दिमं
 डलं क्रांति मंडलमिषश्च नुष्येत्तव वैश्वचिति। चत्वारः पदानः समा कृता इति चतुष्पदः

दिगो लीवत्वं। सर्ववदप्रत्ययः। विमंडलं विक्षेपमंडलं नाम कादरो रा। मंडलं
 विमंडलं च कांतिमंडलं चातयोर्मिधः परस्परं च उष्णपिबत्वं च। मंडलं
 तिमंडलं मिधं च उष्णं च। चंद्रमशरुत्तं कांतिवृत्तयोः संपातश्च शुभं च रूपस्ते देवाय सा
 नमित्यर्धं। तच्चलनेन अस्यापि चलने मिधं तदेव चंद्रमशरुत्तं च। नमो गणिते प्रथि
 दं। ननु दिग्गशा काला वराणादि से दानछादकारा जति क्रवतीति प्रसंगे लिख्यते।
 तद्विधाः सृष्ट्यादयः सति। अतस्तस्मात्तन्माधनमाह। दोधका चरत्वं वदनादी। छाया
 विशतिमोममंडलं। दीपितो परदले मंडलं छायाया च दूर्य मंडलं निति। मराज
 अंधकार चरतो वह नूय नूय मदी छायाया मरुतो न मंडलं विशति। अंधकार चरतीति
 अंधकार चरः तस्य नावस्तथा। च छायाया फिलांधकार दूणि। सोपेधकार चरत्वं
 स्तरादिदेन चंद्रमंडलं विशति। आद्यादयतीत्यर्थः दीपितेति। अंधकार चरतो तस्य
 अनदीपितो परदले मंडलं छायाया मरुत्तं दूर्य मंडलं च विशति। दीपिते अपरदले उप
 ति। अंधकार चरत्वं दीपितो परदले। तच्च तद्वत् मंडलं वा तस्य छायाया तया। दर्श कि
 ल चंद्रमंडलं चंद्रकाशमानं। अंधस्तन मप्रकाशं। अतो धकारो रूपं चंद्रमंडलं।

जागम्यस्यो मंडलं धकार रूपः सूर्यमंडलं प्रविश्य छादयतीति। अनेने गोलगणितस्य
 सृष्ट्यादीनां विरोधः परिहृतः। तेषां चाक्रं गोलाध्याये राजः कंतामंडलं कैगः। आशा
 कपित्वादि। ननु शरुत्तं कांतिवृत्तयोः संपाते कर्षराजरी स्तीति तवाह। वृत्तयोः पतन
 मेव पतइत्यंजरव किलराजरी चते। आपतंतममृत द्युतिं मुधा स्नान दान दहनं नोशला
 लमइति। पतने पातः वृत्तयोः शरुत्तं कांतिवृत्तयोः पतने मेव पातइत्याजने लविह
 यतो वृत्तयोः संपातस्ततः पातइत्यच्यते। अचपाते स्तीति राजः आपतंतं अगहंतं। अ
 मृति द्युति चंद्रमसं चते गृहीतु मवलो कयते। किले सगसे। तमेवागमे विशेषण दारेण
 द। अथ विविधा अमृतं मुधा च स्नान दान दहनं तेषां अंश विना गस्त वलाल सतस
 र। अमृतं पाते स्तीति राजः अमृतं शोय हण निमित्त स्नानादीनां मंश। अथ ब्रह्मवरा प्रदा
 जान्मन विष्पतीति चितयन् अमृत द्युतिं गृहीतु मीक्षत इति तावत् चे। प्राहि अमृ
 त द्युतिः राजः मुधालालय अतस्तं गृहीतु मीक्षत इति तावत् चे। प्राहि अमृ
 तां निधे अस्ति वा ब्रह्मवरा प्रदाना दिवमपुराणादीनां मिधं चंद्रमंडलं च तत्र मं पात
 राजर स्तीति तावत् एतदेवोक्तं। वृत्तयोः सावसुरा राजः सत्यवो ब्रह्मवरा प्रदा

आपायेन युपागेदत कृता नाने सविते सादि ॥ एवं च तर्हि प्रति पर्वणि ग्रहणं कर्तव्यं न स्या
 दितित्वाद् ॥ सैदिकेयं गृहतां भुवेषुषो ईरगे वियति वृत्तपातयोः ॥ ग्राममेति नरनिर्भयं
 इमं गृह्यते सर्वलुपा र्वगसाया रिते ॥ परिमदिकायाः अप्रत्यक्षमदिकेयः यजुतस्य गृ
 हतस्य जावः ॥ तामिदिकेयः गृहतां उपयुषा प्राप्ता योः उपेय वरिष्कस्य पिबोमि ॥ त
 यो नृपेषुषोः इत्युगति ॥ उपयिवा नवाश्चानू चानाश्चति कर्म तो निपातः वृत्तपात
 योः शारवृत्त क्रोति वृत्त संपातयोः इत्येव रविः वियति आकाशे स्थितः ग्रामेति ॥ नत्राप्ता
 नि नवयै इमाः आसंघति ॥ तयोः वृत्तपातयोः पार्श्वगः अमी पवती शरपि श्व इत्यनुनि
 श्रिते गृह्यते ॥ राजोति विज्ञाप यदा कर्म कर्तुं हि सूत्रं ॥ एतदुक्तं नवति ॥ शारवृत्त क्रोति व
 तयोर्दो किल ये पातो एकश्च इमाः तस्मान् ॥ द्वितीयं सूत्रं अमी यति तिष्ठे अपि स कुलाने ॥
 एकसाधारपरकोताप्स्यति ॥ तयोर्दो रविः अमी यो ग्रामेति ॥ शारवः कुलस्य स्यात् ॥ त
 योः अमी पवती वया येमात्रोति शरास्पतात् ॥ सोऽदिस कुचं इवि वमध्ययोरता ॥ अतो
 मानिक्या ॥ इति शारवत्येव ग्रहणं न त्वधिके एव ग्रहणिते परिद्वे ॥ एवं गणिते नरा
 ॥ ज्ञातव्यं प्रतिपाद्य अधुना संदिता जातका स्यामाह ॥ राशि वृत्त यमतिः सूर्य्य व जाव

गोचरफलैर्न ह्ययतो रिष्टसंगजननि कमाशको ह्ये रिक्ते रपि सके न कीर्तित इति ॥ इमं राज
 सूर्यवजावगोचरफलैर्न ही यतो सौरा शिवृत्तवसदि ॥ राशि वृत्ते क्रोति वृत्ते तसति स्त्वा न
 यस्मिन्मतघास्ये हि क्रोत वृत्ते स्थितं चरः ऊरपि च इपातत्वात् ॥ अतः संहिता सुसूर्य्य स्या
 दृशानि जावफलानि गान्तरफलानि च ता नि दृशा निराहारप्यता नि ॥ इतो गहो नीवो
 चरफल सद्भावतरा ऊस्तीति तावः ॥ एवं जातके पिरिष्ट संगे तिसरा ऊः रिष्ट संगे
 न तैकतायकः ॥ तंगश्च न न चानं गजनान रिष्ट संगे न न तैरिष्ट संगे न न तयो
 एक आसौ नायकश्च मतघादो रं विटं तिष्ठति हि रिका ॥ तः कि न कीर्तितः अपि उम
 रा ऊः सविर्जातक विधिः ॥ रिष्ट संगे रिष्ट जनन स्य च एक एव कर्त्तुं कीर्तित एव ॥ उच्य
 वा ॥ रा ऊः अच्युतं स्यात् ॥ मरणयनि रक्षितो नवति पादै रित्या दीना रिष्ट जनानां ॥ अत
 वषट्क कर्त्तुं त्रारक्षति रा ऊः स प्रस्तपीडापः इत्यादीनां च तंग कर्त्तुं यही तरा तपेत्
 एक एव कर्त्तुं रितः ॥ अतो सौ जातके तापि स्ती जत इति तावः ॥ न त्वसौ किल च इपात सु
 स्या ॥ चेत्तदग्रह त्वदि लो मादि पातमा श्रुति कर्त्तव्यं न गृह्यति तिष्ठताह ॥ एतदेव स
 तपात इत्यतो निति चं चरविपर्व गति ॥ जातका दिषु यधे इमं दिष्टं तं यं च

त्वमैतन्परिश्रितं इति ॥ एष चंद्रपातः सोऽयं न जानां नो मादीनां ये पांसा दुल्पता निति न
 प्राप्नोति ॥ यतो यच्चंद्रविषयं गीर्वितः चंद्रविषयं गीर्वितः चंद्रविषयं गीर्वितः चंद्रविषयं गीर्वितः
 गीर्वितः ॥ यतस्तस्य मे निहिता विषयं चंद्रा को या मे प्राकृतं न त्वितरेषां अतो सावन
 पारतम्येन प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ किंचिज्जातकः दिशु जातकः सदितास्वरशास्त्रा यामला
 दिशु यथा इह मंदिरा चंद्रा रेखाः फलानां धाम्नाः सो मादीनां राशितः फलानां स्ति ॥ अतो
 यच्च सर्वत्र फलानि चंद्रा रेखाः फलानां धाम्नाः सो मादीनां राशितः फलानां स्ति ॥ अतो
 निति ॥ एवंप्रथमं संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात् ॥ अतो संपातं
 प्रथमं संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात् ॥ अतो संपातं
 तिद्विपरिहृद ॥ चंद्रा रेखाः फलानां धाम्नाः सो मादीनां राशितः फलानां स्ति ॥ अतो
 नमिति किलोक्तं ॥ तस्मात्पश्चात्तारक्षितीयं संपातः तत्र परं चंद्रपातं चंद्रा रेखाः
 ऊरति गच्छति ॥ तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 तस्य यत्तु तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 संविद इत्युक्तं ॥ संपातं च यस्यापि समीपं वर्तिता ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्

तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात् ॥ अतो संपातं
 नमिति किलोक्तं ॥ तस्मात्पश्चात्तारक्षितीयं संपातः तत्र परं चंद्रपातं चंद्रा रेखाः
 ऊरति गच्छति ॥ तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 तस्य यत्तु तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 संविद इत्युक्तं ॥ संपातं च यस्यापि समीपं वर्तिता ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात् ॥ अतो संपातं
 नमिति किलोक्तं ॥ तस्मात्पश्चात्तारक्षितीयं संपातः तत्र परं चंद्रपातं चंद्रा रेखाः
 ऊरति गच्छति ॥ तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 तस्य यत्तु तत्राप्यस्तीति तत्रोक्तं ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्
 संविद इत्युक्तं ॥ संपातं च यस्यापि समीपं वर्तिता ॥ अतो संपातं राशु स्ति मुक्ता विलीये पितृस्ति तस्मात्

५३

[illegible]

मानांभी शौ। यस्य बाया पृष्ठांते नित्यं लिखितं स्वरादिताया विनष्टं विहितं
 चालिनी हस्ता। अक्षरं च अक्षरं नववर्णं ध्वनिं नाम। अक्षरं च अक्षरं नववर्णं ध्वनिं नाम।
 इति मां सदा रदीना मुलं लक्षणं तेषां आभिर्वं राक्षसी सा तिसृषु सत्यमेव।
 गे। क्तः तथापि सर्वे बोधगतां अधी शौ दुष्पयं तोषं ज्ञा कैयि स्य राहाः छाया। ये
 न विचरन्ति यतिपि बा प्रपाणा न स्य राहाः स्यादिति क्ताः विनष्टं विनष्टं क्ताः क्ताः
 त्रापीति एकयोक्त्या पुष्पवर्णा दिवा कर निश क्ताः क्ताः क्ताः क्ताः क्ताः क्ताः क्ताः
 यस्य ह्या या मात्रं विफलं यति तस्य मा मि नं न सीति वहु न दत्तं यतो अतः पारं पदे
 ए दिनवर्षादीना मप्य धि पृतं तस्य स्ये वेति ताव म अ व गति व सा तुल्य मिति इ
 ति पादय नूरा दो गति स जा वे प्रमाण म्द॥ प्रति दिनं चरः प्रचर नू फलं कि मपि
 य च त्रि चार फलादि सः ग्रहण रुद्रा गत स च न किंच ल त किंचि दु प ल व एव त इ
 ति॥ पु पु न विल वितं॥ ख चरः प्रति दिनं प्रचर नू स नू कि मपि फलं य च त्रि इत्य
 स्थानकारण त स ख चरः चार फलः चोत्तम त्या फलं य म्मा सौ त्वा य स मा त्र चर
 चार फल इत्युच्यते। तस्मा तय धा य प्रायो यदः किंचि च ल तित घा फलं य च तीत्य

र्धः मगडाः ग्रहण रुद्रा गत स च नू किंच ल त किंचि दु प ल व एव त इत्य
 दो प्रत्यक्ष बा धा मादः। री चेति ति र्जु क्तो नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 रि न किंच ल तिरु प ल वो ग्रहण एव इत्युच्यते। अतः नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 शा क्प्रति पदि तां ग्रहण दि किंचि इति म संलार्थे क्ता ग प्रमाते। न यत्मा सै
 न व सा र्थेः प्रह त श्रु त लो क त दे कं ग्रहणं य स्मि न्। त्रे इष्टं त स रं त त्प्र ह न दने
 इति प्रत्यक्ष दृश्ये। अतो ग्रहण च त नो से ग र्जु क्तो नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 त अत श्रु सा दो गति स जा दा द ग र्जु क्तो नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 क सै स्ता प्पा न ये न यु क्तो नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 त लः॥ चरति के चर पि इति स सः॥ त व दित म अ व गति विना ज गति क र्ने विपा
 क र दा व द इति॥ पु पु न विल वितं॥ य द इति ता क शो त स रं त स्य रा हाः प शं त
 दो द्वितीयः संवाते स द पित य तं स ते रु ति ति पा दितो त सा नि धा व वि य
 त ग्रहणं त र्जु क्तो नू प्रह दने न संलित तद हि उप लव कि
 त दृष्टं न स धा ति न व ती ति गति विना प्र एव न व ति क र्ने च त ज गति इत्य

नेकमेतिपाकवदावदः कर्मणा विष्णु क त्वदतीति कर्मणि पाकवदावदः प - दि
 वा दचुः चरिचलिपतिवदीनां कादिलमचाद्वाप्य स ले ति दि म स सा ल दाय
 स्पदि गतिरस्ति स एव ग्रहो न वति अतो सो सर्व कर्म विपाक न नितस्पष्ट ज्ञातु न
 सूचको न वेत्त तस्मात्केतो रपि ग्रहत्वं फलदा रत्वं सिद्धं ॥ ननु ग्रहाण तम
 प्रत्यक्षं दृश्यते सकं घंशो र ज दे दिति परम ता शो का नो जरा जे न हूय तैत्पाह ॥
 रिहं स्फ पराग परागतं तम उपपन्न एवम किं ग्रहः इति मणि छव च सि वि द एव त
 मत मत क्षत नो ज म ही चु जे ति ॥ १७ दुत विलंबितं ॥ उपरागे ग्रहणे परागतं प्राप्तं ग
 उपपन्नवारिष्ट मे वति परिहरं तित्य जं तिस किं ग्रहः स ग्रह एव न च वती ति ॥ तद्य हि
 ॥ चं प्रा क यो ग्रहणे ख जा विक दी से बरोधकं प्रत्यक्षं यतो मा दृश्या त तत्त्व
 त एवा प्र जेते रन्व ल युत्पाद इत्युक्तत्वात् ॥ परिवेषा दि व र अर स ह म ॥ ज्ञा
 त एवेति परिहरं त्या चार्ति इति ॥ इति य न्मतं तत्त्व मणि छव च सि वि द एव ता प रि
 छेदा क्पा नां विवरणं क र्ति नो ज म ही चु जे नो जरा जे न अत दत्त अति द्य ता
 नूकरणे कर्मणि लङ् ॥ एत न्मतं मणि छव वा क्य दि वरणे नो जे न निरा त्त त इत्यर्थः

५६

तद्यथा ॥ असातो दिगलितो त्वोपलस्यते ॥ ग्रहणं हि स म्पुलस्यतो अतो नोत्पातः किं च उता
 ता हि त्वा विरोधेण यत्र दत्त न दृश्यते ॥ चं ग्रहणं नुमवीदरे ॥ अतश्च नोत्पात इति गणि
 त प्रत्यक्षा आगमश्च ब्रह्मणो वरप्रदानादि ॥ ग्रह चारे तत्फल कं घनं च लोक प्रसिद्धिश्च ॥
 रा ऊ न्तं ग्रहणं स्यादा गोपालांगनादि सिद्धमिदमिति ब्रह्म गुप्तः ॥ अस्या अपि पुरस्ता
 द्भक्ता युक्त यश्च ॥ इत्यादि प्रमाणैः तन्मतं नो जरा जे न निरा र्तत मिति ताव न त्वा ग म
 प्राप्ता ल्पे न राहाः सिद्धिरस्ते वा पूरं बुदि ग्देश काला वरणे दिग्निदे गालि वा स ना यो
 सिद्धिर्नो स्तीति तत्राह ॥ अथाप्यमो क वल वा स ना यो नाया ति सिद्धे व दपि प्रियं न
 अवाप्त न किं न सुरक्ष रात्र मर्का य ना स्या त वति वा स जे इति ॥ १८ उपजाति ॥ अवापि
 यद्यपि अमो रा ऊ न क वल या एक स्या मेव गो ल वा स ना यो सिद्धि नाय सि ॥ तदपि ना
 ऽस्मा कं प्रियं ॥ मासु गो ल वा स ना य सिद्धिः तत्कथं ॥ अर्का य ना स्या स्तु र्वा स्पा त्र र द ति
 णाय वा स्या सुराणां देवानां द्य रात्र म हा रात्रं अवाप्त न वा प ना वा स्या न व ता व पि व
 किं न ल जे ॥ किं न स्वी कृता अपि नु स्वी कृता म व द्द ह्य स्य वं दि व वा च क मिति क्षी र
 स्वा म्पा दयं ॥ एत दुक्तं न वति मि र्गता नां देवानां नाडिका मंडलं क्षिति जं ॥ तस्मा द्

[illegible]

तत्रातुल्यकीर्तनायतदिति। अथैतदेवमुच्यते। कर्के गतेर्केहि सुतपराम्भः सुतः
रात्रिर्वर्द्धमानः। नक्तं गते चोपरान्तमेषमेतत्। वासरवत्समंतीति। १२ उपजातिका
। व्याख्यातजायमानतद्विद्यमानाकारणात् कर्के गते अर्के सति सुतः। एतद्विद्वानां अण
राक्षसाणां। अक्तः अपरः अपराक्तः। दिनेतरार्धे। अस्य फले दुःखं। तत्रात्रिवर्द्धमानः
। नक्तं मकरं अर्के सति एवं देवानां अपरात्रं सभरति रात्रेः अपरं अपरात्रं अहं
सर्वं कादशेयं च। रात्राकांक्षः। पुंसां तिसृष्वेति एतत्। एतस्मात्। नक्तं। ववः। मति
संहिता कारादयः। अस्य दृढीकरणार्थं एतद्वृष्टं तन्मन्त्राणां। अतः। अर्के अर्के अर्के
मासि पञ्चाङ्गापालिको वेधविधिः किलोहा मासो न्यूनः। नियमप्रतापे। पित्रे निशा
दि सति धर्ममाप्सामिति। १२ उपजातिका। किले सत्तर्के अतश्चेति ताः दश। नीष
पि प्राक् पूर्वकापालिको वेधविधिरुक्तः। निशाधोदिनार्धपर्यंतं पञ्चाङ्गापालो दिनादौ
निशाधोपर्यंतं पश्चिमकपालेयः। एते प्रसिद्धाः तस्याः कपालयोर्लोकाः कापालिकः। अ
यं तावत्। दशमी शेषं युक्तो यः। दस्पादरुणादयः। विष्णोर्विष्णुः। तद्विद्वानां
दशो व्रतमित्यादि। वाक्ये। रुणादयः दशम्पाविधेकादशी यथा। पञ्चाङ्गस्य न्यति।

۷۷.

अथेहेतवस्तिष्ठेत्तु। तमेवहेतुमाह। अधिरेतिरुधिरविंश्वपुयंघातमाद्येतामसकीलक
केतवोविलसंति। तेष्वपिराजसमर्षेनहेतवः। रुधिरस्यहिंदात्तात्स्मिन्तवत्
धिरविंश्वतद्वपुः। तद्वधा। वपुःशरीरातामसकीलकाश्चात्किंतवश्चेततथा॥
रवाश्चाद्यौपितादरवपिता। तत्पश्यपर्धनंमंस्थाने। तत्रहेतवस्तेतथा। तामसकील
कास्याःयेकेतवोराजद्रुताइत्येकत्वात्तेषांहेतवः। पिताराजरस्तीत्यर्धः। तत्र
चेत्तु। वराहमहितायां। हेतुजानलानुसूपास्तिचूलताराः। कुजात्मजः। पाशेना
म्राचकिंकमात्रेसोम्याशमस्तिताः। पापाः। त्रिराश्रधिकारादास्तामसकील
कइतिस्थाताः। त्रिराशिगद्वर्णतेतेषांफलमर्कवद्वेकमिति। राशेर्दलप्राय
कप्रथमाणेनेर्धतस्यतेत्येवइत्यति॥ राःपुर्तः। सस्यगतिर्नदृष्टासैवेत्यहत्
हिमदत्यमाणं। विलोमस्यमीविधुणातस्वत्स्यतात्तेराकरितिप्रतीतः॥ २३ उपजा
तिक॥ यःपुर्वेगोयदण्णोराजसस्यगतिः। राःतत्रदृष्टाकित्वमुपात्तः। अदण
स्तमएवेत्यादिना। अतोमेतिस्तीनुजात्मनिः। प्रवरातिर्गद्वेमेदत्यमाणेरिय
राकाणात्तएषविधुणोराजर्जिताम्यामीसदावक्रवारीश्वस्ति। यथाच

के सदा अनुलोम गति नो तेषां यं सरु विलोम गामि तेषां धनूनालः रा उदे
 दा कर्कश शीघ्र गौ शालिना स्करा विति तस्माद्दे रा उदेति प्रतीतः प्रत्ययं प्राप्ता एतद
 क्यं यं घटा तो न रावती ति प्रतिना विप्रतिदिने स्वचरत्वादिना पौनरुक्त्या पालः तदिति
 विद्यत इत्यनेना ध्याय मना सि प्रतीतिश्च इति सकला गमाचार्य निर्यण विद्या रु दौ क
 यो रा क सहा ध्याय ॥ अथ षड्गुण दिक्काला निवि व रु स्तावत् न्यादि ता वा नय न जात क
 शा स्त्री ग पण्ड्र मो क र्था र्ध माह ॥ चत्वार लक्षाद के च त्रिंश उ न्याय ॥ तै स छ दी नि
 विलग्नं च कार्वा त ते च त काल एव जये याता म समभ्या कलने इति ॥ नव चत्वारि
 ती ह ज्ञानि ॥ लक्ष्म र्श क व त र वि वि डं चत्वार त स्य घटी निः चू यः च नः चत्वारि तै को द
 त्ये लं च कार्य ॥ त म्र घा ॥ लक्ष्म र्श क व त र वि वि डं चत्वार त स्य घटी निः चू यः च नः चत्वारि तै को द
 त्रिदलं कार्ये व मिष्ट कालं प्रकल्प्य तस्मात्सायनां शालया तलं कादये जे ग्नि दि कं च
 चालये कार्य मिति ॥ अर्धा त च चतु र्ध लं स्यात् ॥ तै डे लने च कार्वा निष ड् र यून का
 यै एव ते न काल अस्म म ध्या कलने क्रमेण जाये यातां उ त्पान्न रावतो ॥ लक्ष्म
 उ यो उ यं म स्ता दि शो धं म ध्या द स्तं म ध्य मै डी विलयात् ॥ शेषं अंश नू वि वि र

५५

छे षु द द्या दे वं न्याः सं धि र त द ले क मिति ॥ र ल रं चू र्चि च त र्ध ल म्र को धं उ यं अ स्ता त
 स त म ल म्र को धो अ स्त म ध्या दृ श म ल म्र को धो अ ध्य ऐ डी विलयात् ॥ शेषं अंश नू वि वि र
 डी सर्वा दि क त र विलग्नं ॥ त दे व ल म्र मि क च ते ॥ त स्मा त्म ध्यं शो धं शो धा लो च चतु र्धा
 म पि ष क ष क अंश नू आ षे पु ल म्र दि षु वि वि हि हि वारं द द्या त ॥ ए व म सु ना ष
 का रेण ना वाः स्फः त म्र घा ॥ लक्ष्म र्श क व त र वि वि डं चत्वार त स्य घटी निः चू यः च नः चत्वारि तै को द
 वे त ॥ पु न र पि त मे व गे रं त मि नू द्वि ती य ता वे द त्वा र ती य ता वा न वे त ॥ ए दे उ यं म ता
 दि शो ध्य त अंश उ यै दि द्वा पं च म ष ष ना वौ स्तः ए वं अ ष म न व मा द यः ॥ ए त यो र
 लि क्य सं धि स्यात् ॥ त म्र घा ॥ द द रा ना व ल म्र यो रि क द ले त म्र ध्य व त र सं धि स्या
 त ए वं ल म्र द्वि ती य यो द्वि ती य र ती य यो रि स्या दि ॥ अ ध म र फ ला नां ना व क ल न
 व शो त्वा र त म्र मा द ॥ सं धा र वि टा निः फ ला ना व ना गे सु ल्यः स म्प ग्रा व पं किं व न
 कि सं धे रू ना धि क्य मा मो ग तेषा ना वा धी तं द धा ति स्व पा क मिति ॥ सं धो स्ति
 तो य दे निः फ ल शु र फ ला प्य शु र फ ला पि ना व ना गे सु ल्यः र व टः स म्प क प रि
 र्ण ना व पं किं ता व फ लं य न कि प्र क ट य सि ॥ र दा ती नि या व र मं धेः सक रं

03

[illegible]

स्य उक्तं संक्रातिपर्यंतं तस्य मध्यवर्तिनो दिवसास्तैर्दुर्गमः तस्मात्तराश्यादियद्येवं तद्वत्तु निज
 शनगत राशितिरुक्तं राश्यादिको नातुः स्यात् अथ लयां नू ज्ञानं न क्ता इति तस्य न्युक्तं
 येन वांशो नोदिति निघ्राः ॥ १ ॥ सैर्न क्ताः ॥ अश्वं शालागं न वेयुः तस्य वा यद्येकं विधानं
 स तु विनवांशुद्विच विचार्य अज भृगुगमनतो लीत्या दिवस्य माणि न्मालः ॥ १ ॥ दिमम
 शमारस्य इष्ट नवात्पूर्वाय नवांशु क्ता सोदरः ॥ आस्त्रिन क्तास्तत्र न राश्याधो नागाः
 स्फुरितिराश्यादिलये स्यात् ॥ अध्यास्यो कालमाह ॥ रात्रौ नानु नीदियुक् सायनांशोः स्त
 न्वकोऽंशः स्वोदयघ्रा एव क्ते ॥ त्रिंश ज्जुक्तो लुक्तो ग्पाः पलादिना द्द कालो मध्यगस्वोद
 याद्य इति ॥ ७ ॥ रात्रौ नानु नार्ध युक् पटरा नियोक्तुः दिवा तु यद्यस्ति त एवा सायना
 शः अयनांशमहितो दिवारात्रौ च अर्धो ह्ययं सायनांशं कार्यं ॥ तन्वकोऽंशः क्रमे
 ण लुक्तो ग्पाः द्द क्ते स्वोदयघ्राः त्रिंश ज्जुक्ताः पलादि स्यात् अर्धो युक्तो ग्पाः च
 तद्यथा ततो लयस्य लुक्तो नागालयोदये न राशिताः त्रिंश ज्जुक्ता पलादि लुक्तः
 नाग एव अर्धो ग्पाः रात्रौ दिने न तु लितः ॥ त्रिंश ज्जुक्ताः पलादि कं लो

६१

न स्यादिति ॥ १ ॥ कालः स्वोदयाद्यो मध्यग स्यात् ॥ तदिव द्दश्यते सौ तादृक् ॥ स चासौ कालश्च
 तादृकालः पलादि लुक्तो ग्पाः कालः स्वोदये मध्यवर्तिनिरुदये रात्रौ मध्यगः लया कार्यम
 भवतीति कालः स्यात् ॥ ॥ अधल यकाल लुक्तो ग्पाः काल हो रामाह ॥ तत्कालार्क नून लया
 राशिं ज्ञेयं कः पंच द्दो ग्पाः लि लुक्त होराः नास्व बुक्ते इंड सौराय लो माः संख्याये रनुवारस्य
 स्त तदीश इति ॥ ७ ॥ स चासौ काल तश्च तत्कालः ॥ तत्काले अर्कः तेन नूनो ते च लं च तस्मिन्
 जाः तेषां पिंडः समूहः पंच द्दो ग्पाः निः पंच द्दश लि र्तुक्तः लुक्तो हाराः स्फुल्ल दीशाः ता सो हो
 राः सौमीशाः नास्व दादयो वार सारस्य संख्याये रनुकर्मणि लि ॥ नास्वा नुसूर्यः शुक्रः प्रमि
 दः ज्ञो बुधः ॥ इंडुश्चंद्रः सौरः शनिः आर्यो गुरुः सौमः प्रमिदः ॥ अधपा प होरा लं ग माह ॥ होराः
 कुराः सौम्यवर्ग अधिके स्फुल्ले मोद्याः सौम्यवारे च रात्रौ पापारिं निः फलं शक्ति तां सा
 त्पुत्र्यै लयगे स प्रहृणा मिति ॥ १ ॥ सौम्यग्रह होरा शुभा पाप होरा अशुभे ति स्पष्टं मर्च सिद्धं च
 सौम्यवर्गे अधिकं तस्मिन् सौम्यवर्ग अधिके लये सति कुराः पाप होराः मोद्याः निः फलः स्फु
 ल्लदादी वृष दुर्गा नू व द्यति ॥ तत्र चतुरधिकाः सौम्यवर्गाश्च स्फुल्लदा सौम्यवर्ग अधिक्य मि
 ति स्पष्टं किंच ॥ सौम्यवारे रात्रौ च कुरा होरा मोद्याः स्फुल्लः सौम्यवारे सदा रात्रौ ॥ १ ॥ रात्रौ

मर्त्यपीत्यर्थः। एतत्संज्ञेन अन्यस्यापि पापजनितमरिह। अशुभे निःफलं स्यात्। कस्मिंश्चित्
 शक्तिराजं बलिनां सङ्गहाणां सौम्यशृङ्गाणां प्रदुर्गलश्रेयसि। एवं कालदोराणां सतां तस्मिन्
 सर्वसंज्ञेन वक्ष्यते तदर्थं तावदारप्रवृत्तिमाह। चराहं देशांतरेषु श्रियायोगाः। कामएदेशः
 तस्मिन् गोलगेके। योगेश्वराः रक्कदयादियोगे पश्चात्प्रवृत्तिर्दिनवारकचुरिति। एतदप्युक्ति
 का। चराहं देशांतरं च ग्रहगणिते प्रसिद्धं। तत्र चराहं मेव चरसुव्यातदिज्ञांतरयो जनानि स्व
 चउर्ध्वं शो नितानितपलानि स्फः। तेषां चराहं पलानां देशांतरपलानां च क्रमेण युश्रिया
 गौकार्यो। कस्मिन्सति। याम्योत्रगोलगे अर्के सति। याम्यगोले योगः उत्तरगोले वियोगः
 इत्यर्थः। तत्र योगे सति तिः पलः दिनवारकचुरप्रवृत्तिरक्कदया तदुगप्रवृत्त्या। वियोगे स
 ति पश्चात्प्रवृत्त्या। अतो दक्षिणगोलसदा पूर्वधारप्रवृत्तिरुत्तरगोले पश्चादिति। दिनस्य दि
 वसस्य वारः तस्य कर्त्ता वारवित्ति यावत्। इयमुक्ता वारप्रवृत्तिरसंगता। वातनावाप
 चत्। सर्वज्ञविश्वराह्यादिवचनविरोधाच्च। तत्रादि। लंकायां सूर्योदयात्सर्वदा। शुकिलव
 रप्रवृत्तिः लंकायां सति तजंतदप्यदेशोत्तमंडलं। उत्तरगोलस्य सति तिज्ञाहृदुत्तमंडलं
 दक्षिणोत्तमंडलं। तदंतरचरामवा। अतो उत्तरगोले मध्यारकायां स्वादयादपस्विचरपलिकोरव

६२

वृत्तिः दक्षिणोत्तमंडलं। मध्यरेखा स्वदेशोदययोः रंतरे देशांतरयोः संस्कारवशाद्दृष्टमधोवावा
 रप्रवृत्तिरिति। अतएवोक्तं सिद्धं। अर्कोदयाहं मध्यस्थः। तत्राचसं हितायां सप्तविं
 लिश्च उत्तरदक्षिणचदेलहीनायुनानादिकारवक्रदयात्वात्। प्राक्यश्चादेशांतरयो जनस्वा
 षोशाकनायाः स्यादि। अन्येषु श्वसौम्यगोले सविउदयादित्यादि। अत उक्तमनेन उज्ज
 ल्वासनाविश्वं। सप्तविं प्रमुखवचने विरुद्धं। अधवक्तव्यमस्य पावांतरमस्तीति
 चेन्नन्वायतं सप्तत्राप्ययमेव पावः। अधचवक्तव्यमास्पाधंतरमस्तीति चेत्तदापि न। उ
 त्तानावर्त्तत्वमत्यर्वांतरासंज्ञात्। अधंतरं न विष्यति। चेद्विचारयंतु। नास्ति पाधंतरं अ
 धवक्तव्यमसौ मध्यरेखायाः पश्चमदेशनिवासी न विष्यति। अतस्ते न स्वदेशानि प्रायेण
 दमुक्तमिति। तदपि स उत्तरगोले देशांतरपले स्यादने चरे सति व्यतिचारात्। तत्राह तदा
 नयाः संस्कारक्रियमणिपश्चमदेशांतरस्यावशेषवात्तदुत्पत्तेः पलः पूर्वमववारप्रवृ
 त्तिर्नव्या। अतो दुर्गदतिवियोगे पश्चादिति। अतः उक्तं त्राप्यनालंबेने प्रतीद्वक्तव्यं
 अनेन पश्चमदेशनिवासित्वा स्वदेशानि प्रायेण दमुक्तं। यत्र उत्तरगोले अत्यचरे सति ग
 तिचार्यता तत्कदाचिक्वात्तेनोपेक्षितमिति मंतव्यं॥ अधद्वारा नयना। द्विष्टे एना।

डीशरलक्षित्या। वारप्रवेशादिकालहोरा। संख्या कवतास्वययकान्या। कृताऊ
 नर्मश्चतदातिदोषः। ११६३ वज्रा। वारप्रवेशाववारप्रवेशामारत्यदिघ्नाश्रयइह
 अश्रातात्पः शोः पंचतिर्यलुषंतेनउत्पाः कालहोराः कालहोराः स्फः। अपिर्मतां
 तरयोतनेप्रायुक्ताहोराः स्फुरताअपिलवतीत्यर्थः। तासुहोरासुसंख्यागणनाउक्तव
 त्पात्। नास्वकृत्तेइत्यादिनाअनयोर्मनयोः फलितमाह॥ यदीति॥ यदिउत्तरां
 कारास्याकृताहोरात्तवेत्। कवर्गः पापवर्माधिकं च। तदातिदोषः महादापातवेत्त
 दातस्तत्रसर्वत्याज्यमेवेत्यर्थः। अथितसंसंगेनान्यासमहादोषानह॥ गंडांतषपिबेष्ट
 तावुतयतः संक्रांतियामदये। यामार्धव्यतिपातविधिकुलिकेर्नग्रं विलग्रं जयुः वि।
 धूनामतवोर्कतः कुलिकिन्येवका मुक्तर्तानिति॥ त्याज्यास्तिष्कड्वारजाश्चनप
 र्दोषाः स्वशादीन्विनेति॥ १२३॥ ईलविक्रीडितं॥ गंडांतस्त्रिविधानिशूलवेष्टतव
 रीयसामित्यादिनावक्ष्यमाणानिविधतः सप्तविंशोयोगः संक्रांतेः सकाशादयामव
 त्पुन्यतः संक्रांतिकालात्प्राक्पश्चादुवाचटिकास्वित्यर्थः॥ यामार्धअवयाम
 मउत्तरास्त्रांतरोक्तः मनीषिणोर्ध्वदराक्षितीयादित्यादिना। मस्तपातः सप्तदशोयोगः

६३

विधिर्नृपसप्तमंकरणं। कुलिकोनेतरप्रेवेः कः एतैर्गंडांतादिदोषैर्नृपिलग्रं जयुः मुनयः
 एषन्यतमेदोषे सतिलग्रं रंगस्यादित्यर्थः। अधकुलिकामाह॥ द्विधूनाइति। धूनाश्रयः
 द्विधूनाः मनदश्चउर्दश। अर्कतः सूर्यवारमारत्यकुलिकिनो मुक्तर्तानिवेति। कुलिका
 स्तिष्ठते कुलिकिति। रवौ चउर्दशे मुक्तर्तकुलिकश्चेन्नेदादशेतोमेदशमेदशदिति
 नम्यरात्रेवपिचदशांशो मुक्तर्तः प्रसिद्धः। अथेतत्संसंगेनअन्येषां वारादिदोषाणां विष
 यमाह॥ त्याज्याइति। ये मयाअत्रउक्तादोषाः तेत्यपः अन्येतिष्कड्वारजाः। दाया स्व
 त्पदाविविना न त्याज्या। आदिशोऽनहूनवंगानां ग्रहणं विधि। अत्रउच्यते वारश्चेत्येत
 तस्ति तेषां तत्रतिविज्ञादधतिष्यादयः। नक्षत्रजा उपग्रहादयः वारजाः कंदककाल
 वेलादयः तेखशादिष्वेवव्याप्यतात्रेत्यतोत्रनेक्ताइति। ये चत्राक्तास्तेसर्वादोषाज्या
 इत्यर्थः। उक्तंवातिष्कडुदिनपतिजांतायोगाग्राह्यास्तुक्त्वंगइत्यादियथाविधिअत्र
 उच्यतेतिष्कडु। तिष्कडुचवारश्चतिष्कडुवाराः तेत्ये जाताः तेतथातिष्विवारजानक्षत्र
 वारजाश्चेत्यर्थः। उक्तंवेशीपतिना। विधेयंयोगोस्तिष्विवारजाताइत्यादितिधिनतज्ज
 यंतर्तकादयः उच्यते। मृत्फयोगकालदंडादयः। तत्रकेचिन्मृत्फयोगेसर्वादोषोपजं

एमेराशोकमेणदेरेस्तः प्रागानीतलभूवशातममेराशोप्रधमशोरचंद्रस्यद्विती
 यासूर्य वेधमप्रधमासूर्यस्यद्वितीयाइंदारित्यर्थः॥ अथइकाणाधिपाः॥ इकाण
 काइति। स्वगृहात्प्रधमपंचनवेश्वराणां॥ इकाणस्फुः तद्यथा॥ यदाश्वन्युलंघंतदाप्रध
 मोवर्तमानः॥ यदाएकंतदाद्वितीयात्यादि। अनेनविधिनाप्रधमाइकाणारासधिपस्य
 वाद्वितीयस्तस्माद्राशेः पंचमाधिपस्याद्वितीयायानवमराशधियास्यति। अथवादशाशः
 स्वगृहात्प्रधमादशापतयः स्फुः स्वीयलघ्वशात्प्रकाणजवत्रिंशोशानांस्वामिनस्वो
 क्ताः॥ एवमद्वितीयाधिराशोक्ताः अधिपांश्चतुश्चतुर्विंशतमाह॥ अतानीति। अतानींसांम्यप्रदा
 णांजातिराशयः शुभानिस्फुः॥ यद्दृग्मराशोरधिपश्चतुः सर्वगः शुभस्यादित्यर्थः नके
 दलंराशिः किंचुगदाश्रुतिजमित्रशुभंशसाशः शुभः निजश्रमित्रचक्षुनश्चतेषांशं
 शोनवांशः सजंतिताततथा। स्वमुहशुभानांनवोशः स्थिताइत्यर्थः वर्गराशोरधिप्यधि
 पः एवमिधस्तद्वर्गः शुभइतिभावः॥ अथतिथ्यादीनां संधिकालं विवक्षुस्तदर्थ
 तावत्प्रद्विंबकलाआह॥ कलास्त्रयस्त्रिंशदिनस्यसिद्धाः ऊजादिकानां चकलाम
 यानि विंबानि वर्गे विभक्तं तवानां कलांशकिः स्वरुदयास्तसन्निरिति॥ इदमप्युपजा

६५

तिका॥ अंदाः रवेः विंबं त्रयस्त्रिंशत्कालाः स्यात्। रवेः चंद्रस्यापीत्यर्थः॥ ऊजादिकानां चक
 लामायां विंबानि सवंति च विंबाषेकलाप्रधानानि कलामयानि कलादिकानीति यावत्
 कस्मिन्सति। तवानां वर्गे एकाशीति उदयास्तसन्निरिति॥ उदयास्तसन्निरिति॥ कलांशः सधर
 शादिस्त्रिंशदिनगणितोक्तैः विभक्तं सति एकाशीति॥ सधरगणतः ऊजस्य द्विंशं च यो
 द्वाविंशतिबुधः स्यादिति॥ एतानि प्रधमाद्येव। स्पष्टानि च ग्रहगणितेः कलांशे या नि
 अथतिथ्यादीनां संधिकालमाह॥ सजतलुक्पतरलुक्तियोगेः॥ एतद्गुणः॥ एतद्गुणानु
 गुणानीन्। ज्ञायां गतरनाश्रंदाः पुण्याखेः पुण्यतगास्त्रिमाः स्फुरिति॥ उपजाति
 का॥ एतद्गुणानुगुणानीन् एव कुरुतुक्तं तलुक्तियोगे सजेत। क्रमेण द्वितीययोग
 तरनाश्रः स्फुः सुत्पतरेचलुक्तिश्चलुक्तियोगश्च। ततश्चा। चंदाकं यालुत्पतरेचलुक्ति
 श्रंइत्येवायोगश्चंदाकं लुक्तियोगः॥ तद्यथा॥ त्रयस्त्रिंशतेषु स्यात्संयुज्यत्रिंशतेषु
 क्रमेण चंदाकं लुत्पतरणं चंदाकं लुक्तियोगेन च विन्युज्यति विन्युज्यति योगानां संधिना
 द्यः एकातिथ्यर्थः॥ तिथिश्च दस्यस्त्रीलिंगेपिसत्रात्तदिकालात्तदिति॥ तद्विंशतिविंशति
 ॥ उक्तं चामिवाते। शशितलुक्कलाम्यइति॥ एता एव प्रधमगणतः नीयवशात्तिरिक्त

त्रयोपेत्पादिना। चं प्रा कर्त्तव्याः संक्रमकालमाह॥ इति रिति॥ इमा अनेनेव प्रकारेण सा
 धिताः अंतरनाद्याः इत्यादिः पुष्पाखोः सुदुष्पतमाः स्फुटः एतत्तुं तं। अतिरिच्यं इत्यपि
 बिंबस्त्रयस्त्रिंशत्कालाः अतो निवरीत्या त्रयस्त्रिंशतीषु पुष्पाखोः स्वगत्या विनश्य
 अंतरकालः सचंद्रस्फुटः अयं कालो न दोत्रयोः राश्यां वा अंतरकालो न वेत्त। संक्रम
 काल इत्यधीः॥ अधत्तो मादीनामपि संक्रमकालमाह॥ ऊजादिकानामपि बिंबलि
 माः स्वषट्पुणाः स्वस्वजवेन राश्याः नाद्यादिकः संक्रमणोत्तको रालः कालस्फुटस्वतफ
 टलुक्तिविबेरिति॥ १७ उपजातिका॥ ऊजादिकानामो मादिकानामपि प्रायुक्तः वि
 बलिमाः स्वषट्पुणाः स्वस्वजवेन स्वस्वगत्या राश्याः संक्रमणोत्तलकालो नाद्यादिको
 नावेत्त। अत्र बिंबानि मध्यात्वा क्रान्तिस्थः तातायं संक्रमणकालः सिपिमध्या
 नावेत्त। तत्स्फुटलुक्तिः स्फुटबिंबे श्रस्फुटकालः स्यात्। एषां संधिकालादीनाम
 रवेतदंता इत्यत्र तर्पसिद्धे॥ अथ रुत्वादि संधी नू विवक्षुः रुच्चानयनं तावदोद॥ र
 त्वर्जावादक गृहाधिकस्य यदंशं दं वलुसा यनस्या तदत्र राशिद्वयं नागतं हं ल
 धेवं संतादृता वा तवन्ति॥ १८ उपजातिका॥ एक गृहाधिकस्य एकरा शिरुक्तस्य सा

६६

यनस्य अयनांशं संहितस्य रेवेः यत्तुं अंशं दं नागश हू हो लवेत्ता तदा शिद्वय नागेः षष्ठिनि
 स्तंशं तत्तं यद्वा चंतेव संतात वसेत मारस्य रुतावा नूवेति। नूः नादिराशिद्वयं नागशो गादि
 त्फक्त्या मीनादि वसंतारं नः अत उक्तं एक गृहाधिकस्य ति। यावद्भि रं विरयन कृति
 स्यादि त्फक्त्या आयनस्य त्फक्तं॥ एवं एके चिद्वयनादीनामायना कीदि चंति। तदसि
 प्रायेण दसुक्तं। कचिच्चुके वलादेव उत्तयादपि के चि कालनिर्णयकारादयः॥ अथ स
 वादीनां संधिकालमाह॥ तसंध्यो गं गघटी समाः स्फुटि संयुगाश्च विषुवायनीयोः स
 संधि संधिः खलु यत्र शेषः शून्यं न वे। दप विशेष पुष्प इति॥ १९ तेषां रुत्वां साधयः अंशः
 गघटी समाः षट्षष्टि घटिका तुल्याः स्फुटः इत्यर्थः विषुवं च x तदंता तत्र यस्त्रिंशत् घटिका
 पूर्वपश्चाच्च तर्पः त्विषुवायनीयास्तदि द्वि संयुगाश्च त्रिंशत् अधिक शत घटिकाः। x अयनं च
 विषुवायना तयोः इमाः विषुवायनीयाः विषुवं मप्युत्ता संक्रमो। अयनं कर्कट मकरं
 क्रामो। तत्पवे शा त्पर्व पश्चाच्च षट्षष्टि घटिका इत्यर्थः॥ यत्र कालशेषः शून्यं नावेत्ता संधिर
 पिसंधिः संधिः एक कालः विशाषण पुष्पः। अत्र संधिसंध्या पुष्प विशेष ग्रहणात् संधिकाले सा
 धारण पुष्पम स्तीति सूचितं॥ अधोपासंधी नो फलमाह॥ संधोपंधी शुब धी मतिवंध्या मृत प्रजा

सायदिसंधिसंधिः॥वदंतिवास्यासुनाविमूरांति ॥अध्यांदिनसंधिस्तु॥२१ उपजाति
 का॥ संधोतिधिनक्षत्रादिसंधिकालेपुरंधीस्त्री ॥ कं एतिश्रांति॥यदिसंधिसंधि
 सुपुरंधीवंध्यामृतप्रजावत्तवेत्ता॥अधेतत्त्वसंगेनमध्यंदिनमध्यत्रसंधिकालयोः
 लमाह॥वदंतीतिनिशीधमध्यंदिनसंधिषुकुट्टेविवादितांरुतुनाविमूरां आवर्त्ति
 तांवास्याःसुनायाःवदंति॥वसस्यापत्यातिवास्याःनिशीधार्धरात्रःसम्यंदिनास्यतिम
 ध्यंदिनातेषांसंधयःतत्परिमाणमुक्तंअधोतरा॥पूर्तिःकालोतिवसतिमहाविश्राया
 दलेयस्मात्तदशसर्वदशपरतत्तस्माद्वर्ज्यानिचपलान्तीति॥अथश्रुतादियोगसंधी
 नाविशेषमाह॥शूलखेधतवरीयसांचयत्यचमेषुचतिविधिवोतर॥इवतीरफणि
 जोऽनंत्यदप्यागतादियुगमुत्तजेऽधिरिति॥२२रवोद्धत॥शूलश्चविधतश्चवरी
 यांश्च॥एषांयागानांयत्रप्राक्प्रागतांअवांतरांत्यत्रपंचमेषुतिविधुपंचमीदृशमी
 दुयश्चरेवतीरफणिताऽनवरवतीत्येषाशेषोऽनंतदपिआगतातदवांतरातद्विगु
 लंयुधी॥उत्तजेत्यजेत्ता॥एतेषांमंतातएतत्तुल्यं सर्वपश्चाच्चत्यर्धः॥एतदुद्धातसंज्ञ
 ॥अधेतिध्यादीनांसंधिव्यवहारार्धमध्यागत्यानीयपतति॥नक्षत्रयोगतिधिसंधिस्तु

डिक्केकातिष्वष्टविंशतिपलैःसहितोत्तयत्राककीलिमीनतनुसंधिषुदिकूपलानित्या
 ज्यानित्राषविवारषपिपंचपंस्वति॥२३वसंततिलका॥नक्षत्रायागतिधीनोमधिषुए
 कानाडिकाक्रमेणतिष्वष्टविंशतिपलैःसहितात्तयत्र सर्वपश्चाच्चत्यर्धः॥एकाना
 डिकापंचदशपलैःसहितानक्षत्रसंधिःअष्टपलैःसहितायागसंधिःविंशतिपलैः
 सहितातिधिसंधिरित्यर्धः॥लग्नसंधिमाह॥ककीलीतिककीलिमीनतनुनांककंरश्च
 कमीनलग्नानांसंधिषुदिकूपलानिदशपलानिउत्तयत्रत्यज्यानि॥एषामंतातसर्वप
 ॥अधेतिशेषाणांरुषादिलग्नानांविवारसंधिषुपंचपंचपलानिउत्तयत्रत्यज्यानि॥
 एषमंधिरंशानांधिज्ञेयः॥लग्नोयलक्षणद॥अधमासमंधिमाह॥अमातिधिरार्ध
 तिधिर्येनममंनमंगल्यसुपादधाति॥लोकंएतास्तत्रतिष्वःपूणतायस्मान्पूषनपुव
 शुष्मानिति॥२४॥उपजातिका॥अमाअमावास्यातिधिःपार्श्व्याःतिधिर्येनममंन
 साधंसाकंसमंसहितमरः॥चतुर्दशीप्रतिपसहितत्यर्धः॥मंगल्यनउपादधातिन
 धारयति॥अत्रदेवमाह॥लोकमिति॥यस्मात्कारणात्तत्रलस्मिन्नतिधित्रायलोकं
 एतच्चंद्रमाःलोकंएतातीतिताकएतःवृषालनहरणयोःकर्तृभिःशित्वाश्चा

लोकस्पर्शोदतिमुक्तिर्धः प्राणता प्रवर्तकः पीयूषवतुः अमृतशरीरः वृद्धाश्रमः प्र
 शान्तवचनस्य सौवर्ण्यमाश्रमनास्ति चतुर्दशदिशु त्रिउत्तमपक्षेण विधस्य चंद्रस्य
 अस्ति गतत्वादित्यर्धः ॥ चंद्रोदितः अमृतकिरणलोकाप्यायकस्तिष्ठिप्रवर्तक इति अन्य
 श्वेदवाप्यत्वात् द्वितीयाभिषिच्यतामन्तर्निषेधयन् किंचिद्विशेषमाह ॥ उदतिचायं
 प्रतिपन्नमासौ चोष्णपिबर्धिसुतया प्रविष्टः ॥ द्विपांतरास्त्रविफलपितावद्यावन्नष्टष्टीन
 यमाधनीनः ॥ २५ उपजातिका ॥ अयं चंद्रमा प्रतिपन्नमासौ प्रतिपदे ते उदतिचामासी
 त्प्रमसमी प्रतिपदेततस्मादेवत्यर्धः ॥ एकमादिनं स्कारदशादेस उदितश्चंद्रः ॥ ततो
 पिबर्धिसुतयादनुता प्रशस्तः वर्धनशीलो वर्धिसुतः तस्य नावस्तथा ॥ यथा शिशुर्वर्धन
 नतया प्रशस्ततत्तद्वर्धनपीत्यर्धः ॥ अतो स्य बालवृद्धाणां स्तीति सूचितं तस्यापि वि
 शेषमाह ॥ द्विपांतराति विर्गताः आपो यस्मिन् ततदीपांतस्मादन्यद्वीपं द्वीपांतरं त
 त्रनिष्पत्तीति द्वीपांतरस्त्वः देशंतरदृष्ट्यर्धः ॥ दशंतरदृष्टु चंद्रस्तावद्विफलः ताव
 त्कष ॥ यावत्तद्वीनयना धनीनां नास्ति ॥ एषीरादेन तत्र स्वः जनाः लक्ष्म्या तेषां नय
 नानि एषीनयनाति तिपां अध्यामर्गः तस्मिन् अलंगुतीति एषीनयना धनीनां ॥ अ

धनोयत्वावित्यलं गाम्पर्वैस्वः आत्मा धनोरेव इति अनः प्रचलितं यथा ॥ द्वीनयना
 धनीनः सुनर्कः ॥ एषीनयनमार्गं क्षमं इति एतदुक्तं नवति ॥ गाम्पर्वैस्वः प्रोदशो त
 रदृष्टः ॥ इदं लंकापुर्वं स्यादादयः स्यात्तदादिना ह्यनकोटिपुर्यामित्यादि ॥ गालवा
 सनाया प्रसिद्धा अतः स्वदेशान्तिष्ठिते जने यो वलदृष्टस्तव विफल इत्यर्धः अत्रा
 दिना च अर्धरात्रौ दोष इति प्रसिद्धमेव ॥ अथ जन्ममासीदानी निषेधमाह ॥ नो जन्ममा
 सति द्वि- पुनचाधिको न मासेति घोच एषु मंगलमा मनेते ॥ याज्ञप्ये गतं जन्मपत्यमु
 पेतामताजाह प्रहो सवमवश्यं प्रियावृद्धिमिति ॥ २६ वसंततिलको ॥ जन्ममासि विवि
 दानि ॥ पुन जन्ममासे जन्मतिषो जन्मन सवेति ॥ एषु मंगलविशेषे नयनविवाह
 दिकं नात्रा मनेति न कषयंति ॥ न च अधिका ने मासे अधिमासे क्षयमास इति ॥ अधि
 कानतिषो चादिनष्टो वा दिनक्षय इति ॥ उपमास्य विज्ञापमाह ॥ यस्याष्टितयह ज
 हगर्तजं अपसं पुनः कन्याका तत्र ज्येष्ठमासे माहासवं चोलापनयनविवाहादिकं ॥ उ
 त्तमं नयनं प्रवश्यं दृष्टिं नयनं प्राज्ञया ज्ञेयं ॥ यस्याष्टितयह जहगर्तजं अपसं पुनः कन्याका तत्र ज्येष्ठमासे माहासवं चोलापनयनविवाहादिकं ॥ उ
 त्तमं नयनं प्रवश्यं दृष्टिं नयनं प्राज्ञया ज्ञेयं ॥ यस्याष्टितयह जहगर्तजं अपसं पुनः कन्याका तत्र ज्येष्ठमासे माहासवं चोलापनयनविवाहादिकं ॥ उ

यद्गुणगुण्यं मम मुनीश्वरा देवविदितजन्मतन्मतः कीर्तिना प्रवृत्तिन प्रधीरिति ॥ १ ॥
 राधा इति ॥ इति यद्गुणगुणमयं गुणश्च अगुणश्च गुणगुणः ॥ इति प्रवृत्तिगुणगुणम
 यं अतीन्द्रियदृशो दिव्यदृष्टारामुनीश्वराः ॥ निरुचिरेति जंगमः विदितजन्मतन्मतः लय
 लयधीः दिवविवकीर्तिना कृतवति ॥ तच्च तन्मतं च तन्मतं ॥ अस्मत्तन्मतं सखीणयच्छा एत
 न्वयः जन्मतन्मतं च जन्मतन्मतं ॥ विदितजन्मतन्मताय नामो तवा ॥ एवं विधुणादापति
 चारचउरालमतिदितिकबुद्धिः कीर्तिमानुजवतीत्यर्थः ॥ इति सकलागमाचार्यविवाच
 दीपिकायां लयपद्वयं शुद्धाद्यधिकारः ॥ एवं सर्वत्रानां शुद्धिमन्त्रिधायतत्रेण धूलिक
 लयस्य विशेषशुद्धिमारज्यात् ॥ तत्र तावत्स्य कालत्वं दर्शयन् स्वकविताकोशले दर्श
 यति ॥ प्राचीं कुंकुमचर्चितामिव दिशं मुक्ताफलस्रविणी ॥ कोमुंतां शुक्लनामिनीमि
 वदिशं प्राचेतसीं दर्शयन् यावद्वातिकरग्रदंसदरविः संध्याकुरंगीदृशो तावन् मंग
 लमंगलमुरजीरेणः कुमारीकरं गृह्णत इति ॥ शाईलविक्रीडिताः तावत्पर्यंतं
 अंगत्वं मुरजीरेणः कुमारीः करं पाणि गृह्णतः स्वीकृत्तुः शुक्लपद्ममंगलं तवति ॥
 मुरजीं नो धेतुनां रणुः ॥ धूलिः मुरजीरेणुः अंगत्वं तत्राः संसक्तः मुरजीरेण बोधस्यासा

६७

तवा ॥ धनुर्धरलिधमरायां इत्यर्थः ॥ तावत्कंधयोः प्रहरविः सूर्यः संध्याकुरंगीदृशः सूर्यकग्रहया
 ति ॥ कुरंगः इति वृहकयस्याः सातवा ॥ मंगलाचनां संधेव कुरंगीदृक् संध्याकुरंगीदृक् त
 या ॥ अत्र संध्यासायं संधेव ॥ तत्र मुरजीरेणुनां संनवात् किं कुर्वन् स नृकुंकुमचर्चितामि
 वप्राचीं दिशं प्रति आत्मानं दर्शयन् स नृकुंकुमचर्चितामि ॥ कुंकुमेन चर्चितामंडिता ॥ तादृशो लि
 जंतत्वात् द्विकर्मकत्वं ॥ सायंकाले प्राच्यां कुंकुमसदृशः स्वात्ताविकः संध्या रागः ॥ मकुंकु
 ममिव त्वात्पदा ॥ कबंधं तां प्राचीं मुक्ताफलस्रविणी ॥ मुक्ताफलानां मुक्ताफलस्रविणी
 रसास्तिर्यस्याः सा मुक्ताफलस्रविणी तां मबधीं विनिः अर्धान्तिक्ष्णमालिव मुक्ताफल
 स्रविणी का मिव दर्शयन् प्राचेतसीं दिशमिवा प्राचेतसं वरुणस्येयं प्राचेतसीं तां प्राचीं
 इव यथा ॥ यथा प्राचीं तवा प्राचेतसीमिति ॥ तेन प्राचीं दिशं प्राचेतसीं च दिशं दर्शयन् ॥
 तितावः कबंधं तां प्राचेतसीं कोमुंतां ॥ कोमुंतां पुष्पाणि कुंमुंतां नितिरक्त
 कोमुंतां तच्च तद्वत् अंशुकं च तिननासातसातया ॥ अर्धसंध्याकाले एतादृशः संध्या रागः मुरजीरे
 कोमुंतां शुक्लमिव नासातसातया ॥ यावत् संध्याकाले एतादृशः संध्या रागः मुरजीरे
 तावत्तदृशता ॥ तावत्काले करग्रदंसदरविः संध्याकुरंगीदृशः संध्या रागः मुरजीरे

30

त्रष्टमचंद्रमतिनग्रस्पतंगमाङ्गस्तनिरस्यति॥ गोधूलिकेपिविधुमष्टमषष्टमूर्ति॥ यन्मो
 चयंतितदयंस्वरुविप्रपंचः॥ पंचांगशुद्धिर्विविवाहधिस्यैर्यस्मादिदं सततमस्तगते
 पतंगे इति॥ ३ गोधूलिकेपि॥ अष्टमषष्टमूर्तिविधुयकैस्त्रिन्मोचयंतित्वाजयंति॥ ततस्मा
 द्कारणात्त्रयंस्वरुविप्रपंचः॥ अष्टमचषष्टचअष्टमषष्टतयोः मूर्तिर्दिहायस्यासौ त
 या॥ अष्टमषष्टस्त्रितयर्षः॥ तदाकंचाजापित्रंनविचिंतयेत्तदयुतमित्यादि॥ दि
 वाचंद्रमसंषडष्टमगतंगोधूलिकंशस्यातइति॥ अयंस्वरुचेः स्वस्यानिरुचः प्रपंचा
 विस्तारः॥ यदास्वरुच्यातत्वाप्रपंचायाप्रादुर्भूतजनानां तस्मात्कुतः॥ यस्मादिदं
 एगधूलिकंविवाहधिस्यैः सहपंचांगशुद्धिमयमवापंचांगशुद्ध्याप्रधानंपंचांगशुद्धि
 मयं॥ गोधूलिकविवाहनक्षत्रिषुसक्तपंचांगशुद्धिरेवमुख्या॥ नन्यत्वात्॥ लग्रशु
 द्धादिकमिति॥ पंचांगानि॥ तिस्यादीनिप्रिषानितषोविशुद्धिः॥ स्वानादिकादीषयपारा
 द्विष्पादिषु॥ विवाहेविहितत्वात्॥ तर्हि विवाहधिस्यैरितिपोतुरुक्तं॥ तन्ननक्षत्र
 प्राधान्यात्॥ उक्तधिस्यमधिस्यपंचांगशुद्धिर्विलाक्यतत्पर्वः॥ एतदयेप्रपंचयि
 ष्यामः॥ एतकंचयस्मात्कारणादिदेगाधूलिकंमत्ततंनित्यं अस्तगतिसंभमगत

तं जेस्येसिति न वेद। एतादृशे महारूपे दृष्टीतस्य किं त्वने अष्टमषष्ठं दय इति ना
 वगात्रानि नैव प्रकारेण अष्टम नो मादयोपि निराच्यताः॥ किंच॥ नात्रो न लया मिद दृष्ट
 युतं स्वतन्त्रा। नाकारा मोरतमसापि संगतंगः। किंच द्वाचार नयामकमिदं शुक्तिव
 नात्र प्रमाणवचनं किमपि श्रुतं वः इति॥ ४५ ह अस्मिन् गंधूलिके अत्रो न वाशः। स्व
 तन्त्रा स्वस्वामिना दृष्ट युता नास्तु। लयं च स्वतन्त्रा दृष्ट युतं नास्तु॥ अकार मोरतमसा
 सूर्यो मोमशानिरास्तु संगः योगः। तेन लं गालयं संगः। सापि नास्तु। एवं सति एकं च द
 वार नयं किमस्तु। चं द्वाचारः। तस्मादयं द्विवाचं द्वाचमपि दृष्टमगता इति। एतदकं क
 मस्त्विति अपि उत दपि नास्तु। नत्वत्रागम एव प्रमाणमिति च तत्राह॥ किंचित् किंच
 अन्यच्च। अत्र अस्मिन् चं द्वाचार विषयावः। युष्माकं प्रमाणवचनं किमपि न श्रुतं। अस्मि
 न् विषय यथा कं प्रमाणं कर्तव्यं तादृशं प्रदृष्य संमतं ता कं नास्तीति ज्ञावः। तस्यैव किंचि
 ला कं मित्याह॥ पसारं ज्ञानो विरविचित्रा शिखंडसूना। तत्केवलं कुलिकया म
 लापलं ताह। प्रायेण मे करतुवां ममुत्तरेत्ता। कुरेत्ता एषु सुतत्र करपीडनं स्या
 दिती। पतज्जधूलिकं शानो शनिवार साकं कार्ये दृष्टि परस्मै सतीति किंचिद्वचनं चित्र

५ का मीर

शिखंडिनः सूना गुरुवारे विरविकार्ये। दि। तोर विर्यस्मिन् तत्र विरवि। असंगते के मतीति
 कुलिकया मदलापलं ताह। कुलिकया मदलं वा तयो रूपलतः प्राप्तिः। शानो हिरात्रो
 प्रथम मुक्तैर्कुलिकः अतः साकं उरोचु अष्टमया मार्ध आता विरवीति। कवलं ददेम
 वापंचोगमये वा रादाप स जावातान वयमिति। एतत्क वंतनाह॥ प्रायेणेति। मे कारण
 जाति सं कारण न वंति त सं करतुवः॥ तेषां दीन वर्णानां करपीडनं प्रायेण बाहुल्येन
 अनुत्तरे पक्षे कुरेत्ता एषु सुतत्र स्यात्। रुक्षं च पक्षश्च रुक्षं च पक्षौ॥ अष्टमौ च तोरुक्षप
 दौ च तोरुक्षप॥ कुरेत्ता एषु सुतत्र स्यात्। अष्टमौ च तोरुक्षप॥ कुरेत्ता एषु सुतत्र स्यात्।
 पक्षे च तोरुक्षप॥ कुरेत्ता एषु सुतत्र स्यात्। अष्टमौ च तोरुक्षप॥ कुरेत्ता एषु सुतत्र स्यात्।
 गंधुव्याविति तावः तया च शानकः अंत्याना मशु तर्द्ध इत्यादि॥ यदुक्तं साकं मित्यादित
 त्यरिमाणमाह॥ अत्रो न यत्र घटिका दलमिष्टमा कुर्यात्तदं बरमण रपि नाध विवः। का
 लार्गला नियतयेत मना ध्वं विव॥ वेलाव्यवस्थितिरियं रचयौ वन्तवः॥ ह अत्र अस्मिन् ग
 धूलिके यस्मात्कारणात् वचनयत्र। अर्धमस्तमयाव प्राकपश्चा च घटिका दलं इष्टमा कुर्यात्
 तस्मात्कारणात् अवरमणः सूर्यस्य अर्धं विववापि कालो न ग्राह्यः अर्धं विवयं यस्मिन् रका

लेमतथा। तर्हि तदा च कवा कर्णना संश्रयेति तर्हि स्तमित मर्ग विबंदुः। तदा इत्यादीनां ग
 निमाद॥ कालागलति। इयंतपनाई बिंबविलायवस्थितिः। ताला नीलानियतयवुतिनि
 रचयावचने। अरचिणि वंनः ५ रातः कर्णलिनि एचुवा लु प्रयागः। तप न स्प अर्धविं वा तम्
 बिला काला तस्य व्यवस्थितिः अवस्थाने। काल म्ये। अर्गला तस्या। नियतिर्नियमा इयं अर्ध
 बिंबात्मिका वेला व्यवस्थितिः काल मध्यनियमा य रचिता। किंतु तत्तत् पं चाद्यापि काला त
 रमस्ति। अर्धघटिकात्मकवाक्योत्तरदर्शनादिति नाव॥ अत्र गोभिलिकपि विधुम ए म ए
 त्प दिय ड कं ग्रं धत्ता त सम्पक् विचार एव नाधिरोहति। तमाहि। य इत्को ज रे नु पं चा
 ग शुद्धि मय मव विवाह धि ह्ये रि त्यादिना। तत्र ए छाता कयं पं चांग शुद्धि रिति। पं चांग नि
 तिषादी नि प्रमि र्ना ना रद व मि हा दितिः पं चांग शुद्धि रि राहा दा ष च्छा हाः प्रकी र्ति त इ
 त्यादिना न दारो ष प्रकरणे ति हि तानि। तेषां शुद्धि दे षि दि र्हः दो षो दि धि र्ह। प्रा त्त त क आ
 गं तु क षे ति य स्मि न् क र्म णि य त अ न ति र्ति ति षा दि कं त स्मि न् प्रा त्त ति का दो षः। यथा
 विवाह दर्शयती पात न रणा दि। आ गं तु का य हा दि ज नितः। यथा ति षा र्थ यत्वा न दत्ते
 पा पाव धा दि क मिति॥ अतः पं चांग नां प्रा त्त ति क दा ष वि र ह्ण वा न शुद्धि न चांग तु क दा ष

७२

विरहः तस्य यो कं ग रण यो र न नि धा ना त्॥ अथि च॥ शुद्धि रा षे न आ गं तु क दा ष वि र ह्ण उ च्छ
 मान वार दा षः स्वा र्ज रिक स मां धि न मि त्या दि ना र दा दि प गित शु दा षे शु पो न रु क्ता प
 त्तिः एक विं श ति प रि ग ण न या अ सं ज व श्च त स्म त्पं चांग नां प्रा त्त ति क दा ष वि र ह्ण ए व शु
 धि रिति स्ति त्वा अत ए व वि धा या पं चांग शुद्धि स्त न्म य मव विवाह धि ह्ये रि ति व द ता य
 मा त्रा यः विवाह वि दित न दत्ते स ति + पं चांग नां या हा ति ज नित दो षा ना व ल च्छा णा शुद्धि
 वि व द्ति ता। योग करण यो स्त स्या सं ज वा त्। यथा सं ज व मि ति चे न्द्र दा पि न पं च प द स्य वि य
 र्था व॥ अत शुद्धि रा षे न प्रा त्त ति क दा षा ना व ए व स्वी क र्त्त व्यः। तर्हि पं चांग शुद्धि ना लो सा
 कं श ना वि सा दि ना॥ कु लिका र्ध या नौ क धं त्य ज्य ता वा रा दा षा दि ति चे त न ना र द व मि
 हा दि तिः पं चांग शुद्धि वि र ह्ण सा दि प गित दो षे शु वा र दा ष म्प द्ध क य ह्ण ता तर्हि कु लि
 कं क्रां ति सा म्यं च या ग म व ला त् कु लिका र्ध या म्यो त्य ज्य ता। यद्ये वं तर्हि ष षा ष म चं दे ण कि म
 प रा हं सो प्पा ग म व ला त् त्य ज्य ता। ना त्र प्र मा ण व च नं कि म पि श्रु तं इ ति च त्ता दि पि ना य त आ ग
 म प्र मा ण वा क्या नि सं खे व॥ पा ह्ण म्प र्ति गते च चं द्रा गो भू लिक मृ त्यु मृ त्यु पे ति क ना॥
 क जे ष्मे मृ त्ति गते च वा से व र म्य ना शं प्र व दं ति ग र्गः। धि स्म र्त्त र यु त्सा ज्य मृ त्ति पि षा ष म

आर्याणां गोरजस्तत्पुंशंसंति। संतः शनिदिने विना॥ मूत्रौषधेष्टमेवेदं। कुजं रश्मिस्तल
 मगं। विनारं धं शुभं बुक्तं गाधुले शुभं देवदित्यादीनि। एतान्येव कुं समतानीति चतुद
 विनप्रत्याख्येयः पाक्षिको पीडादापश्चक्रकत्रावकिमुत बरुक्तैः अतः पृष्टाष्टमच
 द्रव्ययोगाधुलिक उक्तदोषास्तपित्यज्या॥ इति सिद्धं॥ इति सकलागमाचार्यवयम्
 माधुलिकाध्यायः॥ अधविवाहमासगत्तरविचाराध्यायाव्याख्यायति॥ तत्रादि
 सारचां समासयोर्विचारमाह॥ चेत्त्रिमसि प्रतिपदिति धोवासारकं स्य सर्वं मेषादि
 स्मिर्गगनगतिविर्त्तुवः स्वः प्रवृत्तिः एवंपापि मृगसुरगगतत्तास्वतिस्पान्नचोसा
 बुक्तः। अथानुपरिणयविधाविदुमासास्तितस्मात्॥ १२ मेदाकांता॥ यस्मात्कारणा
 तद्विचित्रमामिषं कृत्वा प्रतिपदिति धोवासारसर्वं गगनगतिविः रव्यादियदुःमेषा
 दिस्थितो नृनुवः स्वः प्रवृत्तिः आसीत्। नृनुवः स्वः रित्यवयानि कुमेण लोकत्रयवा
 चकानि॥ तथाम्वाहं॥ नृलकास्वोदक्षणे व्यहृदशास्त्रमासौ म्याय नृनुवः स्वः प्रवृत्ति
 सति ति॥ अतएव विविपलास्त्राकत्रयाधिष्ठिता॥ एषां लोकानां प्रवृत्तिः प्रथममिमांसा
 ध्यानचक्रं कमलाप्रविनितालेकानगयीभुदयाचक्रानोरिति चय इत्ततत्त पौनमास

७३

मृगसुरगतेन करदिस्थिततास्वति नास्करे आसीत्। तस्मात्कारणात् पुरिणद्विधौ इंडा
 जशोपनामः एयानाश्च उक्तः अयं नारलंकायां दिति जगतया मेषादिस्थितचंद्रार्कयो
 ः किल लोकत्रयस्य युगपत्प्रवृत्तिः। तत्र चंद्रार्कयोः समकलचातचंद्रमासादिः सरदति
 षगता र्कचातम एव च त्रमासः। तदानीं आदित्यस्य वहोरा॥ अतो र्कवारः इत्यादिसर्वो
 यो मेमकरादिस्थितो र्केन घटता। यतः सौरवर्षमासादः प्रवृत्तिः संहिताकारे मक
 रोदेव स्वीचिता॥ उक्तंच॥ मृगादिराशिद्वयज्ञानयोगादिति। दि॥ अतश्चां प्रवृत्तमुख्य
 इति यं धकारोक्तिः। नेतच्च चरस्त्रे। प्रवृत्तिकालमेवादिनता र्कत्वात्। सौरमासस्य
 पि प्रवृत्तेः। अतः सस्यापि मुखवचंद्रं उवाचितं वा। संहितायां तु मकरोदेव धियिनादि
 प्रवृत्तिः साफलकीर्तनादेवावास्तवंतु मेषादिरव्यहगणितप्रसिद्धा तत्राचोक्तं।
 दिते सुराणामयनेय इतरमिमादि॥ किंच॥ प्रवृत्तिकाले चोदितवर्षादरपि प्रवृत्तेः त
 स्यापि मुख्यं। कथं न वक्तव्यं। तस्मादनया युक्त्या चोदता सस्य अष्टत्वे वक्तुमनुचितं।
 कंच॥ युक्त्यंतरमद्वितागमबलात्। तद्व्याता। तदात्रणयुक्तः कालः सास्मिन् दर्शना
 मीति संज्ञायामिति च पाणिनेरनुशासनात्। पोषः पोषीत्यादिकां संज्ञा। तारादिनां पपघते

दिजन्मकाले अष्टमः कुरुग्रहः अशुभः विवादे दुःखः । जन्मकाले सप्तमः शुभः ग्रहः अशुभः वि
 वादे दुःखः अतः नयाः शास्त्राचार्यस्य द्वावे इति हताः अत्र विवादः अस्मिन् विवादागान्
 शास्त्रः पारंपर्यगतः स्फुट इत्यर्थः रवेः दत्तं दसोपि नाम हविता । इति सकला गमाचार्यवयं
 श्रीकेशवसां वसरात्मजगणशालां वसरा विरचिता । वादहंदावनटीकायां विवाददी
 पिकायां मासगोचरविचारध्यायः । अधप्रतिचिकेतावफलमुक्तायां गजमाहा ॥ ॥
 चक्रस्योद्देशाविषयाक्रमेण । कुरां कुरा अक्रमिष्यामिति । अत्रोदायाः सुचुवः स्वरि
 णीत्वात्त्राम्पत्तयैश्चक्रवधित्वेति ॥ शालिनी ॥ चक्रस्य प्राविश्रदे पश्चादादक्रमेण
 कुरा कुरा तत्राचक्राभितियोगं आमनन्ति मुनयः । एतदुक्तं नवति दशमनावतागाना
 रस्य चतुर्थतावतागपर्यंतं चक्रस्य सर्वादी चतुर्थतावतागाना रस्य दशमतावतावप
 र्यंतं पश्चादादी तत्र चक्रस्य सर्वादी यदा कुरा ग्रहाः पश्चिमादी सौम्या स्वदा चक्रं नामया
 गः स्यादिति । अस्पफलमाहा ॥ अत्रेति । अत्रायोगे कदायाः परिणीतायाः सुक्रवः । सुक्र
 वायस्याः सायुक्तः तस्याः यापितः चित्तं हतिः स्वरिणीत्वात्पौंशस्य विषये चक्रवत्तु चित्त
 म्पति चतुर्थस्वरिणीयात्तापं चमेवधकी स्मृतति स्मृतिः । चतुर्थं चतुर्थं पुनरागोपौ

७६

अत्यविषये तस्यामनोदितिरतितरां चक्रवत्तु चाम्पतीत्यर्थः अयं सर्वविग्रहद्रतायोगः ॥ त
 नुनिमीलनगेश्वशुभं शुभं जइतीह दत्ताह दत्ता विधुः सगुणला सवती नवती गतिः
 प्रियमनायमनो मुखविन्नमा ॥ इतदिलंबितानि । अतनुर्लयां निमीलनमष्टमत्रगातः
 क्रमेण शुभाशुभैः लज्जैः शुभैरष्टमाभिः पापग्रहैरित्यर्थः । अयं धजइतियोगः इह अ
 स्मिन्नयोगे ज्ञाता इह नाविधुः सगुणला नवती नवति । चतंतुह दत्तं नयस्यासाहवा ए
 णि । यद्वर्तमानः सगुणः संचासो लानश्च सौम्यास्तीति सगुणला नवती । पुनः कष
 जती इति गतिः स्वचेष्टितः तावतावादिनि । प्रियमनायमनो मुखविन्नमा ॥ प्रयस्य
 ननुर्मनः प्रियमनः तस्य यमनेन कर्षणी तत्र उत्तुखं चित्तमो विलोकायस्याः सात
 यो निन्नमा चित्तिह । वायारिति विश्वः ॥ अखिलं इत्यर्थः खलस्वचै । नवतिवापि
 रिह । पितृंस्करा । युवतिरुभितकांतगृहागृहा । यतुः कुरुते कुरुतो सवान् ॥
 अखिलानि यतानि कुरुणि चारेषां मखायते तमाह च । चतुर्थीपिका अगतिः खल
 खलारि पापग्रहे । वापिर्नामयागानवति । इह अस्मिन्नयोगे अपितुं स्करा अपि
 तदत्तं इति च सयकरो यया रातया । परिणीतियर्थः ॥ युवति स्त्री उक्ति कांतगृहा सती

७७

ऊर्जितसंस्तुकांतदृष्टं नृपं हं यथासातथा। जनयितुः पितुर्महदकुरुतो मवानु कुरु
 ते कृमिता निरुता नि कुशहाः तेषां उ सभाः आनंदः गगन लायत पम्क पुनित
 गुदे गतिं शंखमंशं स्वलयत्यसौ। धनयशोनयशानितनु श्रिया। परिणये नपयोरु
 दच चक्षुषां॥४॥ गगनं दशमं तोयं चतुर्धा। तायानवमं तपुयधातवस्थितः अनुयातः शं
 खसंशयो गं नृगुमुनिर्गदति। असौ योगः अशं असुखं स्वलयति प्रतिवधाति नि
 राकरोतीत्यर्थः। कनपरिणयेन कामोपयोरुदच चक्षुषां। पयोरुदकमलात व चक्षुष्य
 संतास्तथा। तानां स्त्रीणां कंधं नृतानां। धनयशोनयशानितनु श्रिया। धनं च यश
 श्रुतयश्चतेः शानातसाधनयशोनयशानिनी। तनोः वृषः श्रीः कांति। तनुश्रीः
 धनादिशानिनी तनुश्रिया सीतास्तथा एकादशे कुजरवीर विजः सपत्ने विरे विधु
 स्तपयिषोप न मे स्वयं श्रेत। श्रीवस एष मुखयत्यपि रूपरिक्ता। सौताग्न्य जोगनरत्न
 गित रंगितांगी॥५॥ पवसंततिलका। एकादशे कुजरवी। सपत्ने शत्रोष स्वविजः धानि
 विरेधने विधुः तपस्विनकं शपत न स्वराः कुजरा विमानि चंद्रव्यतिरिक्ताः चंद्रकृत
 दाश्रीवसा नामयोगः एषयोगः रूपरिक्ता रूपरिक्ताः सौंदर्यं दीनाया मापि स्त्रिय

७७

मुखयति। कंधं नृतासौताग्न्येति। सौताग्न्ये जोगः तस्य सारो सारः तस्य नंगिरचना। तयो
 तरंगिता नितरंगाः जाताः ये पुतानितरंगिता नितानि त्रंगा नियस्याः सातथा। सौम्या
 मूर्ते स्त्रीत्येरा शारं सौम्याः। कुरुयोगिकं कर्मुकं कन्यकां स्मिन् दृष्ट्वा कंस्तं कांतवेषा
 विषाद्यैर्विषपारमं रं मीतिस्वरत्या॥६॥ शालिनी॥ मूर्त्तौ लमे सौम्याः स्वासरां रेपाद्विती
 यकादशयो र्यप्रातवधं सौम्याः पापाः कर्मुकं ना मयोगं कुरुः। अस्मिन् योगे पणि
 ता कन्यका कांतवेषा सती विषपारमं रं मीति। अतिशयेन रमत इति रं मीति। यजे
 लुकवेषा रमयतीति विषपारमः। विषपापे नारी तमप्येषा अतिशयेन रमयतीति।
 कन्यास्वरत्यानि जापे नारी कौशलेन किलत्वा विषाद्यैः विषशास्त्रा बंधनादिनि
 कांतं नृनारं हन्यत्वा॥ मूलांशुकः सांगिरा गौर शिमुं शुकं स्यादंगना स्य कर्म श्रेत
 । आनंदोयं सुंदरी सांशो स्यात्तना नंदवंशयोर्विस्तृणाति॥७॥ मूलांशुकः
 शशिकेश उती यसांगिराः सगुरुः गौर शिमश्रुः। तदा अंगना स्य द्रुमाद्यस्यात अ
 गनायाः अशुकमः अशुकदयः विवारुघतियावतयदा अंगना स्य कर्म कन्याल
 यो। तदा अयं आनंदो ना मयोगः तं नयोगेन सुंदरी सांशो स्या। सांशुनि विडे सो

रमेयस्याः सातवांशयेऽपि नृमर्तवंशयोः आनेदविस्मृणातिविस्तारयतिणिजंतर्तव्य
 यरिपुहिषुफुवकशुक्रकमलिमुतिः कमराः कुवारण्यः इह विहरते संस्तस्य वंश
 विटपटलेपटलित्वातिमाराः ॥ पुष्कतायादि ॥ इत्येवाकादशोरिषुः पृथिव्युत्तमं वंश
 एषुवक्रोत्तमः शुक्रः प्रसिद्धः समलिमुतः शान्तिः एतिः कमराः स्थितः ॥ एषः कुमारनाम
 योगः स्यात् ॥ इह अस्मिन् कुवारायोगे परिणीता विटपटलेनेन ममूदे विस्तारितक्रीडात
 कध्वंरता संस्तः मारिताः स्ववंशाय यथा सातवा ॥ पाटवस्याचललिपितः अनिचारा
 यस्याः सातवा ॥ असंशयै अतिमारिणीत्यर्थः नरं नोगार्धनीयाति ॥ मोकते सानिमारिका
 त्यनिधानात्तयदा अनिचारतिपावः अनिचाराव्यनिचारः तस्यावेव्यनिचारिणीत्यर्थमार
 विक्रविरविजिह्वतिः क्रमेण व्ययधनपिधनेषु कर्मण्यः ॥ इह विस्तारकरग्रहः शुक्ला
 न्रमतिनुनिष्पतया परः शतानि ॥ एरविः सूर्यः ककिशुक्रः रविजः शान्तिः इहः श्रुः
 एतिप्रोदः यथाकादशंधनेद्वितीयं पृष्ठं पनिधनमष्टमं एषुयवकमस्थितः एषः क
 र्मानामयोगः इह अस्मिन् योगे विदितः सतः करग्रहोयस्याः सातवा ॥ परः शतानि
 हाणिमतिशालिनः परातिपरः शतानिपास्करादित्वात्मुद् यवापरः शान्तिपा

क्रमेः

उ

तर्तिनोजराजः शतेत्येधिकानीत्यर्थः ॥ कयाहे उरुतया ॥ नृजिष्पतया ॥ दासत्वेन नृजिष्प
 याः तावो नृजिष्पता ॥ तलोशुणवचनस्यतिइव ज्ञानः ॥ नियोज्य किं करे प्रपु नृजिष्पपरिचार
 काइत्यमरः ॥ तवपरिचवविक्रमणं कृमणिमदी सुतोसोरितिः सनाधिः ॥ परिणमतिदालेड
 रिंडसुख्याः कुलयुगलोहतिधूर्यतां विधास्यन् ॥ एतवः एकादशपरिचवः पृष्ठं विक्रमसू
 तीर्य ॥ एतिः स्थानिः कृमणीः सूर्यः मदी सुतोत्तमः सूर्यस्यापत्यं शोरिः शान्तिः तैः यथाक्रमं
 सनाधिर्युक्तेः तत्वादलेडः अर्धचंद्रनामयोगः परिणमति ॥ परिषाकं प्राप्नोति किं करि
 ष्यत् ॥ इह सुख्याः चंद्रावदनायाः स्त्रियाः कुलयुगलाहतिधूर्यतां विधास्यन् ॥ कएष्यन् ॥ कु
 लयुगलं पिष्टकुलं नर्तकुलं चेति ॥ तस्य उहतिः उदरणं ॥ धुरेवहतीति धूर्या ॥ तस्यानावाधुर्य
 ता ॥ उस्त्वमर्ववत् ॥ कुलयुगलोहतेः धूर्यता अग्रे सता ॥ तां विधास्यन् ॥ अयं योगो वधाः कुलव
 दयोः स्वरणं करिष्यतीत्यर्थः ॥ व्ययनिधनतनुपुमदं चंद्राणकिरणः मुसलेन गुर्मुनी प्रा
 इह अस्मिन् कुलांतके कुमारी कुलमारी न चकारिकायं सिद्धिः ॥ ११ ॥ औपहृदं ॥ इत्येवा
 दशो विधनमष्टमं तत्तुर्लये स्त्रियां मूर्तिस्तुस्तनुरित्यमरः ॥ तपुः यथा कर्मनेदः शान्तिः
 चंद्रः प्रसिद्धः अरुणकिरणः सूर्यः तैस्मिन् तत्त्वामुगलेनामयोगमुनी प्राजुः इह अ

८२

मृतक

सपत्न्यः चाशीरंतस्योऽपघातः तं करोतीति तस्मात्तौ निजन्मात्तौ यद्यमलेव भवेत्
 वेष्टाः सन्तवमे॥ शशिशुतयुक्ताः सां प्रसौजाग्यलीलां सरलहसितकांतस्वातके
 लोकां कुमारी रविरविशुतवक्राः कैतवाकांतशीलाः तपस्विभिरुदिरश्मिः स्त्री सवित्रीक
 येति॥ १०॥ मालिनी॥ तपसिनवमना विशः शशिशुतयुक्ताः कैतवाकांतशीलाः कुमा
 रीणां प्रसौजाग्यलीलां सरलहसितकांतके लोकां कुर्वेति॥ शशिशुता बुधगुरुशुक्र
 सिद्धे॥ सां प्रविडं च तसौ जाग्यं च तस्य लीलायस्याः सातथा सरलं रुतु तच्च ते
 हसितं च तत्र वा कांतस्य ननुः स्वांतमनः कांतस्वांत सरलहसितान कांतस्वांत क
 लिः कीडीयस्याः संबधेन सातथा रविरविशुतवक्राः कैतवाकांतशीलां कुर्वेति रविः
 सूर्यः रविशुतः शनिः वक्रोत्तमः कैतवं कपतंतन आकांतं युक्तं शीलं यस्याः सात
 था॥ उदिरश्मिश्चंद्रः स्त्री सवित्री करोति यत्तसौ सवित्री स्त्रीणां सवित्रीकन्या प्र
 ष्ठा॥ अपघातमोऽशानिरनियमशो नो कन्यकामन्यकाये विधुरतिविधुरांगी शाकि
 नी सौमित्रिक रचयति रविशुक्रां कोविदः कार्मणसो मविज्ञतं सुततश्च मालिनी
 मौर्यशुक्रा॥ ११॥ मालिनी॥ यो निदशम तावेशानि कन्यका अनियमशो चारवयति

८२

करोति नियमेन रदितं शोचंयस्याः सातथा शुचित्वदीनामित्यर्थः विधुश्चंद्र अन्यकार्यः
 परकर्मणिः अतिविधुरांगी रचयति अतिशयितं विधुराणि विकल्पानि अंगानियमः
 सातथा वक्रोत्तमः शाकिनी शाकिनी चंद्रदेवता विशेषः शाकिनी च शाकिनी मां स
 नक्षत्रकेत्यर्थः रविः सूर्यः अंगं अशीलां कोविदो बुधः कर्मणो कामे चंद्रकर्म विशेष
 तज्ज्ञानमीति तया आर्यशुक्रो गुरुशुक्रौ॥ अविज्ञतं सुततश्च मालिनी रचयतः सुत
 तं च अशुभं सुततश्च योषणपलक्षेण॥ अविज्ञते परिशले च तं सुततश्च योषा ता न्यामा
 लतेशानति सातथा अत्र मालिनी तिष्ठं देवापि नाम हविः॥ अधिकारं॥ एकादशे
 दशमं शुभं सुखा सुखानि रत्नां वरप्रविणो गे नरो न सुखानि पाणिग्राहददति दीर्घं हं
 रदं॥ सर्वं पि प्रवृत्तवने धर्मला नि किंचिद॥ एवमेतत्तिलकं॥ दीर्घादकालाचनं या
 मां तासां स्त्रीणां पाणिग्राहका दशमं दशमं शुभं सुखाः दशमं दशमं श्रीशायक
 रणाय स्यात्तथास्तः सुखं आदिर्येषां तस्य र्यादयो ग्राहनाः स्त्रां वरप्रविणो गे नरो सु
 खानि सुखानि ददति रत्नानि च अंबराणि च प्रविणं च तेषां तस्य नरः नारः तस्मात्तु
 सुखानि अदिता॥ अत्र शोका विशेष मति अत्रैव ग्रहाणां नावत्तल्लुबलप्राशस्त्यमादा

व

৫৩

वायद्यपि उज्ञानार्थमिव दृश्यते तद्वापि ग्रहबलादिविचारवशात् खड्गवितर्कमित्यर्थः पुनः
कवं च तं प्रतिगृह्णति गृहं प्रतिगृहं प्रतिगृहं चरति तत्प्रगृहचराः तच्च ते खंचराश्च तस्य
उदिते उद्भवतीति प्रतिगृहचरखचरोद्यन्मः उदकं उत्तरकालीनं अनाद्यनं फलं यस्मिन्
तच्च वा किं तच्चाशेषविशेषपरिमाण्यप्रागुक्तं समस्तं विशेषबलाबलरूपं विचार्य
र्थः ॥ इति श्रीमत्फलागमाचार्यवर्यश्रीकेशवसोवसरात्मजश्रीगणेशविरचितायां विवा
हहंदावनटीकायां विवाहदीपिकायां ग्रहाणां नावकुंडलिकाध्यायः ॥ अथाकनाव
फलानां व्यवहारार्थमुपसंहारादिकंतवा न्यदपि शुचाशुतयोगादिकंतबलाबल
च निरूपयन्महद्वलाध्याय आरभ्यता ॥ तत्रादौ नावफलोपसंहारादिषु द्वायेषु
शुचाः अनायनिधनघृणां त्यवर्जपंखायार्थं शुशशीमृतोशनिरवीनंगा यतत्रापरः क्रूर
नष्टावित्तेशो शितनूः अस्तसितजौ विधुर्नय्नसामग्निनाधिपाद्विषित्तं नंदुर्विनष्टं श
पः ॥ ३ ॥ ईलविक्रीडितः ॥ षट्पक्षः ॥ त्रयस्त्रयः ॥ आयएकादशः ॥ अशुचाः पापग्रहाः शु
चायनवंनिशेषश्च नायनिधनसंघमीघृनं सघमोऽत्यदादशं एतानि वर्जयित्वा अमृ
तवपुल्याने परैकाम्ययत्नाः बुधशुक्रउकाः अनायनवंनिशेषे पुनिधनघृणायेषु अशुचा

[illegible][illegible]

८५

तदु इति न युन कति तनु गृह्य शतस्त्रिंशत्तन्त्रम् इत्यर्थः ॥ एतत्प्रत्येकं संवध्यते
। दिनकराधिराज्यालम्बताया क्रमणव्यालजतालवक्रौ योगोक्तः रक्षिणालम्ब
गमनव्यालो लोमेषजपातालवक्र इति ॥ रविपुत्रेशनौ लम्बगते क्षय इति यागः मे
रिक्कायराहलम्बगते तमस्कमिति यागः केतौ लम्बगते श्रंतक इति यागः एवं पंच
तनुयागेषु पंचकजाचीनारीशोकव्यग्रननिधनतामिः तप्यते । कर्मकर्तृरिद्रूपे निध
नतामिरितिकरणं यदा कर्मणिद्रूपं तदा निधनेतामिरितिकर्त्री एतत्प्रत्येकं फलं ॥
याम्यत उष्टयागव्यमायुग्न इडवे उत हशसुषोतकन्यका त्वन्यकाम्या ॥ मातिनी
॥ तद्वत्सिं उद्दिनमरी विश्वं नः तयोः लग्नचंद्रयाः चरगृहगतयो चरराशि स्थितयोः
श्रद्धासती प्रवेष्टुः शुक्रः तदा हलै मत्पां । चरराशि सौ लग्नवैशौ उक्तेण हृष्टवित्पर्व
व्यायिनो गृह्यः अविदिश्विताः संतो बलिनः स्फुल्लदाकुमायाः कांतयुग्न नट्ट इयं म्या तण
कं न कति जात के नाच । पुजीव बुधा वित्यादि नादियुता र्धमा न लग्नं प्राण्या जवति । चउ
मुहुरी व्या । तसमं प्रतीच्या । दरा नं रक्षिण इति शिष्टा म्ये शतम व्यसर्ति जावत स्त उविदि लु
पुनिक गगतादि क्व विदि गिफ आत । तदा अन्या अविदि क्सादि शो व प्रा च्छा । का ।

स्मिताया धिनोत्रहाः लघोचवर्धस हनेद्रुमेवेवार्धः ॥ याचंशीलं येष्वातेयायितः स्वाते
 शीलं येष्वा तस्वयनः त एव पोराः ॥ ३ ॥ नयविलक्षणः आचं ॥ ४ ॥ ते वृगद्वेषकाः ॥ ५ ॥ निर
 क्रंदो मध्ये पोराः पूर्वपरे स्मितो ग्रायी पोरा बुधयुक्तर विजानिष्य शीता शुरा क्रंदः ॥ कल
 ऊजरा ऊ ऊकायायन इति ॥ अयं याताः शो नाक नसा ए सुक्तः लघे इ च र रा शो के वर
 यायि नाय दानलिनः ॥ या विष्णु सं ह द्या पति ध्वं ग छति मारीति ॥ अध्वितीय एष
 गमाह ॥ यु मद्रं दा विलियु मे मसरा जो विता ॥ इ दो वं दे अशु न ह रा पा प हृष्टि उपेत
 प्राप्ता पापग्रह हृष्टि इत्यर्थः तदा क त्पका अ न्य का सा म्पात का म्पातेत क्पा म्पा ॥ अ न्य
 स्य का म्पा प स्याः प्रात घा ॥ पर धरुष का नि नी इत्यर्थः न श्रा च शो न क कूर्य ह सं ह
 ष्ट म स र्हा ग श शिनि न जति पति म न्य ॥ स्त्रीणा म न्य व्र ग ते सौ म्ये द ह अ न न व ती ति ॥
 अध्वन ह विरोषण बलव शात फलांतर राण्याह ॥ नरः प्रिया नीर ज लो च ना ना न रा
 त रुक्त क को ति वी र्यै नारा न लो चि न ह रा स्वान गै नो री न ला गे र्व ल वा लि ति स्तु
 ॥ ७ ॥ उपजति का ॥ नरग्राहः पुरुषग्राहः ॥ रुक्त क को ति वी र्यै कां ति श्र वी र्यै च ॥ उक्त क को ति
 वी र्यै च पोत त मी अति वी र्यै त प्रकाशैः अति वी र्यै त बल रिमर्ष त दान नी र ज लो च ना

८६

नं ह्रीणां नरः न र्जी प्रिय स्यात् नारी न नो ॥ स्त्री ग्राहैः बल रा ॥ लोचः बले न शाले ते शो न ते
 तद ल शालि नः तिः त दानारी नृणां चि न ह रा प्रिया स्या त के स्व रा वगेः नि ज नो ग को डाले
 पुरुष स्य ना प्रिया स्या दि स र्व बुध मूर्ध मु तो न मुं म का र्ये श शि अ क्रौ यु व ती न रा श
 शोणा ॥ इति स्त्री ग्राह वि ले न ति नारी न नो गै रिति ब डल क स मु प पद्य ते उ च्य ते ॥ न
 की ये प्रियो पि हृष्टे रिति ब डल म स्ति ॥ अ नो स्य र्ज्यार्ध वा दि त्या दि ग ति श्रिं त्य ॥ किं च ॥
 ॥ इति स्ति पति विरोचनः ॥ अ न र स्त त्प म म द्य ॥ ८ ॥ अबला बलिना दि शं त्प मी ॥ मु
 द रं ले ष मु चं मु च क मा ह ॥ ९ ॥ वितालीय ॥ सु सु ह क या सां ताः सु द शः ता मां स्त्री
 णा पतिः अस्व पतिः ॥ म स मा धी राः स्या ल वि रा च नः सूर्यः श्र मुरः म द्य ह ॥ अ क त
 स्य ह मूर स्य प्र म दा स्त्री स्व श्रे र्ज्य ॥ १० ॥ अशी प त्या द यः ख च राः अबला वि र्व लाः बलि
 नः म व लाः क्र मा त मु द शं स्त्री णां त प्र प त्या दि श्र अ अ नं अ नै दि शं ति द द ति ॥ किं वा ॥
 र्ज्य शक्ति ॥ मु ता व नी मु ता रि ती वा स्त गा तेः क र्य ह ॥ अपि त न पि पे न त पति नि र प त्या
 निय ते नि त वि नी ॥ ११ ॥ वितालीय ॥ क र्य ह पा लि त र म मा य रा शि र्य मु दा व नी मु ताः
 च द श नि नो मेः य द्या त वा व स्ति तः अ रि नी च स्त गा तेः अ रिः श त्रु हं नी चि नी च र हं ॥

वत्स। श्रुते तालीयं। केविके च न शरीरधारिणः संश्लेषः प्रसक्त इव ह्यपमानयोगः। मोघाः निःक
 लाः स्फुः किं नर। विदग्ध वीजवत् शिखि नावलिना दग्धयत्नी जंतवत्। यथा ब्रह्मिदं बदी
 जं प्रसक्तं संश्लेषो वयमपि कार्यक्षमं न न विहात द्रव्यैकेचित्प्रागाः संश्लेषः प्रसक्तं ह्यपमान
 नाश्रयिमाघाः स्फुरिस्पर्धः निर्बलानां ग्रहाणां संश्लेषा अपित्यागः मोघाः स्फुरिति सावयरे
 केचनयोगाः दृढरूपा फालादयाः संवि। दृढरूपाः आभन्नः फालादयः फलप्रप्तिये प्रोक्ततया।
 किं वत्पणिकीर्ण इत्ता शरीरवत्पणैः आकीर्णः आभन्नश्च योजता इत्यपि श्रुतं ददाय
 वापलाबन्धो बन्धिः प्रसक्तमदृश्यमानोपि स्वकार्यक्षमो स्वेवा तत्र केचन योगा अपीत्यर्थः।
 बलानां ग्रहाणां अत्यायगेपि परिश्रमफलः स्यादित्यर्थः। एवंविधविचारातां दिव इज्जगत्
 रज्यत्वस्यादित्याह। इति यः प्रतिकूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल
 उदरदक संप्राप्तोत्पत्ते सतासतां॥ १४॥ वितालीयं। मोदव वित्तसतां विदुषां अवतां मृतां
 प्राप्नोति। अवतंसः कर्षणः तस्य नावस्तथा। सतामपि बंधुः किमु सान्ये पाविति। सकः य
 ति उक्त प्रकारेण प्रतिकूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल उदर
 दक प्रतिकूलं उदं कुर्वति तत्प्रतिकूलकारकाः। चतस्रस्तथा नान्ये अशाश्वति

८८

कूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल उदरदक संप्राप्तोत्पत्ते सतासतां॥ १४॥ वितालीयं। मोदव वित्तसतां विदुषां अवतां मृतां
 प्राप्नोति। अवतंसः कर्षणः तस्य नावस्तथा। सतामपि बंधुः किमु सान्ये पाविति। सकः य
 ति उक्त प्रकारेण प्रतिकूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल उदर
 दक प्रतिकूलं उदं कुर्वति तत्प्रतिकूलकारकाः। चतस्रस्तथा नान्ये अशाश्वति
 कूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल उदरदक संप्राप्तोत्पत्ते सतासतां॥ १४॥ वितालीयं। मोदव वित्तसतां विदुषां अवतां मृतां
 प्राप्नोति। अवतंसः कर्षणः तस्य नावस्तथा। सतामपि बंधुः किमु सान्ये पाविति। सकः य
 ति उक्त प्रकारेण प्रतिकूलकारकं ग्रहाणां शानि वशादृष्टिः। तन्नादिकल उदर
 दक प्रतिकूलं उदं कुर्वति तत्प्रतिकूलकारकाः। चतस्रस्तथा नान्ये अशाश्वति

नैकलं धीरोः गरीहिनिः एकधा एक प्रकारं प्रशंसितं न निरुद्धादिति निर्दिष्टं साधितं
 प्रजे नैव प्रकारेण स्यामिति न निश्चितमिति प्रजावत्तदेव प्रपंचमादयस्व तां
 शकुनाः स्वकर्मक्षारीरमागंतुकमनुता निदाषा निवारय ह चार कालकाम्या निवृत्त
 विविधः फला ध्या ॥ २ ॥ इव ज्ञा ॥ एवं स्वप्नादिकः फला ध्या फलमस्य विविधः अनेक प्रकारे
 रोस्ति स्त्वेना निद्रा विशेष जज्ञानं ननु स्यान्निद्रा यत्नं नृपः सुप्तः संवत्सरा इत्यपीत्यनिव
 ने निद्रा स्वप्नयोरनेदास्ति मसंतथा प्यवांतरविशेषास्तदा सवत्सरा नृगहनवत्तथा
 दिजा इति स्वप्नमुच्छति तुरीया इत्यवस्था चतुर्थयोरप्यवस्था स्वप्न इति च तत्रेजा गः प
 लिदं धनमानि रंद्रिय प्रदेशावस्त्वनं निद्रा सा विधा ननु मुच्छति रिति यत्र उच्यते क
 रणं ज्ञानमस्ति सा स्वप्न इत्यवस्था यत्र उच्यते तदा स्ति सा मुच्छतिः एतत्तत्रितयं स
 र्वजनानुसंधेयमिति स्यात्पि विलक्षणं सा उच्यते सा च योगिनि मेव स्वप्नानुसंधेय
 यस्तं ज्ञानं नमपि स्वप्नश्चेन्नोपचर्यता यथा श्रीनागवती सा निद्रा मुच्छति यवति
 निषधका ये पि न सा निद्रा स्वप्नगतं दृष्टव्यं तपिति अतस्तत्त्वज्ञानमात्रं निर्दिष्टं यि
 काः योगजधर्माननुगृहीतस्य मन्त्रमो निरिन्द्रिय प्रदेशावस्त्वनं निद्रा तत्र उच्यते

८७

काणजं ज्ञानं स्वप्न इति एवमत्र स्वप्नश्चेन्न निद्रा विशेषं ज्ञानं मुच्छति तस्मात्फलादेना अ
 यं नैकमात्रं निमित्तानि चतुर्ध्वजनादीनि शकुनाः स्वप्नं कुंता दया स्वकर्म निजपानी
 त कर्म विपाकः शरीरं सामुद्रिकलक्षणं दिश्रानं कुंता विषमस्वकं जातकादि अमु
 ता नि उत्पत्ताः दिव्यलैमांतरीक्षाः दोषाः वातपित्तश्लेष्मादयः स्वात्ताविकाः शरीरस्था
 तेषां अतिचारः प्रचारः स्वरविधानादियद्वा रागो च स्वकर्म मार्गो स्तो दया दयः का
 तः संवत्सरमासदि काम्यकांक्षितं ऐहिकः पुरुषव्यक्त तद्वाच्यो न कः ति विकल्पा
 दीनि शक्यं विलक्षणं परिकल्पयं गगं पाणिग्रहणं पुफुल्लं वदंति यवना वनिष्ठय
 हसति गोचरसं जातकविहितं च देवलः प्राहः शकुनस्तत्ताः शकुनि निर्मितं
 कुलानि निमित्तं स्वकर्म समुच्चं चान्ये कुलदेशस्त्री स्वतावमपरेड इत्येते मुनयः काल
 विशेषा विशेष फलमिति एवं स्वप्नादिः फलमार्थेना मा विधा स्ति अतो वरवधोः सा
 मुद्रिकलक्षणं स्वस्वारिणादिकं मप्यस्मानिरूपं न दृष्टि जातः तथा चाज्ञा जातक
 निमित्तं शुद्धा शुक्ललक्षणं लक्षितं कुलोद्भूतं वरयस्व तसो र्वाध्वी वीयसी कर्म
 मका निद्रा मिति यवी सी नृना वयसा प्रमाणतश्च ॥ एवं फलमार्थे यमा कपुसस

तजमाधानमा ॥ प्राकर्मबीजं सलिलानिलो बीजं संस्कारवत्कर्मविधियमानं। शेषाय पोषाय
 चतुस्तस्मात्सदा सदाचारवत्तं न हानिः ॥ ३३ ॥ पूजातिका ॥ एतदप्रागेव व्याख्यातं प्रायः
 सर्वजन्मनियं उपाजितं मरुतकर्म तत्प्राकर्मिकं च ॥ देतव्यं देवं। यदेषैकं कर्म
 तदप्रयत्नः। पोषणं च। अतस्तत्कर्म तस्यैव प्रयत्नः। यदेषैकं कर्म तदप्रयत्नः। पोषणं च। अतस्तत्कर्म तस्यैव प्रयत्नः।
 न क्रियमाणं कर्म न वतीत्यन्वयः किं वत्। बीजं सलिलानिलो बीजं संस्कारवत्सलिलं
 जलं अनिलो वायुः। ऊर्ध्वं तूष्णः। आसं संस्कारः। तद्वत्तयथा सदा बीजं सलिलं सलिलादि
 संस्कारैः संस्कृतं सऽदेति वर्धत। अन्यथा दीयति तद्वत्तयथा सदा बीजं सलिलं सलिलादि
 सत्त्वयान्नं न वर्धत। अन्यथा दीयति तद्वत्तयथा सदा बीजं सलिलं सलिलादि
 ति। स्मृत्यादिषु यः विहितः सदाचारस्तद्वत्तयथा सदा बीजं सलिलं सलिलादि
 स्मात्। अशुभमपि कर्म फलं सत्ययत्नेन निवार्यत इत्यादिकं प्रपञ्चितं प्राकर्म
 तस्मात्स्वप्रतिमिन्नशक्यं न शक्यमुदिकलक्षणं दयैपि प्रयत्नलक्षणाः। अत्रापि वि
 लाकवीया इति सिद्धं। एतदस्मात्तिः सप्रपञ्चं प्रथममेव निरूपितं ॥ अथ केचित् प्रा
 कर्मवत्फलं तिष्ठन्ममानास्तन्मत्तनिरस्यति ॥ ॥ फलेद्यदि प्राकर्ममेव तत्किं

॥ ३४ ॥

तस्याहपाये उपरः प्रयत्नेः कृतिः स्मृतिश्चापि। तृणानि पेषध्विधात्मके कर्मणि किं निषण्णं ॥ ३४ ॥
 विपरीतापातिका ॥ प्राकर्मवत्फलं कर्मवत्फलं ननु प्रयत्नेः तदा सपिवा वाणिज्यादि
 श्रमपायेषु आगमप्रकारे उपरः प्रयत्नः किं कथमतेषु सत्त्वादिप्रयत्नः यदवश्यं तावित्तं
 वेत्येवेति सत्त्वायर्वजेनेन सत्त्वादिषु न प्रवर्तितं। सच प्रवर्तितं च। अतः प्रत्यक्षं वि
 रुद्धं तदित्यर्थः। नेके वलं प्रत्यक्षं विरुद्धं किंच। आगमविरुद्धं मपीत्याह कृतिरिति। तृणं
 निषेधविधात्मकं निषेधविधिरूपं कर्मलिङ्गं। स्मृतिश्च किं निषण्णं। कर्मप्रवृत्ता
 । आत्मानं मतं तं गोपायत्यादि श्रुतः न हृत्तमोरादेन रूपमावाह्यत न बाह्यं न दीत
 रत्नं यथायमन्यापेद्यातासीदित्याश्रयापनादिकल्पानां। आकामः पुष्टिकामो वाग्यल्य
 तं ममाचरेदित्यादियाज्ञवत्क्यादि स्मृतीनां च विकिञ्चादिशास्त्रस्य चोक्तं यथैव प्रयत्नः
 स्यादित्यर्थः। एतदपि सप्रपञ्चं प्रथममेव निरूपितं श्रुतापेक्षितं सत्यं। अथ प्रयत्नतो
 त्रनावस्थस्वागिण्यान्माह कर्ममेकं ॥ ॥ छायां विधातुं प्रवृत्तं च मां लोकाकल
 यो न च मातृवत्क्रान्तिं पदं यस्वचकर्मदादिकं फलं प्राप्तामज्जति चोत्तुं बी ॥ ५३ ॥
 पूजातिका ॥ ६ ॥ अमुचं न हृत्तं रत्नित्कृत्तरेण सर्वत्र संबन्धः अमुकं यः विधौ छायां क

लंकनश्रीलोकयत्नचक्रवन्चक्रमायानन्दमंडलं च न माह्वक्रं। आलोकयत्नमा
ह्वमंज्ञास्ताराविशेषाः तासां चक्रमंडलयस्य संपदं कर्दमादौ खंडं सवति। कर्दमध्वलिपट
ति। अक्षिपदस्य अतिरूपं खंडं सवतीत्यर्थः॥ यस्य चक्रकः श्रेष्ठा उदकचक्रतर्जिन हतः
मन्त्रं बुचुंबी मज्जाति। अंबुचुंबतीति त्रंबुचुंबी॥ जलमात्रं बुद्धतीत्यर्थः॥ उरः उरः शु
ष्यतियस्य चार्शं न माह्वति श्रोणुलयस्य चक्रैः। स्नातस्य मूर्धं न पिधुतवस्त्रं निलीय
तिरिक्तमुखः रवगोवा। यस्य च उरः उरः स्तलं उदकचंदनोदिसा आप्रक्षतसन्त्रं
न्यस्माच्छरीरस्वानासुरः सर्वमवशुष्यति श्रुं सवतियस्य चक्रैः सुखेकनिशं शु
ष्टौ विहाय मध्यमास्ति। स्वां गुल्फः परस्परकुक्षिसंलग्नाः न माह्वति। न यमापिशंति। अ
पि चार्धयस्य वा उदकनस्नातस्य मूर्धं निमस्ताकमस्तकधूमवस्त्रं धूमश्चिखास्यात्वा
यस्य वा मूर्धं निफलधान्यादिनारिक्तमुखः रिक्तचक्रः रवगः पद्मी निलीयतनि विंशति
। नाकोर्लकस्य शृणुयाच्चघोषया वा सुचुक्तौ पिधुति न धातानि श्रारकस्मात्कृत
रं च सुश्रीः शेशः स्वर्गीयानपि योष्यकस्मात्। यश्च अंगुल्यादि आर्कोर्लकस्यः आह्व
कर्णरश्मिः सन्त्रं तर्जनिर्न स्वात्ताविकं घोषं न शृणुयात्। यो वा सुचुक्तापि अतिशयि

तं चोपि धृतिं दृष्टिं न धत्ते ॥ अतिचुकेः सन्नापि दृष्टिं न प्राप्नोति इत्यर्थः ॥ यश्च सुश्रुतिं
रपि अकस्मात् सुतरां अनिश्चीवति ॥ यश्च निःश्रीरपि अकस्मात् सुतरां सुश्रुतिं वति ॥
पि वार्धेति गीता श्रीः ॥ शालायस्यासौ तन्मायश्च ज्ञो ॥ पि अकस्मात् स्ववीयानपि अकस्मात्
त ज्ञो ज्ञवति ॥ अतिशयितः स्त्रूलस्ववीयान् ॥ स्त्रूल इति स्ववादेशः ॥ अतीव दुर्लभं
वञ्जचाल्पा इति रतीतसात्म्यः सदस्यप्रवृत्तौ ॥ अप्यं गुति क्रांतविलाचनो तो न मे चक
चा इकमीक्षा तय ॥ ॥ यश्च अकृताः क्षारादिरुडं विना अतीव अतिशयित उच्छे
त्यं अतिरुक्षयति ॥ यश्च न म्मकादि व्याध्यादि रुडं विना अतीव वञ्जचरि अतिरु
क्षयति ॥ यश्च सदस्यप्रवृत्तौ विषये अतीतसात्म्यः ॥ अत्र अत्र सदस्यप्रवृत्तौ ॥ तत्र प्रवृ
त्तिः तस्या अतीतसत्क सात्म्यं स्वात्मा विक्रयेन सततम् ॥ यस्वत्ता विनमस्यप्रवृत्तिः स नृप
वेदस्यप्रवृत्तिः ॥ यश्च अत्यप्रवृत्तिः स नृसत्यप्रवृत्तिरित्यर्थः ॥ अपि वार्धेति ॥ यश्च अत्युल्लेख
तविलाचनः स नृच इकमेव कनईक्षात् ॥ अंगुलीनिः आक्रांतो आक्रमितो लोचनो तो ॥
निश्चिन्तो एतस्य तस्या मचकवर्त्ता मयूरपा ॥ अतिरुक्षयितः चंद्रकं स्वद्योत ॥ इव द्योतमानस्वतु
तवार्धेति ॥ मध्यमलोठ मणिबंधधारी ॥ न चोत्पिको पश्यति यकलान् ॥ अतिरुक्षयितः स्ववर्गं

गात्रः सर्वत्रहीमंति तमूर्धजोवा॥ मध्ये ललाटस्येति मध्यललाटं पारमध्ये पश्चादेत्यव्ययं
 जावः मलिबंधं धारयतीति मलिबंधधारी यो ललाटस्य मध्ये मलिबंधधारी अल्पिकात्
 शांकलावीनपश्यति तलहस्ताधस्तं संधिर्मलिबंधः तदधो हस्तलागः कलावीस्त्रीलंकर
 मूषणस्त्रात्रायश्च आरुह्यकं प्रकारं शवर्गं धिगात्रः शवस्य गंध इव गंधा यथा ता निशा
 वगंधं निता निगात्रालयस्यासौ तथा यो वा सर्वत्रहीमंति तमूर्धजः सीमंताः संजाता ये
 वा स सीमंतितां तमूर्धजाः केशाः यस्यासौ तथा सीमंतः स्त्रीलं ललाट इह केशावेष
 विशेषः प्रसिद्धः॥ अपि च रजो मनस्वः शरीरात्सद्यः स्ववदाम विलोचनोवा निरीक्षते स
 त्वममानुषं वा विस्वस्तं नास्मानयनश्रुतिर्वी॥ १० अपि वा यो यो वा शरीरात् रजो मनस्वः
 क्षरंति गलंति रोमाणि न स्वा निचयस्यासौ तथा यो वा सद्यः स्ववदाम विलोचनः स्ववदाम
 तत्त्वाम विलोचनं यस्यासौ तथा यो वा सद्यः स्ववदाम विलोचनः अमानुषं मानुषादय
 मर्त्ये प्राणिनो पिशाचादिकं निरीक्षत यो वा विस्वस्तं नास्मानयनश्रुतिः नास्मानमिका
 नयने नेत्रे श्रुती कर्णौ विस्वस्ताः शिथिला रूताः नास्मानयनश्रुतयो यस्यासौ त
 था आक्षिप्यमाणो दिक्षिदिक्षिणस्य जागर्तिया नेधि क्षतं स्वरादौ निदिक्षि

७२

हांत मनुजमार्याः प्रायं प्रदानाय वरं वृणीरन्॥ ११ इव ज्ञो॥ यो वा स्वप्नमधो रक्षितो गदी
 नादो यान अधि क्षतः शीरू दो दक्षिणस्यो दिशि आक्षिप्यमाणः पश्यमाणः स नृजागर्ति
 प्रबुध्यति अमुं वरं आर्योः ज्ञातारः कुमार्याः प्रदानाय न वृणीरन् तत्र कारणमाह॥ ने
 दिष्टेति नेदिष्टः अति समीपः दिक्षंतः प्रत्येत्य स्य इत्यमरः आसन्नमृत्कमिमे वरं न व
 र्त्त्येयुरित्यर्थः॥ अर्थादवधिधां कुमार्यो वरो पि॥ छाया निरीक्षणा मेतारि क्षपण नयो
 निश्चलनेत्रपातः अना न्नम छाया मिह स्वकायं पश्यन्ननेषादि क्षतो विकारः॥ १२
 इव ज्ञो॥ निश्चलः स्थिरानत्रयाः पातो यस्यासौ तथा य निश्चल इष्टिः स नृक्षणा मेतारि
 स्पृष्टाया निरीक्षततः क्षणं अतिरिक्षं पश्यन् तथा स्वकायं स्वादरे अना न्नम छायां न प
 श्यन्नेतरेपत नाशं प्राप्नोति अना न्नान्निश्चमेघाः तः समाना छाया यस्यासौ त
 था समानयस्य सः देशः इह अभिमुखं स्वकायं विक्षंति दृष्ट्वा सत्यां विकारः स्यात्
 यस्यां गम्य विकारो दृष्टस्तद्गम्य तथा विकारः स्यादित्यर्थः॥ अथ श्लोकत्रयेण पुरुषल
 क्षणमाह॥ प्रदक्षणावर्त्तेशरीरोमावृषः स्वनः केनिल मूत्रपातः नात्यल्पपास्त्रमनसा
 गजरोधो रान्नतारं नरुचिर्यश्स्वी॥ १३ उपजातिका॥ प्रदक्षणां सव्यं आर्त्तं परिचमये

धीतानिषदक्षणावर्तानि तानि शरीरो माण्डिप्यासौ तथा हृषस्मन् न इव स्वनः शशेयस्या
 शो तथा फेनास्ति यस्मिन् सो फेनिलः फेनादिल चेति इलवा फेनिलः स्रवस्य पातो यस्या
 शो तथा न अत्यल्पः अतिलघुः पार्श्वेयस्या शो तथा नाकादित्वा न नेलोपः पार्श्वेयस्य
 यारधः प्रदेशः तं श्रीचुटिकेयुषो प्रमथ्य सत्यः अतिलघुः पार्श्वेयस्या शो तथा पार्श्वेयस्त
 यारित्या निधानादापने मागजीरः गंतीर प्रक्षसादि स्युतिरतीया निमंग गतीर गंती
 रमित मरुधीरानिः संदेह उन्नता चर्दमाना आरंभेण कार्या रंभेण रुचिः प्रीतिर्यस्या
 शो तथा प्रशान्त्यशो स्यस्या शो यशस्वी प्रमंशायां न त्वेष विनिः स्त्रिये क्षणत्वे न विरत
 केशा युवा शुवामाः परिधीत चेष्टः न स्त्रीमुखे निप्रक्षरांत मूर्तिर्न चाति क्षेप क्षणतार
 कित्वा ॥ १४ ॥ आख्यातिका ॥ ईक्षणे नेत्रे स्निग्धा यस्ते हः ईक्षणे वलक वनस्वाश्च दंताश्च
 केशाश्च यस्या शो तथा चेष्टां वरणे स्त्रियाः मुखमिव मुखं यस्या शो स्त्रीमुखः न च यस्या
 च वितरणं सायस्याः भानि प्रभानि इक्षणांता मूर्तिर्यस्या शो तथा अतिक्षेप क्षणता
 रकोवान न भवति ईक्षणा योर्नेत्रयोस्तारक इक्षणा तास्के अतिक्षेप ईक्षणा तारके यस्या
 शो तथा ॥ ओचित्य चारी शुचिरिगित शो विशाल हस्तो न नवा उच्यते सर्वोपमत्वा

१५३

अतिमान् कुलीनः कन्या प्रदानाय वरे न रोगी ॥ १५ ॥ उपजातिका ॥ उचितं योगं तस्य नावः ऊ
 चित्यं तत्त चरति आचरतीति तथा शुचिः अनिदिता चारः इगितं परस्मै चेषितं तत्त जानाती
 नितया विशालं विस्तीर्णं हस्तौ च आनने च बालव वक्षश्च यस्या शो तथा मुखलक्षणा
 न्याह ॥ सर्वोपीति सर्वोपि रसिः सर्वलक्षणेः संपन्नोपिवरः सत्वा अतिमान् कुलीनः न रोगी
 स्यात् ॥ सत्वस्य आसतिर्विद्यते यस्या शो तथा मात्विक प्रक्षतिरित्यर्थः कुलीनः विख्यातम
 कुल प्रभूः न रोगी च व्याधितः किमर्थं कन्या प्रदानाय ॥ एवं वरलक्षणा न्फक्कावधूलक्षणा
 माह ॥ समश्चरणीमातेतो ह्येष्टुकरचरणं रुक्मरुद्राये केशानिः शो चारं प्रशांगी क
 र्वाकटिलचलश्चरमक्षुप्रदिष्टा वामावर्त विशालो नत विकट सट्कूलला रास्पृशं
 तीनोर्ची मंत्पायुलित्यो म नियत बद्धुमुदिनी दहिनी रुक् ॥ १६ ॥ स्वधरा ॥ समश्च
 निः शो मा शमश्चरणीमातेतो उन्नतो उच्चो अक्षेयस्याः सति वा कामिकोदरे तडि शक
 रौ च चरणौ च करचरणौ एष्टुकरचरणं यस्याः सा तथा एष्टुदस्ता एष्टुचरणं चिति क
 क्षाणि अग्निग्धा नि अग्राणि लियं ता रुद्राश्च रुद्राः रुद्राः केशाः यस्याः सा तथा
 ॥ अत्र उच्यते विकल्पत्वात् न उच्यते चैवः शो च निः शो च शो च हीना ॥ रो माणि प्रेति

२५

षावि.पमःस्फिजौचलकाटंचउदंवातेलंबतेयातधादीर्घस्फिकंदीर्घललाटादीघेदि
 रीतर्धःकांतश्चकांतानुजतातोचततधाकांतोत्तर्तकांतानुजोत्तर्तकनीयान्कांत
 तातःस्वचुरधेधोक्रमेणताशयित्रीति।यास्वल्पनितंबगुह्यासापतिदुह्यातविरोधयतिप।
 श्रान्तितंबःस्त्रीकद्याइत्यमरःगुह्येयानिःस्वल्पनितंबास्वल्पगुह्येवति।यादीर्घगला
 माकुलघ्रीनर्तकुलनाशिनी॥निःस्वातिस्तस्वाधममोदुरंध्रीप्रयिणतत्रापिष्टयुःप्रचंड
 केपालरूपाहमितेप्सुसीलारूमादरीडुःखदरीदरात्मा॥१७३७जातिका॥यास्त्रीधनना
 शिरायाम्रतिस्तस्वाअतिज्ञासाधुरंध्रीनिःस्वानिधनामेवति।यस्याःअतिज्ञाःशि
 राइत्यर्थः॥नाडीतुधमनिःशिरेत्यमरःदाराःस्यान्तुऊरंबिनीधुरंध्रीत्यमरःतत्रनस्याधम
 नैयाअतिष्टयुःसाप्रचंडअत्यस्यात्।यस्याःशिराअतिस्वलाइत्यर्थः॥याहमितेहास
 मतिकपालरूपाकेपोलयोःगंडायाःरूपौगर्हयिष्याःमातर्धासांअशीलादुराचराज
 वति।डुःखस्यदराददरीडुःखदरीडुःखरुहादरात्मादुष्टस्वनावाडापुतास्यामन्यतर
 स्यामिति३॥एवैवचनधाःसर्वसर्वशरीरलक्षणमुक्तावयिष्टदस्तचरणगतरेखालक्ष
 णमाह॥होक्तमकेना॥रेखानिरंगुष्टतलेगनानांपुंस्त्रीप्रसूतिविप्रलाप्सिकातिः॥अ

छिन्ननिनालिरज्जुमायुः बंधं ददन्नासिरपूजितः ॥ १ ॥ वंशः ॥ १ ॥
 दमूलधः छिन्नालिरेखा निःविपुलासिका निःक्रमेण प्रसूयति ॥ २ ॥ यावत्पुत्रविपुल
 रेखास्तावन्तः पुत्राः यावत्पुत्रः सञ्जायते तस्य कन्या इत्यर्थः अमर्त्यः ॥ ३ ॥ अछिन्ननिनालिर
 ज्जु छिन्नालिः अछिन्नालिश्च अस्याः पुंस्त्री प्रसूयति ॥ ४ ॥ आयुष्यं अमर्त्यं पुंस्त्री प्रसूयति ॥ ५ ॥ नदन्ना
 लिः नदिपरीका लिः छिन्ननिनालिः स्रग्दमल्लेयुर्लोचं तामुरेखा सुयाया रक्षा अछिन्ननिना
 ला तदपसपरिष्कार्यु यावत्छिन्ननिना तदन्त्यायु रित्यर्थः ॥ ६ ॥ एकातीत्यं तर्जनी यातिरेखा
 तर्जनी गुणं तरा तं तदन्त्या तं हस्मा तामायु रश्चर्य ररेखा तौ दयं सुंदरत्वतयाः स्यात् ॥ ७ ॥
 शालिनी ॥ एका रेखा तर्जनी प्रादृशनी प्रतितिर्यक्या तितदन्त्या ॥ ८ ॥ रेखा तर्जनी गुणं योरनं
 लेखिता तं हस्मा तामायु रश्चर्य ररेखा तौ प्रथम आयुष्यं रेखा द्वितीया पश्चात्
 रेखा तर्जनी ॥ तयो रेखायाः सौंदर्यमेति ॥ अरुह्यं तरेति वक्ष्यमाणे सौंदर्यं यतिनायोः आ
 यु रश्चर्ययाः सुंदरत्ववाक्यं स्यात् ॥ ९ ॥ अश्चर्य रेखा शिरसरेण मूलाक्षं नक्तिया सा पिरवंश
 ररेखा नीरंध्रबंधादृष्ट्वं धनाया बहोयसी वंशविवर्धनाय ॥ १० ॥ उपजातिका ॥ योर रेखा मूला
 त्पाणि मूला तनिर्गता सती रेखा ररेखायाः शिखरं अग्रं तेन सा ईषि नृक्तिया गं प्राप्नोति यपि

१५५

रवंशरेखा सवति तादृशः पितृवंशो ज्ञेया इत्यर्थं मित्रं सारं स्वानीरंध्रं धानिः छिन्नबंधरदि
 ता च गृहबंधं य सवति गृहं गृहणी तस्या बंधनं प्रतिप्रीतिः सा च रेखा बंधीयसी अतिश
 येन बद्धला बंधीयसी वंशविवर्धनाय सवति प्रियस्त्रिरेखादिना बद्धलस्य बंधो देशः कनि
 ष्ठिनी जीवितरेखायाः स्यान्मध्यमियः कान्तकलत्रे रेखा ॥ अपत्यरीत्या करले परे स्मिन्नुवं
 तिस्य मातुरवर्गरेखा ॥ ११ ॥ उपजातिका ॥ जीवितरेखा आयुष्यरेखा कनिष्ठिका जीवितरे
 खायां मध्ये करनप्रदेशे स्थिताः मिथः परस्परं कान्तकलत्रे रेखाः स्फुः उरुषहस्ततावत्स
 स्थाः सायाः स्त्रीहस्ते तावन्तस्यः कान्ता इत्यर्थः मणिबंधादा कनिष्ठं करस्य करनो बहिस्त्रि
 मरः परे उर्वरिति अस्मिन्नुवंतस्त्रि ता मा मातुरवर्गस्य रेखाः अपत्यरीत्या ज्ञेयाः समातुर
 पत्या निसमातुराः सौदराः मातुरा लक्ष्यं संन प्रसूयति इत्युत्तरं यथा अयुष्यतलेषु
 त्रा कन्याश्च लक्षितास्तपामायुश्चात इत्यर्थः जीवितरेखायाः अधः स्थितं करनं ज्ञात
 रानगिन्यश्च तेषामायुश्च लक्षणं यमिति ज्ञातः ॥ अनामिका मूलं विरूपणं याप्य एषा रेखा
 तद्वामिदं नः मीमं प्रीति तं पंचशाखा ॥ कस्या ईरेखानकं ॥ १२ ॥ उपजातिः ॥
 अनामिका या मूलं तस्य विरूपणं निव विरूपणं याप्य एषा निसं तदु मकला वस्त्री विशेष

एतत्पि कीर्तये। अनामिका मूले ऊर्ध्वस्थिते सूर्यः॥ सोरखा उष्णस्योखा कंचरूता नृवापि
 देवः तस्य उष्णस्य अवाप्तिः प्राप्तिः तस्याः देवः नित्यं प्रलिंगन्वा त्रिशयने त्वपि पुंस्त्री। तस्यां
 सत्या उष्णप्राप्तिरस्तीत्यर्थः निर्गता सीमा यस्य स्यात्तानिः सीमः संप्राप्तिर्लः सीमा ता जाता स्मि
 न्तौ सीमैतितः पंचशखो यया या तथा॥ कासा ऊर्ध्व एखा कप्परा ज्येन करो ति अपि उक्त
 र्वस्यापरा ज्येन करो तीत्यर्थः॥ पंचशाखः शयः पाणिरित्य मरः यस्या ऊर्ध्व एखा द्विधा जत
 मिव पाणितलं तलवतिस्या अवशं रास्य प्रदे सध्वः॥ इत्यादीनां संवा सामपिष्ठ तानां एखाणां
 साधारण्ये अतिशयित्वमाह॥ अरुक्षं गंतार मनोहरा तीरे खानिरंतर्मधुपिंगला निः नवा
 तिवक्षीतिरा मवामेधंगे पुंस्त्री फलयोः स्फुटत्वं॥ रविपरीतस्या नेकी॥ अरुक्षः सि
 ग्धाः गंताराः निम्नाः मनोहराः सुंदराः अंतः अत्यंतरे मधुवत्पिंगलाः न च अतिवक्षः अ
 नतिर्यकीर्णाः एतादृशा निरुक्ता नुक्ता निः एखा निः पुंस्त्री फलयोः स्फुटत्वं अतः फलधि
 कं स्यात्। किं पु अवा मवामि पु अंगे पु उरुष म्पद क्षण हस्त चरणदि पु स्त्रिया वामे पु इत्यर्थः
 अथ करे चरणवारा ज्य चिन्ता न्याह॥ मरो ज श्री वृक्ष ध्वज गज ति मि स्त्री न कलशः स्वनादरी
 छत्रा ऊर्ध्व लिखनं गारा गरितिः रघा श्रध्वी वश वन नय वयू पप्र च्छति ति। न रा ना र्यी रा ज्य

५६

दक्षति पदपाणि प्रणयिनि॥ २॥ खरिणी॥ सरो जंकमलं श्री वृक्षो बिल्व वृक्षः ध्वजः केतुगजो हस्ती
 ति निर्मस्यः सैलकलेशा प्रमिधस्वकमाला अर्दशो मुं करः वृत्रं आतपत्रं अंजु प्रमिधः ऊ
 लिशं वक्षत्रं गार करकः गिरिः पर्वतः रघुः प्रमिधः अथ सुरगः श्री वक्षो विष्णु वक्षसि रो मणा प्र
 दक्षणा वर्तमान उपचात पदक्षणा वर्तमानं गच्छते। राजनं तालं यवो धान्य विशेषः यूपा
 यज्ञ स्तंभः प्रच्युति निरित्यादि चिह्नैः पदपाणि प्रणयिनिः चरण गतिः पाणिर्गति वानराः
 उरुषाः नार्ये स्त्रियः राजे दधति धारयंति रत्नैर्लेक्षणेः राज्य प्राप्तिरित्यर्थः॥ अथ मुरमलक्ष
 णा न्याह॥ अचित्तवचन मुत्ततं मारा नो निर्विशाष सुखदं वपुर्दे ज्ञा॥ अस्ति विदध प
 राप्सु रवी ममि लेक्षणे किं मपरे नृ एवापितो॥ २॥ धरवो इतं॥ यदि वचने ना षणं अचित्तं
 जिते स्यात्। मनोहर मित्यर्थः मनः मान सं उ न्ततं पृथु लेना ल्यविषये मनः प्रावृत्तिरित्य
 र्थः वपुः शरीरं देवा नेत्राणां निर्विशेष सुखदं निर्विशेष अधिकतरं सुखं तत्त्वदाती
 त्यर्थः॥ मतिबुद्धिः अथ पराप्सु रवी पातकात्प रवृत्ता तदा नृ एवापितो उरुषा लं स्त्री लं
 वा अपरे लेक्षणेः किं पु वपुर्दे ज्ञं लक्षणे पु अस्फ अने पां शुचल क्षणा ना किं मपि न प्र
 योजनमिति ज्ञावः॥ इति सामुद्रिक लक्षणानि॥ अथ निमित्तानि॥ तत्र वरण काले पदि

वेष्टितमाह ॥ वरस्य कन्यापदरेणोऽप्यत्रैव यो दक्षिणपक्षे ॥ ३० ॥ दक्षिणोऽपि
तमिष्टमिष्टमाकृतयोः कमारी वृणुयाद्वेत्ता ॥ २५ ॥ पञ्जाति ॥ वरः कन्यायाः ॥ यम
माययदावरः कन्यावरीचमिच्छति ॥ तस्मिन्कालेयः कश्च ॥ अलिंगः पक्षीदक्षणेपि
तादक्षणांगे कडुयनचः ॥ ३१ ॥ तिस्रस्तुतिस्तवति ॥ नवरेण्यः त्रतिष्ठतः स्यात्का
श्चङ्गाश्वाङ्गीरुदञ्चोदिकः ॥ त्रिलिङ्गपक्षिषु मध्येङ्गापि ॥ दक्षिणवेष्टिताशुनस
र्षः यवानयोर्जीमवेष्टितप्रसुप्तमिति ॥ कमारीवरचेत्तद्वृणुयाद्वतस्मिन्कालेतयोः
पुल्लिङ्गपक्षिङ्गायोः अदक्षिणवामांगे वेष्टितं ॥ २६ ॥ अङ्गुली ॥ ॥ अङ्गुलीनवेष्टित
माह ॥ अनागतिर्दक्षेष्टा कुमारीयत्रकादिली ॥ पदक्षणायत्रतत्रवरानां बुधुर्वति
॥ २५ ॥ अनुष्टुप् ॥ यत्र कुमारीकादिली वरं वरीचमिच्छति ॥ तत्र शुभः शुभकस्य दक्षणा
कीयदक्षणास्तु कीयदक्षणांगेति ॥ इष्टाशुना ॥ यत्र वरः एनं कुमारी बुधुर्वति कानु
मिच्छति तत्र शुभो गतिः ॥ पदक्षणावर्तस्य दक्षमलगे चेतद्विच्छता ॥ पक्षी पश्रुतिशकुनमाह
॥ प्रायश्चित्तप्रतिवेगल एति प्रस्मादिपानेशनेः संमार्जनवविष्टिते युवतयस्ति श्रय
कन्यानिशि ॥ निर्यातारज्जादिवेशममुकरेत्तत्प्रातमस्य विंतां यावां वंष्टुपुयुस्तदर्थं

दृशी सिद्धिः किलोपक्रतो ॥ २६ ॥ शास्त्रे न विक्रीडितं ॥ प्रक्षैतेः तंडलैः परिशरिते प्रस्नादिषु
त्रे प्रसूज्ययादीनां मानपात्रे मंजरीनां प्रवचदिते आवाहिते गले वा प्रतिमां प्रारोषप्रक्षि
प्य सकन्याः ॥ एकया कुमारी सहिता स्त्रियो युवतयः सुवासिन्याः निशिरात्रौ राजकादीनां
वस्त्रं निर्णयकमद्यकारादीनां वस्त्रं मुष्टद्वयमीषा नौ निर्गताः निर्याताः किं कृत्वा ॥ एवं
विधिना पतिबंधपुण्यादि निरर्चितं पूजितं करे हस्ते कृत्वा तस्मिन् गृहे स्थितानां मनुजा
नां यावांचयत्तवचनं शृणुयुः आकर्षयेयुः तस्य अर्घ्यं ॥ अति प्रायः तनमदृशी सिद्धिः
चित्तितकार्यस्यासिद्धिर्न किलेति निश्चेयं ॥ अत्राधियमानं त्राधिकं विधानं माल
घुजयेत् ॥ इत्यादिलक्षणे परीक्षितं कन्यां वरौ परिलयेत् कन्यामपि वरमित्कत्वं ॥ तत्र क
न्यावरणं नक्षत्राणि कुलधर्माणि क्रमं तादा ॥ अति निष्ठा वसुवर्णि मित्रविश्वानि
लक्षे वरं कुमारीः तत्रावतनं न नावत्सापि यदा वरयुः स्वकुला कुमारीः ॥ २७ ॥
अपजाता क्रतिः श्रवणं त्रिपूर्वाः पूर्वा त्रयं वसुवर्णि निष्ठा वरं त्रिका मित्राः पुराधा
विश्वे उत्तरा प्रादा अनिलः स्वाती एषु नक्षत्रेषु कुमारीः वरं स्यात् ॥ अथ कुलधर्मं यावत्
आर्या बृहत्तमा स्वकुलोक्तं स्वकुलपरंपरागतं आचरेयुः तत्र नक्षत्राणि नावमन्यं तस्य

वसामनुसापितकार्याकैश्चन साक्षात्। अतास्तकुलधर्मावश्यकर्तव्या तत्राप्य
 मविरुद्धं न कार्याः देशाचाराः कुलाचारा एव विधि विरोधिन इति स्मरणात्। अथ
 विदिका निर्णयत इत्युक्तीनां कालचाह। विदिका विरचयेद्यथा तस्मादियं प्रविशत
 अदक्षणे॥ अथ जना प्रययवो शिवलिकाषणवत्रिदिवसेषु नाग्रतः॥ १२२॥ रघो हतानि विदि
 कं नारदादिविरुक्तं ज्ञेयं॥ इत्यादी विवाह उत्सवां आरंभकालमाह॥ स्फुरिति जना आया मं
 रूपः मंतायास्त्रीजना अय इत्यमरः यवा मिः यवा वापः अंकरार्पणमिति यावत्तत्प्रका
 रः शोककस्मृत्यादि प्रकृत्यर्थकाः लोकप्रसिद्धाः अथपविशेषाः यथा वर्णकारंगवत्याद
 यः एतदुपचारलक्षणेन दलनकंडनद्वारकादिगृह्यते। एता नि अग्रतः पूर्वा लग्नदिनमास
 त्पष्टनवत्रिषष्टनववृत्तीये शुद्धिवासेषु न स्फुरः पश्चादपि तद्द्वयसनाकं चाज्ञेयं के
 चिन्नवेदिनं अतमाजः देशाचारतो व्यवस्था॥ अथे प्राणी पूजादिकमाह॥ कस्य को
 क्तविधिवत्फलो मजा पूजा न संयुवतिः समाचरेत्। अतिचाशुत्तमविघ्नमातता माह्व
 सकुलकर्मज्ञांतयः॥ पूजायुवतिनिः सुवासिनीनिः सहिताय युवतिः कस्य का उक्तवि
 धिवत्सुत्तगामेष्वपत्नी धर्मात्पुनरुदयुलक्षणावयवापित्यादिना ज्ञातुं का इति क्तविधि

१७८

ना। प्रलोभो जाता प्रलोभजा इन्द्राणी। तस्याः पूजनं समाचरेत् अथ माहृकादि पूजा संतीति मा
 तरो विविधाः देव्या मानुष्येति तत्र देव्यो गौरपमेत्यादयो ब्रह्मा माहेश्वरीत्यादयः मानुष्य
 माहृमाताम ह्यदयश्चतुर्विंशतिमाताकाः तासां यज्ञः पूजादिकं कुलकर्मज्ञांतयः ताः अ
 विघ्नजाततताः तनुविस्तारे निर्विघ्ननिष्पादयता अश्वत्थं ध्वंति। नाशयंति। च स मुचय
 प्रलोभजा पूजनं च अश्वत्थं न हंतीत्यर्थः॥ अतः शचीमाहृकासनादिकं अवश्यं कर्तव्यमिति ना
 वः॥ इति श्री प्रकलागमाचार्यपतिश्राध्यायः॥ ॥ अथ वरवधू प्रश्राध्याय आरम्भात्॥ त
 त्रादौ वधू प्रश्रमाह॥ कर्मायस्तु स हजस्मरणो मृगं कं। स्त्रीसुं स संगमयिता य रि जीवह
 ः स्वक्षीणि शुक्रं शिष्टं युतानि कन्या। लक्ष्म्या वधू गृहकारेण न वीत्राकावा॥ एवमेतति
 लकाः॥ ५॥ अस्या कस्य कन्या दाला नो न विष्पति न वेत्तमि नू प्रश्रकालेयत्वं त
 स्या लुग्यादिकर्माय न नुराहजस्मरणः दशमिका दशमं समरतीयमष्टमो मृगो क
 अं प्रो जीवेन युक्तलदृष्टं सदा स्त्रीसुं संगमयिता आह। स्त्रीसुं मा विसृज्य रित्वा सा
 धुः तयोः संगं मं स प्रागमं करोतीति स्त्रीसुं संगमयिता। कन्या लोके करोतीत्यर्थः अथ
 त्यागः कन्यया वरलाभे प्रो पित्र विज्ञेयावयवांतरमाह॥ स्वक्षीणीति॥ शुक्रं शिष्टं

सादृश्यनियुता निवासवर्दी एतन्नगतानि। स्वराशयः च दृष्ट क्रयशयः कर्कचुत्ताचष
 साः कर्कचालः कर्कचालायाय च वंति। योगांतरमाह॥ वधूदृष्टेति वधूजहाः प्रमराशः
 वधूकर्कचदयः तिषाट्टहाणि। दृकाणः वानयीशकादा। लन्नगताः शुक्रशशिदृष्टिपुता
 : कर्कचालः सवति। योगांतरमाह॥ युग्मर्दीगौशशिसिता द्विपदाग नोशस्यातो तदा। ते
 पिछनौतनुमी सप्रमालौ। नारीनवांशामुदितं स्वचरापरपिस्त्रिण दंगाविलस डचलुनी
 र्दीनाजः॥ २ युग्मर्दीगौ सप्रमालौ शिस्तितो वा शिसिता। द्विपदाग नोशक्तितो। द्विपदश्यामी
 अंगनोशस्य सवकन्याश एवा। तत्र स्त्रितैतनुलुनं र्दीक्षमालौ पश्येता तदा तितदा तिस्र
 कुनैरुत्तस्याः कर्कचायाः श्रुतिः तस्यापि शुनोयूचकौ। कर्कचालमूचका विसर्जः अत्र
 बलिना विति शौनकी। एविशेषो स्त्रियायोगांतरमाह॥ नारीति। उदितं उदयशाललस-
 मित्यर्थः। उदितं नारीनवांशस्त्रीनवांशवधूकर्कचदिकं शशिसिता वक्षमालौ तदापि पितु
 ना विलसुवृत्तिः। योगांतरमाह॥ स्वचरा इति पौपिशु कशशिष्यतिरिक्ता अगित्वचराः
 णक्षणाः समराशिस्तितः स्त्रीणां मित्रानि स्त्रिणानि स्त्रिणानि संसासां न प्रसन्न्या विति नत्र
 विलसंतः स्निग्धाः उज्जलाः प्रकाशमानाः वीर्यताजः सबलाः उदितं नारीनवांश इति

७७

माणा कर्कचासिस्त सका इत्यनुवृत्तिः॥ अथ कर्कचावरोपलक्षि प्रममाह॥ प्रदं नरो न वद
 णनवांशदृष्टिः संस्वचरे सपन मंतिनितं विनीनां। यद्यपि गिबालक पृथुपचती गितं मा
 वधुप्रक्षेपे त डनेव वधुवरस्य॥ ३ एवं अनेन स्वर्दीणि शुक्रशशीत्या विधनान
 पुनकाः नितं विनीनां स्त्रीणां उपन मंतिनमाग छंति। लक्ष्मीनवती तियावत्। कैः नरदृका
 ण नवांशदृष्टिः संस्वचरेः नराः विषमराशयो मेष पिशुना इत्यः ते च ते दृका एनवांश
 नरदृकाणाः नरनवांश इति। तानुपश्यंति ते नरदृकाणां नवांशदृशः। तिः संस्वचरा
 उरुप्रयत्नः रविना मयुरवः एत डकं नवति। स्त्रीप्रक्षि किल शशिसिता। यत्र शशि
 तावुक्तो तत्र प्रहाः ग्राह्याः यत्र स्त्रीदृकाणः यत्र स्त्रीनवांशस्तत्र नरनवांशः। यत्र स्त्री
 राशस्तत्र नराशिरिति। एवमनन विधिना उक्त्या। एत कर्कचावरोपलक्षि इति
 ति॥ अधविमिता नियाद्यि गति। प्रश्नक्षेपे प्रश्नकाल लिगि न भकापालिकाः बालकाः प्र
 सिद्धाः पशक छोग वधुगदयः प्रवृत्तिग्रहणादजि च्छुका नम्रादीनां ग्रहणां तेषां यद
 दं गितं चेष्टितं तद्वधुवरस्य तावेव नवति। वरस्य व्ययनिश्चये तिष्ठ पुनर्वसो न च नव
 दं इत्यत्र इतरनरयोगे वधुपि एकत्वज्ञापकादसर्वोपि दं दौ वित्तावर्णया एकवस्याद

॥ अतो बभूव रस्येते कन्ये असवधः स न काने शुभाशु योगादहः प्रसोदयादपुन
राविषयपुतिस्त्रिमूत्रे चित्तत्रपदते स शिवावनेये। त इत्योऽस्य स संगतया वीर्य
नाशः क्रमादहं मदीमुमु संमिनेह ॥ ५५ ॥ अकाल उदयः प्रशादयः ॥ ५६ ॥ अकाल उदयः प्रशादयः ॥ ५७ ॥
आदयाः तत्र मृत्तरो विषयं समिधत्तु तिस्रषष्टे त्रयमस्त्वामिति। तत्रैकं च त्रयं
योगः तत्र तस्मिन् च त्रयं समिधत्तु तिस्रषष्टे त्रयमस्त्वामिति। तत्रैकं च त्रयं
रादिति ५७ विचिन्ते स्त्रीत्यादक। तस्मिन् त्रयं मे मदनस्य शिमममस्त्वचमिति। तत्रैकं च त्रयं
अयं च त्रयं मत्ततो द्वितीयाप्यागः तन्वस्तयोः अशुन संगतयोः पापग्रहयुक्तयोः
ता अयं पापदयः तत्र स्त्रीत्याप्यागः एषु योगे षु क्रमात् वरमपनी मुतिरिति तत्रैकं
रस्य नाशः स्यात्। प्रथमे योगे अष्टमे वर्षे द्वितीये एकवर्षे त्रयोदशे वर्षे इत्यर्थः
मित्रगो विधुमिती विधनाम साधी सौरिः कुजो धुरामहः च बुधो धनाद्यां। दीर्घा पुरं च व
उ विधुममवां प्रसूता। स्त्री जातको क्रमखिलं च बुधो धनाद्यां। दीर्घा पुरं च व
विधुमिती च त्रयं चैव धू विधनां कुरुतः सौरिः शनिः कुजो जौमः जामित्रगः असाधी उ
रावाराकरोति। शौनकी पितृशनिर्मित प्रजां लोभो मरणयुक्तामिति। तत्रापि फलं दृष्टमेव। म

१००

दानचौ ईशमाह ज्यः अशुराणां महेज्यः शुक्रः बुधः प्रविष्टः तौ जा। मित्रगो धनाद्यां कुरु
तः व उ विधुममवां प्रसूता। दीर्घा युवं कुरुतः प्रसूता पंचमस्मिती सुप्रमवां शुचयंत वि कुरु
तः कुरु चित्तयुरमहेज्यति पावः तदसदय तत्रादौ न कः यदिष्ट कुरुतः यत्नेन च
म्यो दीर्घ जीविनी कुरुतः पंचमस्मिती सुप्रमवां शुचयंत वि कुरु
वर प्रश्नकाले स्त्री जातको क्रमखिलं च बुधो धनाद्यां। दीर्घा पुरं च व
सति। दलन कंडलादि विवाह चेत्येषु शुक्लकालमाह ॥ न निधिः फलानि पदपदविर
चितानि पोर रिताना चिर। सकल कर्मसु यत्त इष्टकामास हिविवाह न एव च न दिने ॥
पुत्रविलंबित ॥ दलन कंडलादि शुक्लकाल कर्मसु न तिष्ठिवार फलानि न क्षत्रादि फला
नि पोरः अन्यैः पदे पदविरचितानि। पदपद इति लौकिका प्रयिलोक्त ॥ अल्प चेत्येषां
इष्टक फलानि विशेषात्तावेष्टकानि सधः। तानि इष्टक फलानि इति फलमाह। प्रसूता
निर्वाचिरेना कानिके चित्तये दत्ता तावेपि नूतमात्रे लिटि मिच्छति। तत्राः सुप्रमवां धी न वरु
त दत्तये शुक्रादयः त्रयस्त्रिंशदिति। अत एव वरादादिः ॥ पादरां वरादादि रारुक्ता
व कोऽस्यादयः। उदय न स्यापि। व्यानेन किरणवल ॥ ५८ ॥ इति श्री कृष्ण

स्मात्कारणात्तत्तुपक्रमेः। तेषां सकलकर्मोणां दलनकं उक्तं दीनं। अत्र
 रजःसः विवाहं सेविवाहं दत्तं त्रयं छेदने स्मृतं ह। यदि नैव तां पातविद्यादि
 महादोषरहितं पत्नं विदिवसे वनागत इति निषिद्धं दत्तं न च। तथा च श्री
 पतिः विवाहं तस्यां निखिलं विवाहं न विलाकयन्नात्र बलं हि मद्यतेः न निषेधापि
 चत्वारकः अतः इति। अथ निजजन्तुस्य विवाहपटलस्य पूर्वस्यो विशिष्टुमाह। ॥
 या विवाहपटलं तत्तुलं बेमान स्तु बोप संत सदात नय चाल मानि हंदा वने परममात
 पपीड्यमान। हंदा वने नुरमता मिह सन्मति श्रीः॥ ८ व संत तिलका। प्राया वाह्ये
 न विवाहपटलं विधा हफल समूहः नये नतर्केण चालनामि नम सदाहत्वादि नान
 चाल यि चुराक्ये तो आगम शिद्ध्यादिति लाघः अत्र विशेष धारण दृष्टं तः तट तितटे
 नदी वने लेचमानः प्रशिषित मूलोयः संवः वृण संवः तेन उपप्रीयते तत्तथा। यथा त
 टस्वाले वमान रूपा स्तेवो न चालने सदाता चास्ति तल्यधः पत ॥ ९ विवाहपट
 लमपीत्यर्थः अत इह मत्या कृद्दा वने नाम्नि विवाहपटले सन्मति श्रीः अतो विडुषां
 मतिः। बुद्धितम्याः श्रीः संपत्तरमतां सुखेन क्रीडन्। अत्राह उः कथं नूतन परमति त्वाप

रक्षां मतानि। न देव आतपे उभांत न पिड्यमानाः तेषां हंदा अविशील यती तिलकः
 येनावः यथा कश्चन आते पपीड्यमाने वेने गत्या सुखे नरमता तं वत्परमति पीड्यमा
 नोऽस्मि न हंदा वने सुखे नरमता मति। अत्रोते अ. प्रयोगः सन्मति। अत्रोते अ. प्रयोगः सन्मति।
 रंज। इति श्रीमकलागमाचार्यः बभूवर प्रश्नाध्यायः॥ अत्राह वैश्वर्णेन हर्षकं अवा
 लेकारमाह। अत नरराज महाव वंशे विश्वावतं अ. अत तत्वे वेदी। ऊदी च चारि
 त्रपध प्रवर्ती जनीदतो याजिक चक्रवर्ती॥ १० उपजाति। न. राजा सोमहं विष्णु
 सर्वशे नरराज गो विविधा दत्ते अ. अवतंशः कर्ष शरः विष्णुस्य अवतंश इव अवतंश
 तस्मिन् विश्वावतंशे विश्ववंद्य इत्यर्थः जनार्दनानां मत्र नूतन कं वत्तः कृतीति श्री
 नां वेदानां तत्वे यावार्थं तद्देवोति तया। अदीचाः अदीच सातीयजनाः सूर्जरदेशे
 तयोानि कविधाः प्रशिषाः तेषां चारित्र्य आचार तस्य पंधा मार्यः तं प्रवर्तयतीति तया। अ
 दीचा चार मार्य प्रवर्तक इत्यर्थः॥ स्वयमेवात्रि स्कंध पारंगतं मज्ज स्तदा मजे राणा
 इत्कदीत्य॥ १२ तस्य जनार्दन संहितीयः शूनुः श्रियादिस इति अस्मि। अ. ॥ १३
 अन्वर्धनां मत्याह। कश्च प्रियादीत्या आदिस ह्नात्मय प्रियादिस स्यात्। ॥ ३४

एतन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 एतन्मार्गः कश्चन तन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 तारः। तेषां रंगयुद्धं नृणां मन्त्रश्च मन्त्रः। मन्त्रो वा कयुद्धं कश्चन तन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 विदोपराजवत्तदित्यर्थः। अकिञ्चावः सुकविर्भयना धनीन व्यूहान् प्रतपेयिषु मर्षय
 यः प्रवाहिः। दिवजराणामुतः सुतपः श्रयेः। स्मिन् दृष्टवानि मुनिगवीनि वरुडोहः।
 इदमेतत्तिलका। अस्मिन् दिवजराणामुतः श्रयः। अकिञ्चावः सुकविर्भयना धनीन व्यूहान् प्रतपेयिषु मर्षय
 नृदवावने सुतपः। अस्मिन् मुनिगवीनि वरुडोहः। मुनयो गा इव मुनिगव्यः उपमितेन व्या
 प्रतितस्तु रूपाः। एतन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 वान् किमर्षः। अधयना धनीन व्यूहान् प्रतपेयिषु मर्षयः प्रवाहिः। अधयनस्य अधि
 अधयना धीतं अलंसापित इति अधयना धनीना अधयनमार्गः। अधिना यत्वा
 विसर्जनापित्यर्थः। आत्मा धानि खेति अतः प्रसन्नित्वं तेषां चूदाः मर्षयः। तान् अधि
 यद्वत् अर्धपयः तस्य प्रवाहाः उद्याः। सुहृत्पोयेषां तस्य तपसः सप्तपत्नीः। श्रीयता स
 व्यतत तत्र अत्रायं श्रवः सुतपोनिः सेवमानवने मधुगमनेन विज्ञानपयः प्रवाहिस्तर्पे

उगावोऽप्येतान् तद्वत्तु एतन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 नृदवावने सुतपः। अस्मिन् मुनिगवीनि वरुडोहः। मुनयो गा इव मुनिगव्यः उपमितेन व्या
 प्रतितस्तु रूपाः। एतन्मार्गः किञ्चासीत्। उदीर्यत तत्तु जदीर्यत्तु धर्मीयेन स्मिन् गान्त्रीति यावत्। एतन्मार्गः
 वान् किमर्षः। अधयना धनीन व्यूहान् प्रतपेयिषु मर्षयः प्रवाहिः। अधयनस्य अधि
 अधयना धीतं अलंसापित इति अधयना धनीना अधयनमार्गः। अधिना यत्वा
 विसर्जनापित्यर्थः। आत्मा धानि खेति अतः प्रसन्नित्वं तेषां चूदाः मर्षयः। तान् अधि
 यद्वत् अर्धपयः तस्य प्रवाहाः उद्याः। सुहृत्पोयेषां तस्य तपसः सप्तपत्नीः। श्रीयता स
 व्यतत तत्र अत्रायं श्रवः सुतपोनिः सेवमानवने मधुगमनेन विज्ञानपयः प्रवाहिस्तर्पे

रंजयतीति॥ इति ग्रंथालंकारः॥ अत्र ग्रंथस्तद्वक्तुं किमप्रत्नं त्वाख्यायमप्रकृतस्त
 क्त्वापि महिरेड्डरुचिष्यर्षेष्टैर्बोद्धिं तं मयत्पानुनिरस्पमारपुदितं तत्तत्पत्तं
 सज्जनास्तद्विश्वाभवतो प्रतीतिरिदं न स्यात्तत्रिरुसंविना॥ १५॥ आत्मागरमर्ववर्तिनिते
 आमत्रनेद्यादिमोरेजागरमालशीर्षनिबुलबायावित्तानेव सत्त्वानाशास्त्रिकलाक
 लापचतुरः श्रीकेशवस्यात्मनः ५५॥ कायुक्तिमती गणेशविबुधो हृदावनस्याकराद॥
 शारमनामनुशब्दउत्पेक्षाकत्रानंदवर्षाविरत्रिमत्ततस्तो दीपिकाख्यामणेश
 : यदिह लिखितप्रत्यानल्पकं वास्तवोपेतदतिविमलधीनिः शोऽभिमित्तैर्वेदानां॥
 ३३ इति श्रीसकलागमाचार्यवर्त्य श्रीकेशवरं वसरात्मज श्रीगणेशविरचितायां निवा
 दहृदावनटीकायां निवाहदीपिकारत्नाममामा॥ सं० १६७ वर्षे फाल्गु १२५४
 गुरुवासरे श्रीकमलकलशांतपागळे मुनिजसर्वतलिपीशतमधुः श्रीरघुः॥
 कल्याणसूयात् आशुनाकनिधात् पारापकाराय॥ श्रीजिनाय नमः॥ श्रीः
 सीराहीनगमपालिषतविरंजदुः॥ ग्रंथाग्रंथपाय्याहंशस्तद्विषयं
 शलिखितं मया॥ यदिमुद्गममुद्गंवा॥ ममदाप्यावदीयता॥ लेखकः

॥ विष्णुरूप उत ॥